

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ АМЕРИКИ

ЮРИЙ Л. ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКА ПРЕСА
З
ПЕРСПЕКТИВИ 150-ЛІТТЯ**

МК

ВИДАВНИЦТВО М. П. КОЦЬ

ДЖЕРЗІ СІТІ — 1974

ЮРИЙ Л.
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА
З ПЕРСПЕКТИВИ
150-ЛІТТЯ

Бібліотека Камеруну
Замовлення
4. VIII. 1998

Мороз, В. Г.

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ АМЕРИКИ

ЮРІЙ Л. ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКА ПРЕСА
З
ПЕРСПЕКТИВИ 150-ЛІТТЯ**

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО М. П. КОЦЬ

ДЖЕРЗІ СІТІ — 1974

ВІД РЕДАКЦІЇ

До цієї книжки треба підходити так, як її окреслив автор: що це історично-статистичний нарис. Автором є учений статистик, який від багатьох років студіює історію української преси власне як статистик. Тому в цій книжці статистика — дати, цифри, назви — на першому місці, а не ідеологічно-політична аналіза на тлі історичних подій, які породжували появу одного за другим часопису, що ставав межовим стовпом не тільки історії преси, але й історії української політичної думки.

Автор покористувався для свого твору всіма доступними — українськими й чужинецькими — джерелами і прибирав багатющий матеріал, що його впорядкував за хронологічним принципом. Він не мав заміру писати історію української преси на тлі розвитку української нації з одностайної етнічної маси до сучасного ідеологічно-політичного зрізничкованого суспільства, отож читач не повинен мати до Автора і його твору претенсії, що не знайде у книжці переліку найважливіших течій в історії української політичної думки, передвісниками, промоторами й виразниками яких були українські часописи. Проте, у цьому нарисі кількакратно з притиском підкреслено громадський характер української преси та її повну незалежність від будь-яких чужинецьких джерел, від будь-яких чужинецьких фондів. І тому читач сам може і повинен скристалізувати собі погляд щодо стану національно-політичної зрілості і свідомості українського народу в різних періодах його історії, коли раз-у-раз читатиме про бідність того й другого часописного видавництва та про коротке життя того й другого українського часопису. Заборона українського друкованого слова, цензурні обмеження й переслідування української преси, що йшли поруч із переслідуванням усіх проявів українського політичного й культурного життя, — відсутність глибоковкоріненої свідомості потреби рідної незалежної преси та бідність — це головні причини терня, яким встелений шлях української преси.

Автор вклав у свій твір багато праці, студій, витримки, що у сумі дає вартісний твір з історії української преси. Як кожна наукова статистична праця, так і цей твір може видатися надто „сухим” і переважаним цифрними подробицями з минулого. А втім, це твір, який цілком заслуговував на його видання. І цей твір,

появившись друком, надзвичайно облегшує написання історії української преси з погляду її найтіснішого пов'язання з ходом історичних подій і розвитком української політичної думки. Тому Спілка українських журналістів в Америці не мала ніякого сумніву, що рукопис повинен появитися друком. Але вможливив це щойно директор Маріян Коць, кооператор-видавець, який висловив готовість видати книжку у власному видавництві. Він теж піддав думку, що би збагатити текст низкою силует наших найвидатніших журналістів, тих, яких нема вже в живих, та кількох громадян, які здобули собі місце в історії української преси, як видавці.

Святослав Гординський зладив силуету Миколи Шлемкевича, Іван Кедрин силуети С. Барана, О. Назарука, В. Охримовича, І. Німчука, В. Мудрого, В. Панейка, Д. Донцова, Ф. Федорціва, П. Лисяка, Л. Мишуги, С. Чикаленка, Д. Паліїва, І. Тиктора, В. Піснячевського, Люба Волинець — Наталі Кобринської; всі інші силуети написав Автор.

На просьбу Управи СУЖА мовну коректу перевів її член, ред. Вячеслав Давиденко.

Сам Автор книжки, її видавець і Управа СУЖА свідомі того, що в актуальних умовах дослідних студій і книжково-видавничого діла в Україні — обов'язком української вільної громади є збагачувати українську культуру вартісними книжковими творами і що тому видання цієї книжки — це добре діло.

Спілка Українських Журналістів Америки

УКРАЇНЬКА ПРЕСА З ПЕРЕСПЕКТИВИ 150-ЛІТТЯ (Статистично-історичний нарис)

Наша преса, історія якої нерозривно пов'язана з новітною історією України та українського поселення поза рідними землями, відсвяткувала в 1966 році тихенько своє 150-ліття, про яке не згадувалося в Україні, але й не згадалося еміграцією так, як вона заслужила своєю вірною й дуже тяжкою працею.

Хоч яка ця наша преса була бідна в ХІХ стол., аж до першої революції 1905 р. на більшості етнографічних земель під царським пануванням, була вона опорою нашого кволого національного життя, була своєю рідною, хоч і не відповідала потребам майже 40-мільйонного народу. Без неї, такої, якою вона була, ми не уявляли собі нашого життя.

Короткі роки полегшення в її існуванні змінювалися роками заборон, коли пресу доводилося замінити альманахами, збірниками та, головню, календарями.

Була наша преса бідненька, контроверсійна, а часом і сварлива, але з радістю та любов'ю перечитували ми сторінки свіжих чисел „Діла”, „Громадської Думки”, „Ради” чи якогось іншого часопису, тішилися нашими дрібними здобутками, часто й боліли душею з приводу нових репресій чи невдач у нашому національному житті. Інколи були ми лихі на статті, що „гладили нас проти шерсти”, але все це творило необхідний комплекс нашого життя першої половини ХХ століття, з усіма нашими малими радощами і великими прикрощами.

Часто ми чули критику нашої преси, що вся вона невартна одного англійського „Таймса”. Була це правда, й сьогодні, може,

ще більше є підстав до її критики, але це не значить, що ми маємо нехтувати нашою пресою. Навпаки, мусимо її підтримувати, плекати й намагатися зробити ліпшою, особливо ту, яка живе й розвивається у вільному світі. Преса — це ж наше сумління, наше національне „кредо”, підстава і рушій організованого суспільства.

Становище нашої преси на Наддніпрянщині було незрівнянно краще, ніж на Наддніпрянщині, але й західні землі мали свої дуже важкі літа під чужою владою. Так наша преса на всіх наших землях у своєму історичному розвитку пройшла тернистим шляхом, який зумовив її недосконалість.

Мали ми проблески доброї преси в добі нашої свободи, наприклад, київський щоденник „Трибуна” в 1918 р. — наш тодішній „Таймс”, але змінливість політичної ситуації не давала можливості цій пресі стати на міцні ноги. Як могли розвиватись українські щоденники, коли їх існування було короткотривалим, залежне від політичних умовин!

За свою 150-літню історію наша преса могла висловлювати свої думки вільно тільки в добі від 1905 до 1907 р. і від 1917 до 1921 р., та й то не на всій етнографічній території.

Але і в тяжких умовах утиску преса давала нам щоденну підтримку витривати, а в днях революції та визвольної боротьби крипила нас у боротьбі.

Від 1939 року українська преса на всіх етнографічних землях є тільки мовою українська, але змістом і духом є чужа й навіть ворожа українському народові, є знаряддям окупаційної влади. Крім нашої преси у вільному світі, де вона може свobodно висловлювати свою думку, на наших землях вона є рупором московсько-совєтської офіційної думки, особливо преса щоденна — газети. Журнали, наукова, літературна й фахова періодика — той відлам нашої преси в УССР, — вартій уваги українського читача, бо інколи заторкує питання історичного, культурного та етнографічного змісту.

Носієм вільної громадської думки від 1939 року залишилась тільки наша преса на еміграції, але вона з трудом доходить до рук українського читача в УССР — її заступає європейське та американське радіопересилання українською мовою.

Цю працю, що пропоную нашому читачеві, розумію як нарис розвитку нашої преси з перспективи її 150-літнього існування,

розглядаючи її розвиток під кутом зору динаміки кількісного зросту в надзвичайно тяжких умовах.

Для автора цих рядків українська преса — це його зріла любов, яка пройшла крізь усе його життя, тому він на схилі віку ще раз її згадує.

Подаючи цей короткий ретроспективний статистично-історичний нарис про пресу українською мовою, порушую цю засаду в небагатьох випадках, коли згадую і російсько-українські або польсько-українські пресові органи, тільки такі, які своїм змістом і національним підходом до нашого життя мали характер український. Звичайно, нотував такі часописи або журнали, що виходили на світанку нашої преси, коли таке явище було виправдане загальним специфічним станом нашої національної справи.

У статистичних таблицях хочу показати динаміку розвитку української преси, бо тільки в числах рельєфно можна побачити її ріст і занепад у різні тяжкі та сприятливі періоди її розвитку.

Статистично розвиток нашої преси в наявній уже літературі поданий дотепер досить слабо. Поза працями В. Ігнатієнка, Н. Співачевської, Л. Лукасевича, З. Кузеля, В. Дорошенка та дещо менше А. Животка й І. Кривецького, дуже мало оголошено з бібліотечних матеріалів, в більшості це були праці історичного й бібліографічного характеру. Друкувала статистичні матеріали Українська Книжкова Палата в Харкові, а тепер друкує статистичні довідники „Книжкова Палата комітету по пресі при Раді Міністрів УССР”. Матеріяли Книжкової Палати кінця 20-их і початків 30-их років були дуже цінні та досить об’єктивні, але пізніші й сучасні матеріали Книжкової Палати як більшість совєтських статистичних матеріалів так спрепаровані, що подають статистику, яка тільки звеличує „здобутки великого жовтня”. Українську пресу ці матеріали розглядають переважно під кутом зору „преси в Україні”, а не „Української преси”, підтасовуючи числа, які подають „небувалий ріст української преси під сонцем сталінської конституції” та „велетенського зросту” української культури в УССР.

Свідомий прогалин і недоліків у моїх таблицях, припускаю, що вони невеликі, бо подаю тільки такі таблиці, числа яких мав змогу перевірити на підставі матеріалів, що їх досліджував протягом сорока років.

Цей нарис належить добі української преси від 1816 до 1939 р.,

преси народу, який після 250 років царської неволі знову вже півстоліття у неволі московського більшевизму.

Правда, менша частина нашого народу була до 1939 року все ще в межах того світу, де вияв вільної думки був сяк-так можливий, хоч народ наш не був сувереном і на цих своїх етнографічних землях. Від 1940 року вже можна писати лише про пресу українською мовою на українських етнографічних землях, бо ця преса в абсолютній більшості чужа змістом і духом нашому народові. Тільки советсько-українська періодика наукового змісту дещо дозволяє собі об'єктивно освітлювати українське життя, але тільки в ділянці етнографії, мистецтва тощо. Після 1939 року лише преса на еміграції вільна і зберегла свободний зміст (за винятком т. зв. прогресивної преси, яку підтримує ССРСР). Цій пресі треба присвятити окрему розвідку, пам'ятаючи, однак, що вона має зовсім іншу специфіку, ніж преса на власних етнографічних землях.

Питання початків преси в Україні та початків української преси треба досліджувати як два окремих поняття, зовсім іншого змісту, хоч вони мають багато спільних моментів. У нас ці два поняття часом свідомо плутають задля „спільного російсько-українського котелка” але часом також внаслідок зле зрозумілого патріотизму — щоб було тієї преси більше й була вона поважніша та старша своїм віком. Тому підкреслюю, що початки преси в Зах. Україні, — це 1776 рік, коли став виходити у Львові часопис „Gazette de Léopol”, а початки української преси, — це 1816 рік, коли став появлятися у Харкові „Украинский Вѣстник”, часопис, що друкувався російською й українською мовою.

На цьому принципі стала більшість дослідників української преси, хоч деякі дослідники вважають за початок української преси рік 1848, коли вийшла „Зоря Галицька”. Натомість поява „Зорі Галицької” загально вважається початком національної української преси виключно українською мовою. Існує в нашій літературі ще інша тенденція: датувати народження української преси 1657 роком, від часу появи друкованих універсалів гетьмана І. Виговського (1657-1659). Цей погляд більшість дослідників вважає помилковим, бо ці універсали не можна зарахувати до пресових органів, містили бо вони головно накази й розпорядження військового характеру, хоч була в них мова і про поточні справи.

Отож, дати 1816 року, як початку розвитку української преси, дотримуються більшість істориків, бібліографів і статистиків української преси. Так було і в підсоветській Україні. Але в 30-их роках у підсоветській Україні почали відступати від цієї засади і початки української преси стали рахувати від 1917 року, від дня виходу в світ органу Центрального Виконавчого Комітету рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України, уникаючи згадувати пресу років 1816-1917, як також пресу, яка виходила на теренах, зайятих військами Української Народної Республіки в роках збройної боротьби з Советською Росією (1917-1921).

Зайвим є доказувати, що сталося це, як наслідок нищівної сталінської політики супроти українського народу після припинення українізації в 30-их роках. Приймаючи таку засаду, в підсоветській Україні зовсім замовчується тепер 178 назв періодичних видань, які виходили в Україні під царським пануванням від 1816-го до 1916 року, 1620 назв періодичних видань, які виходили на українських етнографічних землях під Австро-Угорщиною від 1848 року, від часу появи „Зорі Галицької” у Львові до 1916 року. Разом це дає 1798 назв періодичних видань на всіх українських етнографічних землях. Крім того в Європі та на еміграції в Америці в добі від 1849 року (від часу виходу у Відні в 1849 р. часопису „Общий законів державних і правительства вістник для цісарства Австрії”) до 1916 року вийшло 427 назв періодичних видань, про які сучасна советська література не згадує. Разом замовчується українську пресу від 1816 до 1916 року, що в цілому світі репрезентувалася 2225 назвами періодичних видань.

Свідомо не подається в УССР до відома широких верств громадянства відомостей про нашу пресу за сто років, яка мала колосальне значення й вплив на зріст національної свідомости, і яка допомагала боротьбі нашого народу за свої права на вільне існування. В публікаціях про російську пресу, всі російські реакційні часописи царських часів ретельно нотуються як доказ старої культури й традиції російської преси. Причини цього цілком зрозумілі: представити нашому суспільству українську пресу, як пресу зовсім молоду, яка зродилася тільки після „великого жовтня”. Крім того постійно представляється всі відтинки українського культурного життя, як менше вартісні супроти культури „великого російського народу”

Як уже згадувалося, така практика „відмолоджування” української преси почалася в 30-их роках водночас із сталінською акцією знекровлювання українського народу. До того часу публікації про нашу пресу і в підсоветській Україні подавали рік 1816-ий як дату народження української преси на наших етнографічних землях.

Наша преса, безперечно, є одною з наймолодших, бо існує тільки 153 роки (пишу це в 1969 році), тоді як російська існує вже 265 років. Перша російська друкована газета „Вѣдомости” почала виходити 1703 року за царя Петра I. Українська періодика побачила світ на 113 років пізніше від російської і на 207 років пізніше від першої друкованої газети в Європі („Авізе реляціон одер Цайтунг”), яка почала виходити 1609 року в Німеччині.

Появу преси в Європі, як і в Україні, громадянство прийняло дуже прихильно, бо вона подавала відомості про життя вдома й за кордоном. В нормальних умовах життя була дзеркалом, в якому відбивалися взаємовідносини поміж окремими суспільними верствами населення на певній державній території. Однак, преса дозволяла собі обговорювати діяльність своїх урядів, в чому уряди побачили небажаного критика. І так зродилася цензура, як орган контролю урядів над пресою. Цензура існує вже століття в багатьох державах, а особливо гостра вона в ССРСР і в т. зв. країнах соціалістичного бльоку, де досягла небувало диких форм. Майже всі західноєвропейські держави позбавилися цензури, а насамперед звільнилася від цензури Англія — вже від 1792 року.

Українська преса зазнала цензурних утисків аж надто. Вільною від цензури була вона всього кілька років по революції 1917 року. Увесь час свого існування наша преса боролася з царською цензурою, яка трохи злагідніла була на два роки після революції 1905 року, але після окупації України советською російською владою ця боротьба стала неможливою, особливо від часу загострення курсу сталінської політики. Царська цензура, як і загальний режим, була значно лагідніша, як цензура і режим „народної влади соціалістичної, суверенної УСССР”. Боротьба з цензурою на західноукраїнських землях, що були під австрійським пануванням, була дещо легша, ніж з царською цензурою, пізніше прийшло польське панування гірше від австрійського, а після другої світової війни і на цих українських землях жадний вільний вислів

думки в пресі не можливий.

Стежити за історичним розвитком преси це так, як стежити за життям народу. В історії української преси, як в дзеркалі, відбиваються всі перипетії нашого національного життя на всіх етнографічних територіях і в головних скупченнях еміграції. Поява в 1816 році „Українського Вѣстника” в Харкові, який проіснував чотири роки, розпочала мартирологію української преси. Від 1820 до 1824 року закореняється українське періодичне друковане слово, а в 1824 і 1825 рр. воно знову воскресає, щоб від 1826 р. до 1831 року знова замовкнути, а після трьох років нового життя замовкнути на 14 років. Щойно в 1848 році почала виходити у Львові „Зоря Галицька”. Від того часу наша преса вже без перерви виходить на західноукраїнських землях і в Європі, в ЗСА, та Південній Америці, а останнім часом і в Австралії.

Наддніпрянина від 1834 до 1882 року не мала періодичної української преси, за винятком трьох років (1861-1863). „Губернські Вѣдомости”, що виходили без перерви від 1838 року аж до революції 1917 року, хоч і друкували багато українського матеріалу, були російськими часописами губерніяльної адміністрації, тому не можемо їх зараховувати до української преси. Сорок п'ять років, коли Наддніпрянина не мала українських періодичних видань, ролю їх виконували головні календарі. Ще й пізніше до 1905 року ролю періодики виконували календарі, альманахи та збірники. Журнал і після революції 1905 року виконував ролю єдиного представника нашої преси, бо український часопис наново поширився в Наддніпрянщині щойно після революції 1917 року, якщо не рахувати спроб масового поширення української газети протягом півтора року, від кінця 1905 р. до початків 1907 р., що вже давало добрі наслідки, але цензурні репресії проти нашої преси ударили на ці починання.

Масовий інтерес до своєї преси виник зараз же після революції 1917 р. і тривав із змінною силою аж до 30-их років, коли в зв'язку з жорстокими репресіями проти нашого народу раптом занепав. Преса перестає бути українською змістом і відштовхувала своїм протинародним курсом і агітаційним змістом. В добі другої світової війни широкі верстви населення Наддніпрянщини цікавилися газетою так, як звичайним папером, брак якого тоді дуже гостро відчувався.

Як уже згадувалося, така практика „відмолодження” української преси почалася в 30-их роках водночас із сталінською акцією знекровлювання українського народу. До того часу публікації про нашу пресу і в підсоветській Україні подавали рік 1816-ий як дату народження української преси на наших етнографічних землях.

Наша преса, безперечно, є одною з наймолодших, бо існує тільки 153 роки (пишу це в 1969 році), тоді як російська існує вже 265 років. Перша російська друкована газета „Вѣдомости” почала виходити 1703 року за царя Петра I. Українська періодика побачила світ на 113 років пізніше від російської і на 207 років пізніше від першої друкованої газети в Європі („Авізе реляціон одер Цайтунг”), яка почала виходити 1609 року в Німеччині.

Появу преси в Європі, як і в Україні, громадянство прийняло дуже прихильно, бо вона подавала відомості про життя вдома й за кордоном. В нормальних умовах життя була дзеркалом, в якому відбивалися взаємовідносини поміж окремими суспільними верствами населення на певній державній території. Однак, преса дозволяла собі обговорювати діяльність своїх урядів, в чому уряди побачили небажаного критика. І так зродилася цензура, як орган контролю урядів над пресою. Цензура існує вже століття в багатьох державах, а особливо гостра вона в СРСР і в т. зв. країнах соціалістичного бльоку, де досягла небувало диких форм. Майже всі західноєвропейські держави позбавилися цензури, а насамперед звільнилася від цензури Англія — вже від 1792 року.

Українська преса зазнала цензурних утисків аж надто. Вільною від цензури була вона всього кілька років по революції 1917 року. Увесь час свого існування наша преса боролася з царською цензурою, яка трохи злагідніла була на два роки після революції 1905 року, але після окупації України советською російською владою ця боротьба стала неможливою, особливо від часу загострення курсу сталінської політики. Царська цензура, як і загальний режим, була значно лагідніша, як цензура і режим „народної влади соціалістичної, суверенної УССР”. Боротьба з цензурою на західноукраїнських землях, що були під австрійським пануванням, була дещо легша, ніж з царською цензурою, пізніше прийшло польське панування гірше від австрійського, а після другої світової війни і на цих українських землях жадний вільний вислів

думки в пресі не можливий.

Стежити за історичним розвитком преси це так, як стежити за життям народу. В історії української преси, як в дзеркалі, відбиваються всі перипетії нашого національного життя на всіх етнографічних територіях і в головних скупченнях еміграції. Поява в 1816 році „Українського Вѣстника” в Харкові, який проіснував чотири роки, розпочала мартирологію української преси. Від 1820 до 1824 року закореняється українське періодичне друковане слово, а в 1824 і 1825 рр. воно знову воскресє, щоб від 1826 р. до 1831 року знова замовкнути, а після трьох років нового життя замовкнути на 14 років. Щойно в 1848 році почала виходити у Львові „Зоря Галицька”. Від того часу наша преса вже без перерви виходить на західноукраїнських землях і в Європі, в ЗСА, та Південній Америці, а останнім часом і в Австралії.

Наддніпрянина від 1834 до 1882 року не мала періодичної української преси, за винятком трьох років (1861-1863). „Губернські Вѣдомости”, що виходили без перерви від 1838 року аж до революції 1917 року, хоч і друкували багато українського матеріалу, були російськими часописами губерніяльної адміністрації, тому не можемо їх зараховувати до української преси. Сороч п'ять років, коли Наддніпрянина не мала українських періодичних видань, ролю їх виконували головні календарі. Ще й пізніше до 1905 року ролю періодики виконували календарі, альманахи та збірники. Журнал і після революції 1905 року виконував ролю єдиного представника нашої преси, бо український часопис наново поширився в Наддніпрянщині щойно після революції 1917 року, якщо не рахувати спроб масового поширення української газети протягом півтора року, від кінця 1905 р. до початків 1907 р., що вже давало добрі наслідки, але цензурні репресії проти нашої преси ударемнили ці починання.

Масовий інтерес до своєї преси виник зараз же після революції 1917 р. і тривав із змінною силою аж до 30-их років, коли в зв'язку з жорстокими репресіями проти нашого народу раптом занепав. Преса перестає бути українською змістом і відштовхувала своїм протинародним курсом і агітаційним змістом. В добу другої світової війни широкі верстви населення Наддніпрянщини цікавилися газетою так, як звичайним папером, брак якого тоді дуже гостро відчувався.

Сучасне відношення українського населення УССР до преси українською мовою таке саме, як і до преси російської. Читач шукає в газеті лише поточних інформацій, решта газетного матеріалу його не цікавить, настільки він нудний та загальновідомий.*) Є певне зацікавлення журналами, бо там читач часом знайде щось із белетристики. Інтерес до українських газет з Польщі („Наше Слово”), Чехо-Словаччини, („Нове життя”, „Дружно вперед”, „Дукля”) великий. Часописи з Польщі та Чехо-Словаччини тяжко дістати і до того ж советська пошта їх часто не доручає адресатам. Однак, ці часописи часом там отримують і читають, бо вони цікавіші від советських. Читати ці часописи не є так великим „гріхом”, як читання української заокеанської преси, що рахується за нелегальну літературу і за антидержавний вчинок.

Найбільше зацікавлення українського читача тепер концентрується, особливо на історичній літературі, про що згадую між іншим, бо це не входить в обсяг цього нарису.

На Наддністрянщині під австрійським, а пізніше польським пануванням до 1939 року, тобто до часу прилучення цих земель до УССР, ситуація була зовсім інакша. Там протягом довгого часу виробилась традиція й при звичаєння до своєї преси. Існувала там наша преса без перерви від 1848 року, чому періодика, а газети зокрема, придбала свого масового читача вже наприкінці XIX століття.

Під словом „преса” в сучасному світі розуміють газети й періодичні публікації, хоч історично роллю преси, особливо у нас, ще в недалекій минувшині виконували, як уже згадувалось, календарі, збірники й альманахи, які заступали ще неіснуючу пресу або правили за сурогат нашої преси, коли вона зазнавала репресій або й цілковитої заборони.

У поданих в цьому нарисі статистичних таблицях береться на увагу тільки періодичні видання української преси. В текстовому змісті, натомість, згадується і про збірники та альманахи кінця XIX і початку XX століття, які виконували роллю неіснуючої на той час нашої преси.

*) Російську пресу читають значно більше тому, що вона цікавіша і дає більше відомостей. Це продуманий план Москви.

Розглянемо з початку, як розвивалася преса в Україні, а далі її розвиток на етнографічних землях.

Початки преси в Україні треба згадати, хоч це не була українська преса, тому, що ці видання були дуже пов'язані з життям в Україні, подавали „україніку”, а деякі й друкували замітки по-українськи.

Першим пресовим органом в Україні була „Gazette de Léopol”, що почала виходити 1 січня 1776 року. Перед тим уже, правда, львівський друкар А. Піллер видавав повідомлення „Anmeldungen” які австрійська влада заборонила. Перший пресовий орган в Україні, як бачимо, виходив французькою мовою, що була тоді модною, і подавав інформації про життя міста, краю, держави та Європи. Видавцем і власником цього органу був п. Осуді, а друкувався він у друкарні Піллера. Від часу появи цієї газети вже майже постійно (хоч з деякими перервами) у Львові виходять періодичні видання, але виключно польською та німецькою мовою. Наприклад „Gazeta Lwowska” заснована в 1811 р., котра мала додаток „Rozmaitości”, в якому друкували також українські матеріали по-українськи, але в латинській транскрипції. Від 1819 року цей часопис мав щоденний додаток українською мовою, „Народна Часопись”, що виходив до 1918 року. Редакторами його були Березинський і Кажникевич.

Перша газета українською мовою з'явилася 1848 р. у Львові, про що згадка буде пізніше.

Так зроджувалася преса Наддністрянщини, яка була тоді в кордонах Австро-Угорської монархії.

Початок преси в Наддніпрянській Україні датується 1812 роком, коли почав виходити тижневик „Харьковский Еженедельникъ”, який був досить тісно зв'язаний з першим університетом Наддніпрянщини у Харкові. Виходив цей тижневик тільки рік, а в 1816 році знову починають виходити два нових часописи „Украинский Вѣстникъ” і „Харьковский Демокритъ”. Друкувалися ці часописи російською мовою, але містили статті й по-українськи. Своїм змістом були вони теж українські, тому прийнято рахувати їх українськими, однак, початок української преси в Україні датується появою „Украинского Вѣстника” у Харкові в 1816 році. Докладніше про це буде далі.

В Одесі починає виходити часопис ще раніше, ніж у Харкові:

вже 1809 року там виходив тижневик „Прейс-курантъ приходящимъ в Одессу иностраннымъ товарамъ и исходящимъ російскимъ товарамъ”. Властиво то не був типовий орган преси, бо він не вмщував ніяких інших справ, крім справ експорту та імпорту одеського порту, але російська література вважає його першим часописом Одеси. Фактично тільки в 1820 році виходить перший часопис „Messenger de la Russie Méridional” в Одесі, а в 1821 році „Вѣстник Южной Росіи”. Це були цілковито російські часописи, які ігнорували українське життя. Там же в Одесі 1828 року почав виходити перший щоденник Наддніпрянщини „Одесскій Вѣстникъ”.

Київ щодо появи періодичної преси стоїть на третьому місці, бо тільки в 1835 році тут почали виходити „Кіевскіе Объявленія”, але вони мали виключно торговельний зміст і були пов’язані з київськими „контрактами” (торговельними виставками). Виходили щоденно, але тільки під час „контрактів”, у січні — лютому.

1838 року почали появлятися по всіх губерніяльних містах „Губернскіе Вѣдомости”, які виходили аж до революції 1917 року. Після революції в деяких губерніях, які були на території України, „Губернскіе Вѣдомости” почали виходити українською мовою. Взагалі ці урядові органи містили на своїх сторінках український матеріал, особливо багато „Чернігівські Губерніяльні Відомості” в часі, коли редакторами їх були Н. Білозерський, А. Шишацький та Г. Паливода.

Велике поширення преси в Україні виявляється в половині ХІХ століття. В російських часописах Києва: у „Кіевському Телеграфі”, „Кіевским Курьері”, та в „Чернигвскому Листку” особливо багато друкувалося українських віршів, фейлетонів і різних інших матеріалів.

Польське повстання 1863 року та репресії російської влади, як відповідь на це, цілком придушили ті початки преси, яка змістом була українською. Український рух проголошено „польською інтригою”, і так прийшла відома заборона друку українською мовою. Стан заборони українських часописів і книжок фактично тривав аж до революції 1905 року.

Українська преса на етнографічних українських землях розвивалася в різних політичних та економічних обставинах, а тому мусимо увесь час її існування поділити на окремі періоди.

За перший період розвитку української преси треба вважати роки 1816-1848 (від часу появи „Українського Вістника” до „Зорі Галицької”. Був це період, коли наша преса друкувалася переважно російською мовою, хоч тематикою була українська).

Другий період — це роки 1848-1904 (доба, коли наша преса на Наддніпрянщині швидко зростає, але на Наддніпрянщині майже цілком зникає, а заступають її альманахи, збірники й календарі).

Третій період — роки 1905-1914 (пореволюційне відродження нашої преси на Наддніпрянщині та заборони царського уряду з вибухом війни. Переможний ріст нашої преси на Наддніпрянщині).

Четвертий період — 1914-1917 рр. (занепад української преси на всіх етнографічних землях унаслідок війни та російських репресій).

П’ятий період — 1917-1921 (бурхливий зріст української преси по революції в добу самостійності УНР і ЗУНР. Тяжкі умови існування преси в добу українсько-російської і українсько-польської війни).

Шостий період — 1922-1930 (початкова доба боротьби української преси за своє існування, яка пізніше переходить в добу українізації та відродження).

Сьомий період — 1930-1941 (від часу проголошення Сталіним „генеральної лінії” в кінці 1929 р., ліквідації українізації та зачаткування політики геноциду супроти українського народу аж до другої світової війни).

Восьмий період — 1941-1945 (доба другої світової війни; окупація українських земель німецькою армією).

Дев’ятий період — 1945-1953 (продовження сталінської політики геноциду ще з більшим загостренням курсу аж до смерті Сталіна).

Від того часу нічого засадничого не змінилось або змінилось дуже мало. Усі зміни, які зайшли після розвінчання Й. Сталіна та ефемеричної боротьби з його культом, не мали ніякого впливу на ситуацію української преси. Після припинення українізації вона зовсім перестала бути українською щодо змісту, а лишилась тільки українською щодо мови. Це — десятий період т. зв. української совєтської преси.

Цілком окремим періодом в історії української преси є роки 1920-1939, коли західноукраїнські землі були включені в склад Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини. Умови для нашої преси в Польщі та Чехо-Словаччині були сприятливіші, ніж у підсоветській Україні після 1922 року. В Румунії умови були тяжчі.

Особним питанням є розвиток української преси на еміграції в Європі та за океаном, де наша преса мала зовсім вільні, але дуже тяжкі матеріальні та організаційні умови.

Після зруйнування Січі, а пізніше поділу Польщі, Наддніпрянську Україну цілком підпорядковано Московщині, та хоч була постійна боротьба з московським пануванням, політичні обставини були такі, що боротьба ця була майже безнадійна. Однак в тих умовах з'являється в Харкові „Українській Вѣстникъ” (1816 р.) і в тому ж самому році гумористичний журнал „Харьковскій Демокритъ” (російською й українською мовами). „Українській Вѣстникъ” і „Харьковскій Демокритъ” були щомісячними журналами. Перший — навітлював культурно-національне, економічне та політичне життя України і видавався коштами й силами українських діячів і письменників: проф. Є. Філомафітським, Р. Гонорським і Г. Квіткою. Співпрацював в часописі теж П. Гулак-Артемівський. За чотирирічний час свого існування друкував „У.В.” цікаві матеріали з історії, етнографії та географії України російською й українською мовами.

„Харьковскій Демокритъ” — це був, як сказано, сатиричний місячник, який проіснував тільки один рік; видавцем його був В. Маслович. В 1817 році виходив у Харкові ще „Українській Домоводъ” (по-російськи), а в 1824 році (теж по-російськи) „Українській Журналъ”, під редакцією проф. Склабовського й співпраці П. Гулака-Артемівського. Виходив цей часопис два роки (1824-1825). В 1831 році з'являються спроби замінити недіснуючу періодику альманахами й збірниками, так вийшов „Українській Альманахъ” (1831), видавцями якого були Серезневський і Розквашенко, а в 1833 році вийшла „Запорожская Старина”, Серезневського. Всі ці видання друкувалися російською мовою, але друкували теж деякі матеріали і по-українськи, а тематика тих видань була українська.

Поява цих видань була дуже великим здобутком нашої тодішньої культури, бо суспільні вершки українського народу приймали російську культуру, а народні маси, які були неграмотні та

перебували в кріпацтві, не потребували книжки, а тим більше преси.

Російська цензура була дуже сувора, не дозволяла друкованою словом українською мовою і забороняла те, що писалося про Україну російською мовою. Міста України були зросійщені і адміністрація ворожо була наставлена до всіх змагань українців, навіть тих, які називали себе „українофілами — романтиками”. Тому, якщо ми хотіли мати будь-яку пресу, вона мусіла виходити по-російськи і служила невеликому колу демократично настроєної української шляхти та решткам дрібних поміщиків з козацько-старшинських верств, які ще не зовсім були помосковщені. Цілковитий брак українських шкіл, культурних і суспільних організацій та установ погіршував ще більше цей стан. Хоч усі ці органи преси й видання були лояльні до царського уряду, вони виконали велику справу пробудження демократичних думок і організацій кращих громадських сил. Причину, чому Харків став центром, де зродилися початки української преси, треба вбачати в тому, що в цьому місті тоді зосередилися кращі сили українського народу. Харків був також першим університетським містом в Україні.

Важливим моментом у зродженні нашої преси був факт, що вона постала, як і преса в Західній Європі, з ініціативи громадянства, а не з наказу влади, як це сталося в Московщині, де преса зродилася з наказу царя Петра I в 1703 році. Реакція уряду царської Росії на повстання декабристів у 1825 році та на польське повстання у 1830 році мала нищівний вплив на щойно зроджену українську пресу, яка зовсім перестала існувати в Наддніпрянській Україні від 1833-го аж до 1882 року (тільки три роки 1861-1863 виходив „Чернігівський Листок”). Півстоліття Наддніпрянська Україна була позбавлена періодичних видань навіть російською мовою.

В той час вийшли різні альманахи та збірники, що мали заступити пресу (до статистичних таблиць, звичайно, їх не враховується). Були це: „Ластівка” (1841), „Сніп” (1841), „Молодик” (1843-1844), „Українець” (1859), „Хата” (1860), „Луна” (1881). Такі альманахи й збірники виходили й пізніше, як, наприклад, „Громада” (1878), „Рада” (1883-1884), „Нива” (1885), „Степ” (1886), „Складка” (1887), „Ватра” (1883), а в Петербурзі „Основа” (1861-1862).

Від 1882 року виходить у Києві місячник російською мовою (але друкував теж статті по-українськи) „Кіевская Старина”, який свої сторінки присвячував головно історії. Цей місячник появлявся до 1906 року. В 1907 році вийшов ще під назвою „Україна” — виключно по-українськи. Від кінця XIX стол. „Кіевская Старина” містила також українську белетристику.

„Кіевская Старина” розпочала нову добу української преси на Наддніпрянщині, і від того часу наша преса вже не мала білих місць у статистиці Наддніпрянщини, хоч до 1903 року значилась єдиною позицією.

Боротьба за існування української преси на Наддніпрянщині була дуже тяжка. Часто збірники, які заступали нам пресу, треба було друкувати поза кордонами України, як, наприклад, херсонський белетристичний збірник „Степ”, що його друкували аж у Петербурзі. Наші громадські кола вживали заходів, щоб дістати в свої руки якийнебудь російський пресовий орган в Україні, щоб перетворити його в український пресовий орган щодо змісту. Так вдалося опанувати „Кіевській Телеграфъ”, київську газету „Труд”, „Азовській Край” та деякі меншого значення органи преси.

Вийнятково тяжкий стан преси й друку взагалі на Наддніпрянщині спричинився до того, що видавнича діяльність подалу перенеслася на Наддністріянщину, що була в кордонах Австро-Угорської монархії. Це допомогло матеріально видавництвям Галичини, як і розвиткові української преси, а також посилило молоду народницьку течію. Центром видавничої діяльності, як книжкової, так і пресової став Львів.

Револуційні події в Західній Європі облегли нашу тяжку ситуацію і в 1848 році у Львові виходить „Зоря Галицька”, орган Головної Руської Ради, провідної організації для всіх українських земель Австрії. Появу „Зорі Галицької” прийнято вважати початком національної української преси. Співробітниками цього часопису були політичні й культурні діячі західноукраїнських земель під Австрією: Я. Головацький, І. Гушалеви́ч, Б. Дідицький, Ст. Качала, Кс. Климович, А. Могильницький, Ів. Наумович, А. Петрушевич, М. Устиянович. Першим видавцем і редактором „Зорі Галицької” був А. Павенцький.

Початки „Зорі Галицької” мали цілком народницький дух, але вже в 1851 році цей часопис стає москвофільським, потім зно-

ву переходить на національну платформу, і так кілька разів змінює політичну орієнтацію.

Від 1848 року Наддністріянщина постійно має свою рідну пресу, яка тоді на короткий час обмежувалася єдиним періодичним органом на цілу територію, що її замешкувало кілька мільйонів українського населення. Від 1863 року, коли на Наддніпрянщині після польського повстання цілковито заборонено українське друковане слово (в обіжнику міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва сказано: „никакого малоросійського язика не было, нет и быть не может”), центр видавничої діяльності всієї української етнографічної території переноситься на Наддністріянщину і концентрується головно у Львові. Наша преса відразу збільшується на 5 періодиків (з 2 періодиків попереднього 1862 р.) і подалу, але постійно збільшується, досягаючи в 1867 р. 13 періодичних видань. Пресові видання Наддністріянщини, як також книжки, кольпортуються через державний російський кордон на Наддніпрянщину, не зважаючи на заборону російського уряду про довіз українського друкованого слова з закордону взагалі, а з Австрії особливо.

Як розвивалась українська преса на Наддністріянщині після появи в 1848 році „Зорі Галицької”? І там вона зродилась зусиллям громадських кіл і установ. На початку навіть австрійський уряд не ставив великих перешкод зродженню нашої преси, вбачаючи в цьому протипагу самостійницьким змаганням поляків. Уряд почав видавати свої офіційні органи для Галичини, Закарпаття й Буковини, але вони не мали успіху серед українського суспільства. Українська громадська думка набирає сили і впливу. Преса зростає, коли наше суспільство йде спільним кроком, і занепадає, коли розгалюється боротьба поміж окремими групами та під урядовим натиском. Після 1859 року, коли боротьба поміж народницькою та москвофільською течіями посилилась, коли стався остаточний розрив між цими угрупованнями, народницька течія, зміцнена ідейним впливом з Наддніпрянщини, почала перемагати. В зв'язку з цим розвивається преса, яка концентрується у Львові, але виникають і нові осередки в Коломиї, Чернівцях й навіть в Ужгороді, центрі „найтемнішого” Закарпаття.

У сімдесятих роках XIX століття преса Наддністріянщини вже має 14 періодичних видань. Заборони 1863 року відіграли знач-

ну роллю в розвитку преси на Наддністрянщині, куди переходили свідомі сили з Києва, Харкова, Одеси й Полтави. Так аж до революції 1905 року в Росії в пресі Наддністрянщини бере участь багато активних сил Наддніпряниці, що надає цій пресі характер соборництва української культури під австрійським і російським пануванням. Наша преса позбавляється вузького провінціалізму й набирає європейського вигляду і змісту.

З'являються всі типи часописів щодо фаховості і періодичності. Від 1 січня 1880 року починає виходити у Львові щоденник „Діло” (який проіснував до 1939 року з малими перервами в добі воєнних подій), а вже 1870 року в Станіславові виходив „Господар і Промисленник”. Буковина теж видає свій господарський часопис „Добрі Поради”, а у Львові в 1889 році виходить місячник „Часопись Правнича”, а рік раніше в Чернівцях „Руська Школа” за редакцією Степана Смалья-Стоцького. Наше Педагогічне Т-во в 1889 році видає свій орган „Учитель”, з'являються часописи для дітей („Дзвінок”, „Приятель Дітей”), для духовенства („Листок”, „Посланник”). Літературне життя зосереджувалося навколо „Зорі”, яка почала виходити в 1880 році і в 1885 році перейшла в руки Наукового Товариства ім. Шевченка.

В 1889 році „Зоря” замінює „Літературно-Науковий Вістник” (за редакцією М. Грушевського). Була це велика подія в культурному житті всієї України. Навколо цього репрезентаційного літературного журналу згуртувалися найкращі українські літературні сили. Такою ж важливою подією було заснування ще в 1882 році видавництва Наукового Товариства ім. Т. Шевченка — „Записки НТШ”, які поклали початки наукової української преси. Редакторами записок нашої фактичної першої Ададемії Наук (НТШ) були: Ю. Целевич, О. Барвінський, а перед першою світовою війною М. Грушевський.

В кінці XIX століття, внаслідок репресійної політики російської царської влади на Наддніпряниці, наша преса швидко розвивається на Наддністрянщині, де на світанні XX століття починає виходити вже й партійна соціалістична преса, як: „Воля” — орган УСДРП — двотижневик у Львові 1. I. 1900 року; „Гасло” — орган Революційної партії в 1901 року; „Іскра” — місячник соціалістичної молоді в 1903 році; „Селянин” — часопис для села, орган Революційної Української Партії (РУП) в 1903 році. Так ди-

ференціяція української праці під суспільно-політичним оглядом наступає на переломі XIX-XX століття.

Репресії на Наддніпряниці були стимулом до зродження еміграційної преси — 1880 року з'являється перший періодичний часопис української політичної еміграції „Громада” під редакцією М. Драгоманова в Женеві. Як двомісячник „Громада” виходила в 1880-1882 рр. при співпраці М. Павлика й С. Падолінського.*) Уже раніше, в 1876-1878 рр., „Громада” під редакцією М. Драгоманова виходила як неперіодичний збірник. За три роки вийшло три збірники.

У 1886 р. починає виходити перший часопис української еміграції в Америці (ЗСА) в м. Шенандоа — „Америка”, заснована о. Ів. Волянським. Редактором часопису був Вол. Сіменович (пізніше доктор-медицини, визначний діяч української еміграції в ЗСА). Від часу появи „Америки” українська преса в ЗСА поволі розвивається аж до першої світової війни, коли її зріст підвищується, а після трагічних подій в Україні 20-их років і після сталінської політики геноциду в 30-их роках, а далі після другої світової війни наша преса за океаном (в обох Америках) посилюється й набирає значення в формуванні здорової національної думки.

Українська преса в кінці XIX і на початках XX століття вже мала характер преси всіх етнографічних земель України під оглядом змісту, бо вона мала підтримку громадянства обох частин України, як по стороні матеріальній, моральній, так і ідейній. Читач мав цікаві змістом і великі об'ємом місячники не тільки на Наддністрянщині, але й на Наддніпряниці, куди діставалась нелегально.

Наша преса за цей другий період її історії дуже зросла і опанувала головні центри Наддністрянщини (Буковини й Закарпаття): Львів, Перемишль, Станіславів, Коломию, Чернівці та Ужгород.

Третій період розвитку української преси розпочинається вибухом російської революції в 1905 році. Наша преса на Наддніпряниці знову починає успішно розвиватись. Офіційно кінець 1905 року приносить великі зміни в становищі преси мані-

*) У 1881 р. „Громада” вийшла з додатком „Вільна Спілка”, з двома розвідками М. Драгоманова.

фестом 17 жовтня 1905, в якому між виголошеними свободами була й „свобода друку”. Цілком скасовано цензуру, занульовано спеціальні постанови в справі друку українською (малоросійською) мовою з 1863 і 1878 рр. Одначе, скасування цензури не зробило нашу пресу вільною. Адміністрація „Юго-Западного края” (Наддніпрянина) в особі генерал-губернатора мала право накладати на редакторів і видавців грошові й різні інші карі. Це дуже ретельно стосувала російська влада особливо у відношенні до преси національних меншин Росії. Взагалі, як відомо, революційні свободи тривали не довго, і поворот реакції створював щораз нові перешкоди.

Треба ще згадати, що, крім місячника „Кіевская Старина”, який єдиний репрезентував нашу пресу на Наддніпрянщині від 1882 року, в 1903 році з’явився у Києві нелегальний часопис „Вістник української київської студентської громади.” В 1903 році вийшло його одно число, а в 1905 р. два числа. Крім того 1905 року в Житомирі вийшов часопис „Мисль”, що його видали учні Волинської Духовної семінарії. Був це теж нелегальний часопис, друкований російською та українською мовами.

Першим часописом після революції 1905 року, що вийшов легально, але без дозволу уряду, був „Хлібороб” в Лубнях на Полтавщині. Виходив він старанням місцевої української громади, а фінансував видання цього часопису й головним інспіратором його появи на світ був В. Шемет, який ще перед революцією 1905 року пробував був видавати щоденну газету „Поступ”, але не дістав дозволу Міністерства внутрішніх справ. Життя „Хлібороба”, одначе, було дуже коротке: на п’ятому числі його заборонено. Старання В. Шемета продовжувати видавання часопису під назвою „Хліборобська Справа” теж не мали успіху, не зважаючи на „конституційні свободи.”

У Полтаві в 1905 році почав виходити тижневик „Рідний Край” за редакцією М. Дмитрієва і Г. Коваленка. В 1908 році він був перенесений до Києва, де за редакцією О. Пчілки-Косач перетворився на місячник з додатком для дітей „Молода Україна”, виходив до 1914 р. (останні роки друкувався російським правописом по-українськи т. зв. „ярижкою”).

Крім Полтави та Києва, який став центром українського культурного життя Наддніпрянщини в добі після революції 1905

року, наша преса з’явилася, не зважаючи на великі перешкоди і в інших містах — у Катеринославі, Могилеві на Поділлі, Харкові, Одесі. („Дніпрові Хвилі” — Катеринослав, двічі на місяць від 1909 р.; „Життя й Знання” — Полтава з 1913 року; „Світова Зірниця” — Могилів Подільський від 1906 р., перенесена до Києва (1911-1913); „Слобожанщина”, „Сніп”, „Село” і „Засів”, який заступив заборонене „Село”.*)

Матеріали по-українськи друкували теж деякі часописи, що видавались по-російськи, наприклад київський часопис „Огни”, „Вѣстникъ Золотоношского Сельско-Хозяйстненного Общества”, „Газета Гадячского Земства”, „Полтавская Земская Газета”, кооперативний двомовний часопис у Києві „Муравейникъ-Комашня” та інші.

Студентство наше мало свій неперіодичний орган „Український Студент”, який виходив з причин адміністраційних перешкод аж в Петербурзі, але широко кольпортувався в Україні.

Преса тих часів мала добрих співробітників, була незле зорганізована, мала певний контингент передплатників, але передплати далеко не вистарчали для її існування. Отож, вона мала постійно великі дефіцити (їх особливо збільшували адміністраційні грошові карі), які покривалися невеликим числом наших меценатів, головню В. Симиренком і Є. Чикаленком.

Багато давав грошей та виявляв енергії в справі організації нашої преси Є. Чикаленко. Він плянував видавати радикально-демократичну газету „Громадське Слово” за редакцією С. Єфремова стотисячним тиражем по 1 копійці за число, що в тодішніх умовах було сенсацією. Пробував він також видавати „Вільне Слово” і „Нове Життя”, але всі його старання не дали наслідків через заборону адміністраційної влади. Соціал-демократи також робили спробу видавати щоденну газету „Праця”, але не отримали дозволу. „Праця” мала виходити за редакцією П. Дятлова.

Таких заборон було багато, одначе нашим громадським діячам вдавалося в деяких випадках добиватися дозволу всякими

*) „Село” — заснований заходами М. Грушевського ілюстрований тижневик для селян (1909-1911) був дуже популярний поміж селянством, що спричинилося до репресій та припинення цього тижневика.

правдами й неправдами. Так зродилася в Києві щоденна газета „Громадська Думка” (31. 12. 1905 р.), яка почала виходити 1906 року. Зазнала вона багато грошових кар та конфіскації і у серпні 1906 року була закрита. Зродилась ця газета з активною участю Є. Чикаленка, В. Симиренка й В. Леонтовича. Її місце зайняла 15. IX. 1906 р. щоденна газета „Рада”, яка виходила аж до вибуху першої світової війни. Фінансував „Раду” спочатку сам Є. Чикаленко, пізніше прийшов йому на поміч ще В. Симиренко. Редактором „Ради”, як і попередньої „Громадської Думки”, був Ф. Матушевський, а від 1913 року А. Ніковський. Близькими співробітниками були майже всі співробітники попереднього щоденика „Громадська Думка”: Д. Дорошенко, В. Грінченко, В. Королів-Старий, С. Петлюра, Л. Старицька-Черняхівська, П. Тичина й М. Лозинський. За своє довге існування „Рада” зазнала великих переслідувань влади, але витримала до часу, коли вся українська преса була заборонена.

Наша преса на Наддніпрянщині тяжко змагалася в боротьбі з царським урядом без широко зорганізованих мас нашого населення, без певних позицій серед читачів, без солідної економічної бази, але з жертвенністю її видавців, співробітників і працівників.

Українські видавці та редактори помалу вправлялися в боротьбі, і, коли заборона спіткала один часопис, на його місце виходило інше видання, під іншою назвою, з іншою особою видавця й редактора. Наша преса росла й розгалужувалася по всіх типах і напрямках. Зродившись в Лубнях на Полтавщині після революції 1905 р., далі вона з’являється в Полтаві, в Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові, в Прилуці, Звенигородці, в Хотині та в Холмі — опановує всі області Наддніпрянщини. Головними осередками, однак, довгий час лишалися Київ, Полтава й Катеринослав.

Коли поглянемо на пресу того десятиліття (1905-1914) під оглядом партійно — політичним, то побачимо, що були представлені в ній усі політичні напрямки від соціал-демократів, РУП до поміркованих і правих, яких можемо назвати, як на ті часи, гетьманцями. Появлялась також наукова й фахова преса. Виходив місячник за редакцією Б. Грінченка „Нова Громада”, що у 1907 р. був замінений перенесеним із Львова „Літературно-Науковим Вістником”, навколо якого згуртувалося літературне життя всієї Ук-

раїни.*) Виходили теж гумористичні часописи, як наприклад, в Києві „Шершень”. Преса завоювала собі читача, бо стала трибуною, що єднала суспільство й боролася за кращу майбутність народу.

Наші громадські кола подбали і про інформаційну пресу російською мовою, що теж насвітлювала українське питання: „Українській Вѣстникъ” за редакцією М. Славинського в Петербурзі, який виконав велику інформаційну місію під час першої Державної Думи. В 1912 році велику роль відіграв місячник „Украинская Жизнь” у Москві за редакцією С. Петлюри. Під час війни цей місячник, як єдиний легальний часопис політики та громадського життя, інформував прихильних до нас росіян і інші народи Росії, як також і наше громадянство.

У 1906 і 1907 рр. були позначені посиленнями репресіями царського уряду проти української преси. Багато часописів припинило своє існування внаслідок високих грошових кар, що їх накладала адміністрація за ті чи інші „порушення” пресових законів, а часто адміністрація закривала пресові органи й без подання причин. Так перестали виходити: соціал-демократична „Боротьба” в Києві, катеринославська „Добра Порада” (на 4-му числі), „Запорожжя” (за редакцією Л. Яворницького) зараз же після появи першого числа), одеська „Народня Справа” за редакцією др. І. Луценка (після появи першого числа) та „Слобожанщина” у Харкові.

Періодики, які видавались на російській етнографічній території, як, наприклад, „Вільна Україна” за редакцією І. Личка в Петербурзі, теж припинялися адміністраційними наказами.

Наш бібліограф та історик преси В. Ігнатієнко в своїх працях подає, що темп розвитку нашої преси в роках 1905-1914 був у 105 разів більший в першому періоді. Особливо зросла преса Наддніпрянщини, але вона, однак, не дорівнювалась кількості пресових органів Наддністріянщини. Не зважаючи на революцію в Росії (1905 р.), Наддністріянщина все ще вела перед в розвитку нашої преси в цьому періоді. Перед першою світовою війною на Наддніпрянщині виходили єдиний щоденник „Рада” в Києві та часописи

*) У 1912 році почав виходити у Києві ілюстрований тижневик „Вістник Культури і Життя”.

й журнали: „Літературно-Науковий Вістник”, „Українська Хата”, „Світло” (педагогічно-шкільний), „Дзвін” (соціал-демократичний), „Сяйво” (мистецький місячник), „Записки Наукового Т-ва у Києві”, „Україна” (науковий кварталник), „Маяк”, „Рідний Край” з додатком „Молода Україна”, „Рілля” (замість „Українського Бджільництва”) та „Наша Кооперація”.

З вибухом першої світової війни стан української преси вернувся до обставин, які були перед 1905 роком. Преса, як і всяке друковане українське слово, була заборонена в кордонах Росії. Щоденна газета „Рада” була закрита на другий день після проголошення війни. Легально ще виходили такі видання, які вживали „ярижного правопису”, хоч і вони підлягали різним репресіям.

„Основа” в Одесі намагалася продовжувати „Літературно-Науковий Вістник”, але вже з 1916 року її мусів замінити „Степ”. У Харкові виходив тижневик „Гасло”, тижневик „Маяк” був припинений, і почала виходити „Згода” (припинена на 2-му числі), „Рідний Край” почав друкуватися теж „ярижкою”. Виходили в Києві двотижневики „Наша Кооперація” та „Рілля”.

Зараз же в 1915 році почали виходити нелегальні органи преси.

Велика частина Наддністрянщини в 1915 році була окупована російським військом. Таким чином і ці українські етнографічні землі терпіли терор і заборони російської адміністрації.

Доба першої світової війни аж до революції 1917 року (лютий) принесла великі втрати всій українській культурі, а також і пресі, але спричинилася до кристалізації політичних поглядів українського суспільства на Наддніпрянщині.

Офіційна заборона українського друку викликала реакцію суспільства, і різні громадські угруповання, всупереч забороні влади, заходились відновлювати нашу пресу. Почали з’являться нелегальні українські часописи друковані на шапірографах в дуже обмеженій кількості примірників. Були це в 1915 році „Боротьба”, орган київської групи українських соціалістів-революціонерів, „Вільна Думка”, орган Української Радикально-Демократичної Спілки, „Зоря Київська”, орган середньошкільної молоді. В 1916 році почало виходити нелегально „Наше Життя”, орган УСДП — петербурзької групи без зазначення місця видання. Часопис цей

кольпортувався в Україні серед національно свідомого робітництва й інтелігенції. Крім того у Києві вийшло нелегально „Слово”, орган учнів київської фельдшерської школи.

З огляду на терор російського чорносотенства й квазіпатріотизму на початку війни, здавалося, що поява якогось українського друкованого слова абсолютно буде неможлива, однак в 1915 році українська преса репрезентувалася на Наддніпрянщині 9-ма назвами пресових органів.

На окупованих російською армією теренах Наддністрянщини животіло тільки 2 кволих органи української преси. Тому, що не всі західньоукраїнські землі були під російською окупацією, і не нараз це сталося, протягом 1915 року на українських землях під Австро-Угорщиною виходило 20 українських часописів. Однак, в порівнянні з 1914 роком, число цих часописів зменшилося там майже в чотири рази. Вплив на це мав також терор угорських військ у відношенні до українського населення.

Преса, яка виходила в Наддніпрянщині в 1915 році (9 назв) та в 1916 році (10 назв) своїм змістом була дуже бідна, що особливо стосується до легальної преси. Зміст цієї преси пристосовувано до вимог цивільної та військової цензури, а проте й вона мала значення покажчика життєздатности та змагання українських громадських сил в умовах російського терору під час війни.

Першим нелегальним органом, що з’явився на Наддніпрянщині в 1915 році, був часопис київських середньошкільників „Київська Зоря”, що незабаром перетворився на орган Всеукраїнської Юнацької Спілки („Зоря”). Пізніше з’являється нелегальний орган Миргородської філії Всеукраїнської Юнацької Спілки „Юна Україна”. Про нелегальні органи українських соціалістів-революціонерів і Радикально-Демократичної Спілки згадано вище.

Нелегальна преса була дуже цікава своїм політичним та громадським змістом, цілковито ворожим до Російської імперії, а тому вся, без огляду на середовища, які її видавали, була революційна. Для ілюстрації подаємо, наприклад, що писала „Зоря” — орган Всеукраїнської Юнацької Спілки в числі 1-му з 19 лютого 1915 року:

„Півроку, як завмерло українське життя. Півроку вже нема найголовнішого живчика його — української преси. Правда, аж до останнього часу мали ми „Вістника” і „Рілля” і „Нашу Коопе-

рацію" і „Комашню”, і тепер, здається, будем мати, але це хіба преса? Хіба там можна вільно обговорювати сучасне політичне становище? Хіба там можна хоч одно слово сказати по своїй волі, а не по волі уряду?" А далі „Зоря” пише: „І це в той час, коли Європа після столітнього спокою хвилюється від краю до краю, коли державні межі тріщать, коли кожна нація може з державної стати недержавною і навпаки — взагалі займе місце поміж другими, відповідне своїй силі та проявленій енергії. Тепер треба не спати, але встати всім як один в оборону своїх прав” . . . „Силою, варварським насильством забрали у нас усе, силою теж ми повинні повернути забране” . . . „Покладатись на поміч Австрії та Германії небезпечно. Треба покладатись тільки на свої сили і можливість російської революції”.

Друкувалася „Зоря” в кількості 35 примірників на шапірографі, в кольоровій мистецькій обкладинці, відбитій також на шапірографі. Друге число „Зорі” вийшло 14 березня, а третє 7 квітня 1915 року.

Орган українських соціалістів-революціонерів „Боротьба” в 1915 році випустив 5 чисел в часі від лютого до квітня. „Боротьба” друкувалася на міміографі в кількості 200 — 300 примірників. Цей орган об’єднував навколо себе досить широке коло співробітників. В ньому брали участь і такі громадяни, що не були організаційно зв’язані зі соціалістами-революціонерами, як, наприклад, С. Єфремов, А. Ніковський, В. Самійленко. Редакторами були М. Ковалевський, Л. Ковалів і М. Шраг. „Боротьба” була поширювана по всій Україні та поза її межами, де були осередки українських соціалістів-революціонерів.

„Вільна Думка” — орган української Радикально-Демократичної Спілки теж стояла на платформі гострої боротьби з Росією й відверто прямувала до незалежності. Самостійна Україна — це був національний ідеал Радикально-Демократичної Спілки. Перше число цього часопису вийшло 1 грудня 1915 р. в кількості 30 примірників на міміографі. „Юна Україна” — орган Миргородської Філії Всеукраїнської Юнацької Спілки, вийшла в грудні 1915 року, як рукописний часопис.

В 1916 році українська преса Наддніпрянщини втратила „Зоря”, „Боротьбу” та „Юну Україну”. Розбиття сил цих груп сталося в наслідок арештів і мобілізації багатьох їх членів до дійо-

вої російської армії. Натомість почало в Києві виходити нелегально згадане вище „Слово” — орган учнів військової фельдшерської школи. Крім того поширювалось „Наше Життя” — нелегальний орган УСДРП петербурзької групи.

Національне життя на Наддніпрянщині, після витиснення австро-угорською армією російської армії з більшості західноукраїнських земель, знову відродилось, як також до певної міри відродилась і українська преса.

Наша преса на Наддніпрянщині від 1905 року до першої світової війни розвивалась досить ритмічно, не зазнаючи великих перешкод, окрім деяких, як, наприклад, у 1908 році після атак Мирослава Січинського на намісника Галичини гр. А. Потоцького. Це позначилось зменшенням числа періодичних видань на 7 чисел.

Взагалі всі органи преси, які перед тим виходили, виходили далі та постійно появлялись нові, головню в провінціальних містах: „Подільський Голос” — Тернопіль, „Селянська Рада” — Перемишль і ін. Появляються також нові щоденники („Нове Слово” — Львів — 1912), значно росте професійна преса („Рільничі Відомості”, „Торговельно-Промислові Відомості”, „Земледілець” — Львів, „Торговельно-Промисловий Вістник” — Стрий, „Господарський Часопис”, „Правничий Вістник” — Львів, „Здоровля” — Львів.) Жіноча преса розпочинає своє існування часописом „Мета” 1908 р., росте спортова преса — „Вісті з Запорожжя” (Львів 1910-1914), „Сокільські Вісті” (Львів 1912-1914). Українське студентство видає „Відгуки” (1913, Львів) та „Шляхи” 1913-1914, Львів), а для середньошкільників видається „Житє” (Львів, 1912-1914). Появляється літературний місячник „Руська Хата” (Львів, 1905), який уже в 1906 р. заступає „Світло” (Львів, 1906-1908), мистецький часопис „Артистичний Вістник” (Львів, 1905-1907) і історичний двотижневик „Ілюстрована Україна” (Львів, 1913-1914).

Окупація частини Галичини та Буковини російськими військами змушує перейти до Відня „Діло” й „Свободу”, а багато інших часописів ліквідується. Після відступу російських військ у Львові виходить щоденник „Нове Слово”, яке пізніше називається „Українське Слово”. Повертається до Львова „Діло” й „Свобода”, а до Чернівців „Буковина”. Література дістає півмісячник „Шляхи” (Львів, 1916-1918).

Постає преса Українських Січових Стрільців (друкується на

гектографі), починає виходити „Відродження України” для українців у війську.

**

Надзвичайно корисною була для нас преса в таборах полонених вояків російської армії, що виходила у 1915-1917 рр. в Австрії та Німеччині. Ця преса, постала заслугою Союзу Визволення України, виховала великі кадри національно-свідомих вояків, які пізніше, в 1918 році були зорганізовані в двох українських дивізіях: сірожупанників з таборів Австрії та синьожупанників з таборів Німеччини. Після підписання Берестейського миру і признання самостійності України Центральними Державами, ці дивізії перейшли в Україну і були зачислені в армію Української Народної Республіки.

Таборову пресу очолював „Вістник Союзу Визволення України”, хоч то не був таборовий орган, а виходив у Відні як орган СВУ. Союз і його „Вістник”, однак, були головними організаторами культурно-освітньої праці та преси в таборах полонених російської армії.

Зародком таборової преси в цих таборах став „Просвітній Листок”, який спочатку друкували на машинці з написом: „З рук до рук — з бараку до бараку” у Вецлярі в Німеччині. Окрім статей про українську культуру й мову, „Листок” містив вірші, повідомлення про смерть товаришів зброї, хроніку таборового життя, відомості про події в Україні та Росії. Таборова українська преса доби Першої світової війни була невелика, але провела велику культурно-просвітню роботу поміж полоненими українцями.

Видавалася ця преса спочатку з допомогою інструкторів Союзу Визволення України та при грошовій допомозі Союзу, але пізніше всю працю, як редакторську, так і технічну виконували самі полонені.

Отож, виходили: „Громадська Думка”, „Просвітній Листок” у Вецлярі, „Вільне Слово”, „Нова Зоря”, „Селянин” і „Шлях” в Зальцведелі, „Розсвіт”, „Великодній Метелик Розсвіту”, „Летучий Листок Розсвіту” в Рапштаті. Всі ці три табори були в Німеччині. В Австрії в таборі Фрайштадт виходили „Метелик” і „Розвага.” Деякі часописи, як „Вільне Слово” в Зальцведелі, видавали бібліо-

течку популярних книжечок з українознавства. Виходили ці часописи від 1915 року до квітня-травня 1918 року, але „Шлях”, що його в Зальцведелі видавала Українська Військово-Санітарна Місія, від 1918 року, виходив, здається, аж до 1920 року.

Українська преса поза межами етнографічної території виходила в періоді 1905-1914 і 1914-1917 у Відні, Петербурзі, Москві, Женеві, а головню в Америці серед великої еміграції, яка від другої половини XIX століття туди виїздила. В головних центрах нашої еміграції в Північній Америці вже існували і розвивались пресові органи, про що вже була мова раніше. Загально наша преса поза межами етнографічної української території зросла за цей час зі 7 чисел пресових видань в 1905 р. до 34 чисел в 1914 році.

П'ятий розвиток української преси 1917-1921 р.р. — це, безперечно, період найвищого розквіту нашої преси, особливо на етнографічних землях, які досягли своєї самостійності в 1917 і 1918 рр. (УНР і ЗУНР). Революція 1917 року викликала небувале піднесення творчих сил Наддніпряниці.

Наша преса почала розвиватися в сприятливих умовах у всіх ділянках національного життя. Зараз же після революції в березні 1917 року вона почала виходити у Києві і всіх більших і багатьох повітових містах. У Києві з'явилися щоденники: „Нова Рада”, „Народна Воля”, „Відродження” (ці два органи УПСР), „Робітнича Газета” — орган УСДРП. Після розбиття УПСР почала виходити „Боротьба”, як орган т. зв. „боротьбистів” — лівої фракції УПСР, які незабаром перейшли до большевиків. Деяко пізніше виходив у Києві щоденник „Громадське Слово”, а в 1918 році, після повалення гетьмана П. Скоропадського, почав виходити у Києві щоденник „Трибуна” (за редакцією Ол. Саліковського), найкраща газета України — наш „Таймс”, яка перестала виходити з відходом українського війська з Києва та здобуття його большевиками в 1919 р. Зараз же після утворення української влади в 1917 р., почали виходити: „Вісти з Української Центральної Ради”, „Вістник Генерального Секретаріату УНР”, вістники окремих міністерств, а в 1918 р. „Державний Вістник” і „Вістник Закордонної Преси”.

Масово з'явилась фахова преса: „Вільна Школа”, „Освіта”, „Педагогічний Журнал”, „Стерно”, „Українська Військова Справа”, „Українські Медичні Вісти”, „Закон і Право”, „Вістник Агро-

номії”, „Книгар”, „Мистецтво”, „Театральні Вісти”, „Наше Минувле”, „Літературно-Науковий Вістник” і інші. Почали виходити добре редаговані гумористичні журнали: „Будяк”, „Гедз” і „Реп’ях”, як теж „Універсальний Журнал” і „Жіночий Вістник”. Розквітла селянська, кооперативна та дитяча преса.

Цікаво, що в статті Української Радянської Енциклопедії, (УРЕ, том 17, стор. 535-539) в абзаці про пресу часів революції 1918-1919 рр. цілком не згадується про буйний розвиток української національної преси, натомість на стор. 536-537 читаємо: „Органи більшовицької преси вели постійну боротьбу з буржуазною пресою, зокрема з газетами („Нова Рада”, „Киевлянин” та інші), які видавали монархічні та різні українські буржуазно-націоналістичні організації після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року”.

Ніяких українських монархічних газет у 1917 році взагалі не було, а давати до спільного мішка „Нову Раду” з „Киевлянином” — органом російських чорносотенців з-під знаку В. Шульгина, це свідоме дезінформування молодшого покоління, яке зовсім не знає обставин тих часів. Усе, що було українське та взагалі демократичне, вело завзяту боротьбу з „Киевлянином”, який взагалі не признавав існування України й українців.

Щодо органів „більшовицької преси”, котрі нібито вели боротьбу з буржуазною пресою, то таких органів до кінця 1917 року в Києві взагалі не було.

Ціла стаття в УРЕ, котра розглядає нашу пресу як пресу в Україні, а не українську пресу, цілком не дає образу розвитку української преси.

Згадуємо це як підтвердження необ’єктивності, а властиво свідомої брехні „совєтської наукової інформації” про українську пресу.

Наша преса після революції була дуже політично диференційована. Крім згаданих газет, почали виходити органи головних політичних партій ще в Харкові — „Робітник”, у Катеринославі — „Голос Робітника”, в Полтаві „Вільний Голос” (орган УСДРП), а УПСР видавала в Харкові „Рух”, у Полтаві „Соціаліста-Революціонера” і в Катеринославі — „Землю й Волю”. Самостійники видавали в Києві „Самостійника”, а соціалісти-федералісти „Вільну Україну” в Умані.

Коли розпочалась збройна боротьба з московськими більшовиками, яка вже в грудні 1917 року перетворилась на українсько-російську війну, становище української преси значно погіршало. Часта зміна осідку Уряду і перенесення видавництва з одного міста до другого змушували часто припиняти видання пресових органів, на місце яких з’являлись нові. Повстання проти більшовиків на теренах, зайнятих більшовиками, навала армії ген. Денікіна, повстання проти Денікіна — все це витворювало хаос, який перешкоджав будьякому розвитку преси. Українська преса концентрувалася на теренах, які були в руках влади УНР, але й там, на Поділлі та на Волині (1918-1920), періодичні видання були короткотривалі й існували в дуже тяжких умовах воєнних дій.

З головних органів преси, яка там виходила, треба згадати: „Життя Поділля”, „Трудовий Шлях”, „Нова Україна” та „Наш Шлях”. Було ще чимало менших часописів, які мали дуже короткотривале життя.

З таких короткотривалих пресових видань згадаємо газету „Червона Галичина”, що виходила у 1920 році коли совєтські війська на короткий час зайняли частину Галичини. Цю газету видавала 41-ша совєтська стрілецька дивізія та Червонокозачий корпус, і друкувалася вона в Кам’янці на Поділлі. Метою цього пресового органу була агітація поміж населенням Галичини за підтримку совєтських військ проти українсько-польських військ після підписання угоди Петлюра-Пілухидський.

Українські часописи постійно міняли місце свого осідку, редактори й співробітники працювали під гуркіт гармат і свист куль. Часом і не змінюючи свого напрямку чи ідеології, міняли вони назви. Тому в статистиці тих часів виникали й виникають великі помилки, бо дуже часто один і той самий орган, статистично зареховано декілька разів. При зміні державної влади на землях Наддніпрянщини в добу українсько-російської війни в роках 1917-1921 часописи зовсім припиняли своє існування, часто перетворювалися на звичайні інформаційні листки, не змінюючи своїх назв і зовнішнього вигляду.

Як приклад, „Народня Воля” виходила спочатку у Києві (1917 р.), а в 1919 р. в Кам’янці Подільському. „Робітничу Газету”, яка почала виходити 1917 року в Києві, від лютого 1919 р. друкувалося у Вінниці, потім у Рівному на Волині, а від серпня того ж

року в Кам'янці Подільському.

У деяких авторів статистичних таблиць помилково подавалися ці часописи, як новопосталі органи, що збільшувало статистичні числа. Ми виправили деякі такі помилки під час виставки української преси у Варшаві в 1927 р. мавши до диспозиції велику кількість рідкісних примірників нашої преси з часів самостійності та україно-російської війни. Вище подані явища — це логічний наслідок надмірної пресової продукції під час революції, коли не існувало цензурних обмежень. У Кам'янці Подільському від 1917 р. до 1924 р. виходило кілька десятків періодичних видань, а в 1924 році почав появлятися єдиний часопис „Червоний Кордон” — орган західної частини Поділля Советської України. У Вінниці від 1917-го до 1924 року виходило понад півсотні видань, а в 1924 р. було їх тільки п'ять. Так виглядала ситуація української преси від 1917 р. до 1923 р., коли Совети зміцнили свою владу. Українська преса занепала, а російська зросла. Однак в добі українізації у 1927 р. з 11 часописів Поділля 10 виходили українською мовою, а лише один російською.

Преса Наддністрянщини 1918-1919 рр. в добі існування ЗУНР дуже зросла: центром її став Станиславів (Львів був зайнятий польським військом), де виходило 15 часописів („Республіка”, „Нове Життя”, „Народ”, „Воля”, „Свобода”). Загальне число періодиків, які виходили в той час на Наддністрянщині, було 52 (1919 р.)

Шостий період розвитку української преси вже в кордонах підсоветської України, тобто після нашої прогри в збройній боротьбі, був досить контрверсійний. Советська влада з початку 20-их років ліквідувала українські як і всякі інші періодичні видання, що не солідаризувалися з советською владою та її політикою. Толерувалося лише пресу боротьбистів (відлам укр. с.-р.), які пішли на співпрацю з большевиками, як також пресу УКП (україстів — Української Комуністичної Партії).

Отож, на початку цього періоду швидко спадає число періодиків українською мовою і зростає преса російською мовою, як також виходять часописи двомовні. З головних органів преси появлялись українською мовою газети: „Червоний Прапор” спочатку у Києві, а пізніше у Харкові; „Червоний Шлях” у Кам'янці Подільському; „Боротьба”, „Більшовик” у Києві; „Комуніст”, „Вісти-

Известия” у Харкові.

Крім того, що українська преса дуже зменшилася після перемоги „Совєтів,” дуже зменшився її тираж. У 1922 році в УССР тільки 7% загального тиражу припадає на газети, що виходили українською мовою. У квітні 1923 р. було 12 газет українською мовою з тиражем 40.000 примірників. У травні 1924 року виходило 29 газет українською мовою тиражем 65.000 примірників. У квітні 1925 р. виходило вже 29 газет українською мовою тиражем понад 400.000 примірників. Це була вже доба зміни курсу та початків українізації, Так, наприклад, „Червоний Шлях” мав наклад 14.000 примірників, „Нова Громада” — 3.000 прим., „Глобус” — 15.000 прим., „Шлях Освіти” — 7.000 прим. Однак, ці тиражі були значно менші від тиражів російської преси.

Кінець 1923 року УССР творить уже новий етап у зв'язку „з практичним розв'язанням національних проблем в межах Радянських Республік”, як назвали большевики цю добу. Починається „українізація”. Дійсно, українська преса посилилась, почала набувати „рум'янців”, особливо журнали, тижневики й наукова періодика, яка дуже зросла. Офіційні „Вісти” Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету почали видавати цікавий додаток „Культура й Побут”. Сталися зміни на редакторських становищах. Еланський-Блакитний, потім Касяненко — „Вісти”, Г. Гринько — „Червоний Шлях”, якого заступив О. Шумський. Виходить щоденник „Комуніст”, орган КП(б)У.

Витворилась полеміка поміж політичною пресою і літературними журналами, яким політична преса закидала „націоналістичні ухили”. Навіть політична преса — „Харківський Пролетар”, „Більшовик”, „Комуніст”, „Вісти”, „Чорноморська Комуна” (Одеса), „Пролетар”, „Радянське Село”, „Комсомолец України” — дещо віджила і розширила засяг своєї заінтересованості.

Літературні органи постійно поширювалися й з'являлися нові. У 1927 р. виходить двомісячник „Вапліте”, що його видавала група М. Хвильового, але його гострий тон проти урядового курсу довів до припинення журналу після 6-го числа. Його місце займає „Літературний Ярмарок”, на чолі якого теж стоїть М. Хвильовий, що продовжує критику режиму, але замаскованою, езопівською мовою. Ці журнали підкреслювали досить виразно орієнтацію української культури головню на Захід. З'являються „Авангард”

(ред. Полішук), „Плужанин”, що пізніше виходив, як „Плуг”, „Західна Україна” (комуністи-емігранти з Наддністрянщини), „Нова Генерація” (ред. Семенко), „Нове Мистецтво”, „Радянський Театр”, „Кіно”, „Музика”, „Нова Громада”, „Бібліологічні Вісти”, „Універсальний Журнал”, „Всесвіт”, „Глобус”, „Червоний Перець”, „Знання” та ін. Почало виходити „Радянське Село” у Харкові (крім того в кожній окрузі була округова селянська газета — всіх 34), „Радянський Селянин” (журнал у Харкові), „Селянський Будинок”.

Дуже зросла наукова періодика. Почали появлятися журнали — органи окремих кафедр і відділів Всеукраїнської Академії Наук. За редакцією М. Грушевського виходив (1924-1930) журнал українознавства „Україна” та історичний збірник УАН „За сто літ”. Майже всі ці наукові періодики перестали виходити разом з припиненням українізації.

Буйний розквіт української періодики дуже занепокоїв советську владу в Москві, яка розпочала розгром її на цілому фронті.

Цим розгромом починається сьомий період існування української преси. Проголошенням „генеральної лінії” Й. Сталіна в кінці 1929 року починається курс „практичного розв’язання національних проблем” і політика геноциду супроти українського народу.

Для цього організується Всеукраїнську Спілку Пролетарських Письменників (ВУСПП) і пресові органи для боротьби з „опозиційною пресою”. Боротьба була завзята, але, звичайно, влада перемогла опозиційних комуністів. Українська преса масово ліквідується, заводиться суворя цензура, починається терор, „чистка” письменників, і в 1933 році кілька визначних українських комуністів кінчать самогубством, протестуючи проти нищівної політики советської влади. З пресових органів залишились офіційні партійні часописи, з літературних журналів „Радянська Література”, „Літературна Критика”, „Літературний Журнал”. Лишився також „Молодий Більшовик”. З’явилося багато „многотиражок”, одноднівок, „Бльокноти агітатора” та інші „органи преси”.

Ця політична лінія послідовно запроваджувалася в життя аж до вибуху Другої світової війни 1939 року та німецько-советської війни 1941 року.

Наступні періоди: восьмий (1941-1945), дев’ятий (1945-1953) і десятий (від 1954 року до наших днів) не входять в обсяг цього

нарису, але треба згадати, що вони не внесли нічого нового до існування української преси в підсоветській Україні. Зрештою, що цінного могла принести доба війни й німецької окупації, коли Україна на думку провідників тодішньої Німеччини мала бути погноєм для III Райху. Нічого нового та корисного не міг принести і поворот советської влади, яка знову почала нищити всякі прояви українського національного життя.

Коли розгромлено українську пресу в сьомому періоді її існування, советська влада в Україні почала творити нові органи преси українською мовою, але російською змістом. Від того часу починається знову кількісне, досить високе збільшення т. зв. української преси, з метою створити враження „могутнього розвою” української преси в „суверенній УССР”.

Від того часу українська преса в УССР є знаряддям психічної русифікації українського народу з допомогою друкованого українського слова.

Наукові періодичні видання, які виходили раніше по-українськи, після 30-их років в більшості припинено. Наукова періодика Академії Наук від того часу виходить в абсолютній більшості по-російськи. Літературні журнали українською мовою — це єдині джерела, де читач ще може знайти українську тематику, спотворену методом т. зв. соціалістичного реалізму.

Майже рівночасно з шостим періодом існування нашої преси на території УССР розвивається українська преса на західноукраїнських землях, які після нашої прогри у визвольній боротьбі були прилучені Версальським і поверсальським трактатом до Чехо-Словаччини, Румунії та Польщі. Після окупації цих земель чехами, румунами й поляками ці землі зазнавали утисків особливо в Румунії та Польщі, бо в Чехо-Словаччині умови були значно кращі. Наша преса, як і все культурне життя в боротьбі здобувала собі права на існування. Найкраще розвивалась вона в Галичині й на Волині, які були під польською окупацією.

Преса західноукраїнських земель почала досить швидко зростати, не зважаючи на тяжкі умови цензури і утисків. Вона вдосконалювалась під технічно-графічним оглядом, щодо змісту і національної свідомости. Вона охоплювала всеукраїнське життя й зовсім позбулася вузького регіоналізму. З’явилося багато пресових видань, присвячених фаховим питанням, як також питанням по-

літики, літератури, мистецтва та суспільних наук. Навколо Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка могутніла наукова періодика. Початки польської окупації були дуже тяжкі — після зайняття Львова поляками, щоденник „Вперед” мусів друкуватися латинкою. Старий щоденник „Діло” припинено, і тільки від 1923 року почав регулярно виходити.

Однак, з часом наша преса на західноукраїнських землях здобувала собі щораз ширші позиції. Політична преса відзначалася великою диференцією. Всі політичні партії та угруповання мали свої часописи. „Вперед”, який довгий час був єдиною газетою у Львові, та „Земля і Воля” були органами соціал-демократів; „Свобода”, орган УНДО; щоденник „Діло”, орган окремої Видавничої Опілки, лівобічний УНДО; націоналісти видавали „Голос Нації”, „Наш Клич”, „Рідний Грунт”, „Заграву”, „Український Голос”, „Фронт”; Фронт Національної Єдності — „Українські Вісти” і „Батьківщину”; католицькі угруповання — „Мету”, „Правду”, „Нову Зорю”; гетьманці — „Хліборобський Шлях”; комуністи (КПЗУ) — „Землю і Волю”; польонофіли — „Рідний Край”, „Селянин” і „Недільну Газету”.

Крім партійної преси була також преса загальнонаціональна, як „Час”, пізніше „Новий Час”, „Наш Прапор”, „Народна Справа”, „Світ” тощо.

Економічна преса була заступлена головню кооперативними часописами: „Господарсько-Кооперативний Часопис”, „Кооперативна Республіка”, „Сільський Господар”, „Кооперативне Молочарство”, „Агрономічний Вістник” та ін.

Пресою студентства і молоді були: „Смолоскипи”, „Поступ”, „Наш Шлях”, „Студентські Вісти”, „Українське Юнацтво”, „Студентський Шлях”, що пізніше його замінив „Студентський Вістник”. З тими часописами були тісно зв'язані преса спорту і Пласту, як, наприклад, „Готові”, „Вісти з Лугу”, „Сокільські Вісти”, „Український Пласт”, „Молоде Життя” (пізніше „Вогні”).

Жіноча преса мала свої часописи: „Мету”, „Жіночу Долю”, „Жіночий Голос”, „Жінку” та „Нову Хату”. Дитяча преса: „Молода Україна”, „Світ Дитини”, „Дзвіночок”, „Наш Приятель”.

Педагоги видавали: „Шлях Виховання й Навчання”, „Рідну Школу”, „Українську Школу”, „Учительську Громаду”, „Світло”, „Учительське Слово”. Тематично до цього були зближені місячник

„Просвіта” і „Народна Просвіта”.

Греко-католицька релігійна преса була заступлена часописами: „Католицька Акція”, „Добрий Пастир”, „Післанець Правди”, „Богословія” (науковий орган) та ін.

Література, наука й мистецтво були представлені журналами: „Літературно-Науковим Вістником”, який пізніше виходив як „Вістник”, „Назустріч”, „Дажбог”, „Дзвони”, „Вікна”, „Нові Шляхи” (ці два часописи советофільські) та „Обрії”. Далі — „Українське Мистецтво”, „Українська Музика”, „Світло і Тінь”, „Стара Україна”, „Літопис Червоної Калини”, „Сьогочасне й Минуле”, „Слово”, „Наша Батьківщина”, „Українська Книга”, „Літопис Національного Музею”, „Життя і Знання”. Правники мали „Життя і Право”, а лікарі — „Лікарський Вістник” і „Наше Здоров'я”. Тут згадуємо далеко не всі пресові органи західноукраїнських земель, тільки деякі цікавіші, для створення загального інформаційного тла в розвитку української преси західноукраїнських земель.

Волинь і Холмщина — північно-західні землі, мали свою українську пресу, яка, хоч розвивалася в тяжких умовах, успішно боролась з обмеженнями польської адміністрації. В тих роках виходили: „Громада” і холмське „Наше Життя”, „Українська Громада”, кооперативні „Зоря Кращого” і „Супруга”, „Нова Скиба”, „На Варті”, „Духовий Сіяч” та „Церква і Нарід”. Від 30-их років відносини на тих землях значно погіршали, більшість часописів під пресією влади перестали існувати, тільки угодова пропольська „Українська Нива” існувала аж до 1939 року.

Закарпаття ще було в межах Чехословаччини, мало добрі умови для розвитку преси. Перешкодами були сильні москвофільські впливи, що їх пітримували чеські легіонери та мадярони. Боротьба продовжувалася ціле десятиліття та була виграна українцями. З пресових органів Закарпаття треба згадати: „Свободу”, яка в 1938-1939 рр. виходила, як „Нова Свобода”, „Русин”, „Руську Ниву”, „Народ” (пізніше „Вперед”, „Земля і Воля” та „Українське Слово”). Виходили літературні, наукові й фахові періодики: „Наукові збірники Просвіти”, „Учительська Громада”, „Учительський Голос”, „Учитель”, „Наша Земля”, „Кооператива”, „Пробосм”, орган молодіжі а крім того часописи пластові, дитячі, гумористичні та ін.

На українських землях під Румунією ситуація була значно

гірша, ніж на Закарпатті та на західноукраїнських землях. Найдовше виходили там щоденні „Час” у Чернівцях, „Рідний Край” і літературний журнал „Самостійна Думка”. Короткотривалими органами преси були: „Громада”, „Робітник”, „Боротьба”, „Нове Життя”, „Зоря”, „Земля”. Студенти видавали два роки „Промінь” і два роки „Самостійність”, а для дітей дуже короткий час виходила „Українська Ластівка”.

Преса української політичної еміграції в Європі була еманациєю краю, і мала певний зв'язок з його життям тому цю пресу мусимо розглядати в іншому аспекті, ніж пресу української еміграції в Америці в тих часах.

Початок преси української політичної еміграції датується від 1920 р., коли у Відні почали виходити перші часописи емігрантів, бо місто це було найбільшим скупченням після нашої прогри у вільній боротьбі. Незабаром почала виходити преса в таборах інтернованих вояків ЗУНР і УНР в Польщі. Нараховувала вона кільканадцять чисел політичних і самоосвітніх часописів.

Пізніше центр еміграції переноситься до Праги, а частинно до Варшави, Берліну, Парижу і до Америки.

До головних пресових органів української політичної еміграції в Європі треба зачислити: „Воля” (незалежний політично-літературний тижневик за редакцією В. Піснячевського, Відень), „На Переломі” (Відень, ред. О. Олесь), „Нове Слово” (орган Української Народної Партії, ред. З. Кузеля, Берлін), „Українське Слово” (тижневик, а пізніше щоденник гетьманців за редакцією Кузеля та Д. Дорошенка, Берлін), „Український Пралор” (орган Уряду ЗУНР, Відень, пізніше Берлін, ред. С. Баран, П. Лисяк), „Боротьбу” і „Нову Добу” (Відень, органи соц.-дем. під проводом В. Винниченка), „Борітеся-Поборете” (Відень,) і „Соціалістичну Думку” (Прага), органи соціалістів-революціонерів під проводом М. Грушевського, „Українську Трибуну” (незалежний щоденник, зближений до Уряду УНР, за редакцією О. Саліковського (Варшава), пізніше місячник „Трибуну” (Варшава, за редакцією О. Саліковського), „Нову Громаду” (совтофільський часопис за редакцією С. Вітика, Відень), „Нову Україну” тижневик, пізніше місячник під проводом М. Шаповала і М. Винниченка, Прага), „Тризуб” (тижневик під проводом С. Петлюри, Париж), „Український Статистичний Річник” (Ю. Липа, Л. Лукасевич, Є. Чехович, піз-

ніше В. Кубійович, Л. Лукасевич, Є. Гловінський, Варшава), „За Державність” (орган Військово-Історичного т-ва, Варшава), „Табір” (воєнно-літературний та історичний кварталник, Каліш, пізніше Варшава), „Нашу Культуру” (науково-літературний місячник за ред. І. Огієнка, Варшава), „Український Студент” (Прага), пізніше „Український Вісник”, „За Незалежність” (місячник Українського Центрального Комітету, Варшава), „Політичний Інформаційний Бюлетень” (місячник, Варшава), „Рідну Мову” (науково-популярний місячник, ред. І. Огієнка, Варшава), „Український Вісник” (місячний орган Українського Національного Об'єднання, Берлін), „Українське Слово” (тижневий орган Українських Націоналістів, Париж), „Соціал-Демократ” (орган УСДРП, Подєбради), „Трудову Україну” (орган УПСР за кордоном, Прага), „Український Самостійник” (місячник Центрального Союзу Українських Організацій в ЧСР, Прага) та інші.

Преса української еміграції в Європі була наскрізь політична. В інших випадках зазначаємо тільки назви часописів, тому що нарис цей головно має характер статистичний. Текст подаємо як орієнтаційний матеріал для ілюстрації статистичних таблиць.

Таблиця I

Перший період розвитку української преси на українських етнографічних землях (Наддніпрянщини) 1816-1847

Роки	Число назв	Роки	Ч-о назв	Роки	Ч-о назв	Роки	Ч-о назв	Роки	Ч-о назв	Роки	Ч-о назв
1816	2	1821	-	1826	-	1831	1	1836	-	1841	-
1817	1	1822	-	1827	-	1832	1	1837	-	1842	-
1818	1	1823	-	1828	-	1833	1	1838	-	1843	-
1819	1	1824	1	1829	-	1834	-	1839	-	1844	-
1820	-	1825	1	1830	-	1835	-	1840	-	1845	-
										1846	-
										1847	-

Таблиця II

Другий період розвитку української преси на українських етнографічних землях і поза їх межами (1848-1904)

Надністрянщина Надніпрянщина Поза їх межами Разом

Роки	Число назв	Число назв	Число назв	Число назв
1848	2	-	-	2
1849	5	-	1	6
1850	6	-	2	8
1851	4	-	2	6
1852	4	-	2	6
1853	6	-	3	9
1854	4	-	4	8
1855	4	-	4	8
1856	4	-	4	8
1857	3	-	3	6
1858	3	-	4	7
1859	2	-	3	5
1860	1	-	1	2
1861	1	1	2	4
1862	2	1	2	5
1863	5	2	2	9
1864	5	-	3	8
1865	7	-	3	10
1866	6	-	4	10
1867	13	-	3	16
1868	9	-	3	12
1869	7	-	1	8
1870	11	-	1	12
1871	12	-	1	13
1872	12	-	2	14
1873	10	-	2	12
1874	11	-	1	12
1875	14	-	1	15
1876	13	-	1	14

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1877	13	-	1	14
1878	16	-	1	17
1879	16	-	1	17
1880	15	-	3	18
1881	26	-	2	28
1882	23	1	2	26
1883	21	1	1	23
1884	15	1	1	17
1885	20	1	1	22
1886	25	1	2	28
1887	21	1	3	25
1888	22	1	6	29
1889	27	1	4	32
1890	26	1	4	31
1891	32	1	5	38
1892	30	1	5	36
1893	36	1	6	43
1894	32	1	6	39
1895	29	1	2	32
1896	21	1	2	24
1897	23	1	4	28
1898	25	1	3	29
1899	28	1	2	31
1900	46	1	3	50
1901	42	1	3	46
1902	41	1	5	47
1903	43	2	5	50
1904	46	2	8	56

Таблиця III

Третій період розвитку української преси на українських етнографічних землях і поза їх межами (1905-1913)

	Надністрянщина	Надніпрянщина	Поза їх межами	Разом
1905	52	3	7	62
1906	61	17	13	91
1907	65	9	15	89
1908	58	8	19	85
1909	69	10	21	100
1910	72	13	23	108
1911	78	16	29	123
1912	78	16	36	130
1913	80	19	34	133

Таблиця IV

Четвертий період розвитку української преси на українських етнографічних землях і поза їх межами (1914-1916)

	Надністрянщина	Надніпрянщина	Поза їх межами	Разом
Роки	Число назв	Число назв	Число назв	Число назв
1914	73	17	34	124
1915	20	9	29	58
1916	20	10	29	59

ДОДАТОК ДО ТАБЛИЦЬ III і IV.

Розподіл преси українською мовою по містах Надністрянщини 1905-1916 рр. (В. Ігнатієнко, Бібліографія української преси).

Міста	Число назв і роки															
	1905	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16				
Бережани		2	1													
Вашківці	1	1	1	1												
Дрогобич			1				1	1	1							
Жовква	2	3	2	2	2	2	2	2	3	2	-	1				
Коломия	1	2	1	3	2	1	1	2	1	1						
Львів	31	37	36	34	36	40	41	49	50	50	17	17				
Нові-Мамаївці					1	1	1	1	1	1	-	-				
Новий Санч								1	1	1						
Перемишль	4	3	6	5	6	5	6	5	4	3	1	1				
Рогозна	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-				
Станиславів	1	2	2	1	1	1	3	3	2	1	1	1				
Стрий	-	-	-	-	1	2	2	1	1	-	-	-				
Тернопіль	3	3	3	-	1	1	2	1	1	1	-	-				
Ужгород	2	1	1	1	1	1	2	1	2	2	-	-				
Чернівці	5	5	10	8	17	15	13	8	11	8	1	-				
Яворів	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-				
Не зазначено	1	1	1	2	1	3	3	2	1	3	-	-				
Разом	52	61	65	58	69	72	78	78	80	73	20	20				

Розподіл української преси по містах Наддніпрянщини
1905-1916 рр. (В. Ігнатієнко, Бібліографія української преси)

Міста	Число назв і роки											
	1905	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16
Гадяче, Полт.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
Київ	1	7	5	7	10	10	10	10	13	13	4	2
Катеринослав	-	2	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-
Лубні	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Могилів Под.	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Одеса	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Паньківка, Под.	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Полтава	1	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Харків	-	2	1	-	-	-	-	1	1	-	1	1
Холм	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Хотин	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Не зазначено	-	1	-	-	-	1	1	4	3	2	2	6
Разом	3	17	9	8	10	13	16	16	19	17	9	10

Таблиця V

П'ятий період розвитку української преси на українських етнографічних землях і поза їх межами (1917-1921)

Надністріянина Наддніпрянщина Поза їх межами Разом

Роки	Число назв	Число назв	Число назв	Число назв
1917	35*)	106	45	186
1918	41	212	23	276
1919	52	144	21	217
1920	38	82	28	148
1921	57	76	49	182

*) Від 1919 р. також українські землі в Румунії та Чехословаччині.

Таблиця VI

Шостий період розвитку української преси на українських етнографічних землях і поза їх межами (1922-1930)

Західноукраїнські
землі (Галичина,
Волинь, Буко- Наддніпрянщина Поза їх межами Разом
вина, Закарпаття)

Роки	Число назв	Число назв	Число назв	Число назв
1922	66	63	56	185
1923	74	87	96	257
1924	86	125	89	300
1925	80	206	87	373
1926	87	277	85	449
1927	96	358	88	542
1928	111	460	90	661
1929	93	420	85	598
1930	84	393	80	557

Таблиця VII

Сьомий період розвитку української преси на українських етнографічних землях і поза їх межами (1931-1941)

Західньоукраїнські
землі (Галичина, Наддніпрянщина Поза межами Разом
Волинь, Холм.,
Буковина, Закарп.

Роки	Число назв	Число назв	Число назв	Число назв
1931	82	359	72	513
1932	93	381	80	554
1933	130	399	83	612
1934	139	386	84	609
1935	122	590	91	803
1936	176	496	110	782
1937	158	507	107	772
1938	166	548	115	829
1939	139	572	119	830
1940	67 *)	492	110	669
1941	79	319	123	521

*) Подано на підставі советських джерел (УРЕ, том 17 стр. 538): „Наприкінці 1940 року в західніх областях УРСР видавалося українською мовою 15 обласних, 49 районних, 2 залізничних і 1 комсомольська газета. Серед них газета „Вільна Україна”, Львів, мала загальний тираж 259,500 примірників.”

Таблиця VIII

Преса Української ССР (1950-1966), (За джерелами: „Преса Української РСР”, Харків, 1967), стор. 101 і 114.

Роки:	1950	1955	1960	1965	1966
Українською мовою журнали та інші періодичні видання	72	115	192	108	120
Газети українською мовою:	970	800	814	742	758
Окремо крім того подано колгоспні газети українською мовою			1878	1194	1184
Разом українською мовою (чисел)	1042	915	2884	2044	2062
Журнали та інші періодичні видання іншими мовами	160	245	369	256	288
Газети іншими мовами	1188	1061	1206	1104	1114
Всього чисел періодичної преси в УРСР українською та іншими мовами	2390	2021	4459	3404	3464

Пояснення: Кожнорічної статистики українських періодичних видань (українською мовою) в советських джерелах не подається. Згідно з советськими даними до періодики зараховуються: газети (республіканські, обласні, міські та районні), „багатотиражки” промислових підприємств, навчальних закладів, радгоспів, колгоспні газети, стінні газети, „бл'юкноти агітаторів”, листки, а часом і одноднівки.

Дуже часто без пояснення не зараховують якусь з поданих груп. Все це кількісно, здається свідомо, вносить хаос у статистику советської преси в Україні і створює високі коливання в числах, тому наші числа дуже різняться від чисел советських. В наших числах періодика подана згідно з загальноприйнятими поняттями.

Двомовних видань ми не подаємо.

Критерій советської статистики преси та періодичних видань постійно змінюється в залежності від потреб советської влади, що теж бачимо в анотаціях статистичних збірників, і це викликає розбіжності й в советській статистиці. Так, наприклад, як подано вище в таблиці VIII, згідно з советськими джерелами „Преса Української РСР, (Харків, 1967), українських періодичних видань було:

Роки	1950	1955	1960	1965	1966
Чисел назв періодичних видань українською мовою, окремо подано на дальших сторінках число назв колгоспних газет українською мовою (без років 1950 і 1955)	1042	915	1006	850	878
	-	-	1878	1194	1184
Разом	1042	915	2884	2044	2062

„Народне господарство Укр. РСР в 1966 р.”, Статистич. щорічник (Київ, 1967, стор. 588-589) подає, що українських періодичних видань було:

Роки	1950	1955	1960	1965	1966
назв чисел укр. мовою журнали в тому числі:	1044	не подано	2884	2044	2062
без подання типів газет:	72	-	192	108	120
	972	-	2692	1936	1942

Додаток до таблиці VIII

Порівняння советської і нашої статистики за роки 1927-1941

Советські дані за „Пресою Укр. РСР”, Харків 1967

Наші дані за літературою на стор. 72-81

Роки	Газети укр. мовою	Вся періодика в УССР укр. та іншими мовами	Періодика укр. мовою в УССР
1927	94	556	358
1928	117	657	460
1929	298	765	420
1930	552	962	393
1931	980	1371	359
1932	1278	1756	381
1933	1721	2407	399
1934	1860	2676	386
1935	1960	2800	590
1936	1389	2127	496
1937	982	1622	507
1938	933	1577	548
1939	937	1543	572
1940	950	1622	492
1941	819	1350	319

Усім поданим вище матеріалом ілюструємо фантастичність советської статистики про „Українську Пресу в УРСР” і „Преси в Україні”. Статистика УССР різними комбінаціями замовчує українську пресу і періодичні видання, а з другого боку штучно збільшує чисельні дані про пресу в Україні. Все це утруднює дослідження над станом періодики на землях УССР, особливо українською мовою після Другої світової війни.

ТАБЛИЦЯ ІХ

Розвиток української кооперативно-торговельної і господарчої преси
у всьому світі (1869-1936)*)

Роки	Число назв	Роки	Число назв	Роки	Число назв	Роки	Число назв
1869	1	1886	2	1903	3	1920	23
1870	1	1887	2	1904	4	1921	27
1871	1	1888	2	1905	4	1922	46
1872	1	1889	2	1906	5	1923	48
1873	—	1890	2	1907	6	1924	51
1874	—	1891	2	1908	8	1925	46
1875	—	1892	2	1909	8	1926	49
1876	—	1893	2	1910	9	1927	57
1877	—	1894	2	1911	10	1928	64
1878	—	1895	2	1912	11	1929	63
1879	1	1896	2	1913	12	1930	60
1880	1	1897	2	1914	15	1931	61
1881	3	1898	3	1915	7	1932	60
1882	2	1899	3	1916	9	1933	65
1883	2	1900	3	1917	14	1934	75
1884	2	1901	4	1918	28	1935	79
1885	1	1902	4	1919	21	1936	83

* IV Український статистичний річник, стр. 201, Варшава, 1938.

ТАБЛИЦЯ Х
Розвиток української преси на українських етнографічних землях (1816-1939)

Число назв			Число назв				
Роки	Надніп- рянщина	Зах.-укр. землі	Разом	Роки	Надніп- рянщина	Зах.-укр. землі	Разом
1816	2		2	1875		14	14
1817	1		1	1876		13	13
1818	1		1	1877		13	13
1819	1		1	1878		16	16
1820-23	—		—	1879		16	16
1824	1		1	1880		15	15
1825	1		1	1881		26	26
1831	1		1	1882	1	23	24
1832	1		1	1883	1	21	22
1833	1		1	1884	1	15	16
1848		2	2	1885	1	20	21
1849		5	5	1886	1	25	26
1850		6	6	1887	1	21	22
1851		4	4	1888	1	22	23
1852		4	4	1889	1	27	28
1853		6	6	1890	1	26	27
1854		4	4	1891	1	32	33
1855		4	4	1892	1	30	31
1856		4	4	1893	1	36	37
1857		3	3	1894	1	32	33
1858		3	3	1895	1	29	30
1859		2	2	1896	1	21	22
1860		1	1	1897	1	23	24
1861	1	1	2	1898	1	25	26
1862	1	2	3	1899	1	28	29
1863	2	5	7	1900	1	46	47
1864		5	5	1901	1	42	43
1865		7	7	1902	1	41	42
1866		6	6	1903	2	43	45
1867		13	13	1904	2	46	48
1868		9	9	1905	3	52	55
1869		7	7	1906	17	61	78
1870		11	11	1907	9	65	74
1871		12	12	1908	8	58	66
1872		12	12	1909	10	69	79
1873		10	10	1910	13	72	85
1874		11	11	1911	16	78	94

Роки	Наддніп- рянщина	Зах.-укр. землі	Разом	Роки	Наддніпр.	Зах.укр.	Разом
1912	16	78	94	1926	277	87	364
1913	19	80	99	1927	358	96	454
1914	17	73	90	1928	460	111	571
1915	9	20	29	1929	420	93	513
1916	10	20	30	1930	393	84	477
1917	106	35	141	1931	359	82	441
1918	212	41	253	1932	381	93	474
1919	144	52	196	1933	399	130	529
1920	82	38	120	1934	386	139	525
1921	76	57	133	1935	590	122	712
1922	63	66	129	1936	496	176	672
1923	87	74	161	1937	507	158	665
1924	125	86	211	1938	548	166	714
1925	206	80	286	1939	572	139	711

ТАБЛИЦЯ XI
Розвиток української преси у всьому світі (1816-1939)

1816	2	1847	—	1878	17	1909	100
1817	1	1848	2	1879	17	1910	108
1818	1	1849	6	1880	18	1911	123
1819	1	1850	8	1881	28	1912	130
1820	—	1851	6	1882	26	1913	133
1821	—	1852	6	1883	23	1914	124
1822	—	1853	9	1884	17	1915	58
1823	—	1854	8	1885	22	1916	59
1824	1	1855	8	1886	28	1917	186
1825	1	1856	8	1887	25	1918	276
1826	—	1857	6	1888	29	1919	217
1827	—	1858	7	1889	32	1920	148
1828	—	1859	5	1890	31	1921	182
1829	—	1860	2	1891	38	1922	185
1830	—	1861	4	1892	36	1923	257
1831	1	1862	5	1893	43	1924	300
1832	1	1863	9	1894	39	1925	373
1833	1	1864	8	1895	32	1926	449
1834	—	1865	10	1896	24	1927	542
1835	—	1866	10	1897	28	1928	661
1836	—	1867	16	1898	29	1929	598
1837	—	1868	12	1899	32	1930	557
1838	—	1869	8	1900	50	1931	512
1839	—	1870	12	1901	46	1932	554
1840	—	1871	13	1902	47	1933	612
1841	—	1872	14	1903	50	1934	609
1842	—	1873	12	1904	56	1935	803
1843	—	1874	12	1905	62	1936	782
1844	—	1875	15	1906	91	1937	772
1845	—	1876	14	1907	89	1938	829
1846	—	1877	14	1908	85	1939	830

ТАВЛИЦЯ XII

Місце української преси поміж пресою народів світу в 1930 році*

Преса	в числах окремих назв (сса)	%
1. Англійська	37,325	39.3
2. Німецька	11,595	12.2
3. Французька	9,250	9.7
4. Єспанська і Португальська	9,230	9.7
5. Скандинавська	5,110	5.4
6. Російська	2,640	2.8
7. Польська	2,255	2.4
8. Японська	2,065	2.2
9. Голландська	1,975	2.1
10. Італійська	1,435	1.5
11. Чеська	1,340	1.4
12. Китайська	1,005	1.1
13. Румунська	835	0.9
14. Мадярська	795	0.8
15. Українська	560	0.6
16. Грецька	510	0.5
17. Арабська	400	0.4
18. Жидівська	370	0.4
19. Турецька	225	0.2
20. Інші мови	6,080	6.4
Разом	95,000	100.0%

* І Річник Українського Економічного Бюро у Варшаві, 1933.

Увага:

Всі наші статистичні таблиці на стр. 43—58 зладжені на підставі джерел, які подані в бібліографічному показнику і матеріалів „Першої виставки української та білоруської преси у Варшаві в 1927 році, та інших матеріалів періодичної преси.

Як друга частина цієї праці, має бути аналіз чисел статистичних таблиць, особливо таблиці X і XI, сторінках 55—57 під кутом конфронтації советських і наших чисел.

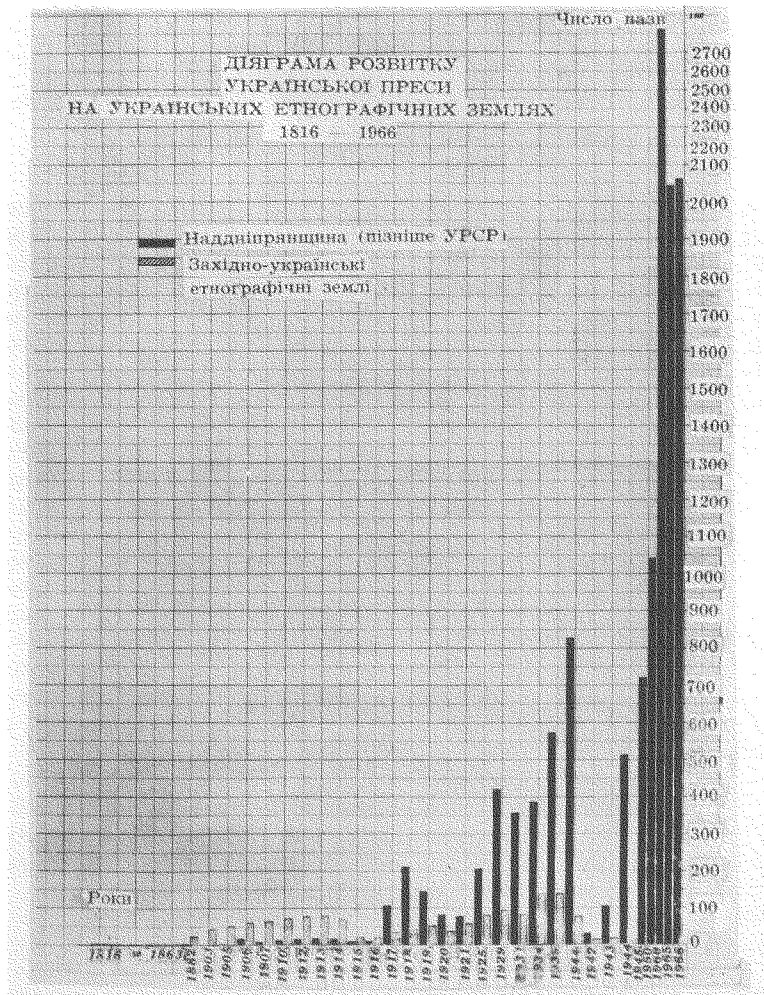
Таблиця XIII

Розвиток преси українською мовою на українських етнографічних землях в 1816-1966 рр.

Наддніпрянина (пізніше УССР)		Західньоукраїнські землі (пізніше УССР)	
Роки	Число назв	Роки	Число назв
1816	2	1848	2
1817	1	1861	1
1818	1	1882	23
1819	1	1903	43
1824	1	1905	52
1825	1	1906	61
1831	1	1907	65
1832	1	1910	72
1833	1	1912	78
1861	1	1913	80
1862	1	1914	73
1863	2	1915	20
1882	1	1916	20
1903	2	1917	35
1905	3	1918	41
1906	17	1919	52
1907	9	1920	38
1910	13	1921	57
1912	16	1925	80
1913	19	1929	93
1914	17	1931	82
1915	9	1934	139
1916	10	1939	139
1917	106	1941)	
1918	212	1942)	див. пояснення, стор. 61
1919	144	1943)	
1920	82	1944)	
1921	76		
1925	206		
1929	420		
1931	359		
1934	386		

Наддніпрянина (пізніше УРСР)

Роки	Число назв	Роки	Число назв
1939	572	1945	720
1941	906	1950	1042
1942	45	1960	2884
1943	121	1965	2044
1944	524	1966	2062

Діаграма за рр. 1816-1966 зладжена на підставі таблиці X. Від 1941 р. Послужили джерела: „Преса УРСР”, Харків 1967 і „Народне господарство УРСР в 1966 р.”, Київ, 1967. За роки 1941-1944 враховано легальну пресу, а також пресу УПА і советських партизанських загонів.

Українська преса в роках 1941-1966 (на етнографічних землях)

Роки:	Число назв		
1941	906	в тому числі УССР	819
		західноукр. землі	79
		зах.-укр. землі після	
		обсадження німцями	8
1942	45	в тому числі УССР	20
		під нім. окупацією	12
		під нім. окупацією в Галичині	13
1943	121	в тому числі УССР	95
		під нім. окупацією	10
		під нім. окупацією в Галичині	16
1944	524	в тому числі УССР	508
		під нім. окупацією	5
		під нім. окупацією в Галичині	11
1945	720	УССР див. таблицю XIII	
1950	1042	"	
1960	2884	"	
1965	2044	"	
1966	2062	"	

Ці числа, як додаток до таблиці X і XIII, подаємо із застереженнями про які пишемо на стор. 51, 53 (щодо советських чисел). Кожний уважний читач сам побачить, яких фантастичних трюків вживає советська українська статистика.

Таблиця XIV

Розвиток преси в Україні 1918-1966 рр. (Преса і періодика України українською, російською та іншими мовами).

Роки	Число назв	Роки	Число назв
1918	438	1943	144
1919	554	1944	634
1920	445	1945	895
1921	303	1946	1007
1922	443	1947	1053
1923	374	1948	1115
1924	466	1949	1114
1925	485	1950	1348
1926	508	1951	1366
1927	556	1952	1373
1928	657	1953	1391
1929	765	1954	1229
1930	962	1955	1306
1931	1371	1956	1576
1932	1756	1957	3343
1933	2407	1958	3817
1934	2676	1959	4020
1935	2800	1960	3649
1936	2127	1961	3492
1937	1622	1962	2944
1938	1577	1963	2620
1939	1543	1964	2546
1940	1622	1965	2629
1941	1350	1966	2685
1942	40		

Примітка:

Без врахування партизанських та підпільних видань за роки 2-ої світової війни. З 1956 року Книжкова Палата УРСР враховує колгоспні газети.

Джерело:

Преса Української ССР, Харків, 1967, стор. 96, 97, 112, 113. Таблиці 54, 60. Цю таблицю подасмо для порівняння чисел „Преси в Україні” (всіма мовами) до чисел „української преси (укр. мовою)”.

Таблиця XV.**

Українська преса поза межами УРСР в 1966 році, (в Європі, Північній і Південній Америці та в Австралії).

	щ.	т.	дт.	м.	Дм.	к.	І	х	р.2	х	р.3	х	р.	ін	разом	в	тому	
															укр.	ре.	чуж.	мо.
П-чна Америка															134			
Канада	-	12	3	21	5	10	1	-	-	6	58	19	8а,	1уа				
ЗСА	2	7	3	21	9	17	-	1	1	15	76	17	7а,	1уа				
П-д-а Америка															12	8	-	
Аргентина	-	2	-	3	-	-	-	-	-	2	7	-	-	-				
Бразилія	-	2	-	2	-	-	-	-	-	1	5	-	-	-				
Австралія	-	1	1	2	-	3	-	-	-	1	8	4	-	-				
Європа Зах.	45														53			
Схід.	8																	
Англія	-	1	-	1	-	6	-	-	-	1	9	2	1а					
Бельгія	-	-	-	3	1	1	-	-	-	-	5	2						
Італія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	2	1у	л				
Німеччина З-я	-	3	-	2	-	5	-	-	-	9	19	4	4на					
Польща	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-					
Румунія	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-					
Франція	-	1	-	2	2	1	-	-	-	2	8	1	4ф,	1ру				
Чехо-Слов.	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	3	-	-					
Швеція	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-					
Югославія	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-					
Разом	2	33	7	58	18	44	1	1	1	42	207	59*	28					

* Крім того виходило в 1966 році у Канаді 23 неперіодичних церковно-парафіяльних бюлетені, а в ЗСА 102 неперіодичних церковно-парафіяльних бюлетені.

** Ця таблиця зроблена на підставі джерел з публікації: „Д-р Олександр Фединський. Бібліографічний покажчик Української преси поза межами України за 1966 рік. Клівленд, Огайо, ЗСА, 1967; Український Музей-Архів у Клівленді Інк.”

У бібліографічній публікації д-р Ол. Фединського подано 300 назв української преси, але на підставі загальноприйнятих засад про кваліфікацію періодики ми не могли 93 назви зарахувати як періодичні видання, тому вважаємо, що в 1966 році виходило поза межами України 207 українських періодиків.

Найстаршими органами української преси поза межами УССР в 1966 р. були:

„Вартова башта” — реліг. міс. в Брукліні — 97-ий рік видання (ЗСА); „Свобода” — щоденник Українського Народного Союзу, Джерзі Ситі — 73-ий рік видання, „Канадійський Фармер” — тижневик, Вінніпег — 64-ий рік видання (Канада); „Праця” — тижневик, Прудентополіс — 46-ий рік видання (Бразилія); „Українське Слово” — тижневик, Париж — 34-ий рік видання (Франція).

УВАГА: В цій таблиці вживаємо таких скорочень; м. — місячник, дм. — двомісячник, к — кварталні, І х р. — річник, 2 х р — виходить два рази на рік, 3 х р — виходить три рази на рік, ін. — інша періодичність, укр. рел. — укр. релігійні періодики, чуж. мов. — укр. періодики чужими мовами, а — англійські, л — латинські, н — німецькі, р — російські, ф — французькі.

УКРАЇНЬКА ПРЕСА ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ В 1970-71 РОКАХ

Ця додаткова таблиця тематично не входить до змісту Нарису про 150-ліття нашої преси, але подається як ілюстрація сучасного стану нашої преси у вільному світі.

Шан. Америка	щ.	т.	двот. м.	двом. кв.	півр.	1хр.	2хр.	3хр.	ін.	неп.	разом	
Канада	—	10	2	19	3	9	1	—	1	—	9	15
ЗСА	2	8	6	22	18	21	1	15	10	3	15	32
Швед. Америка	—	2	—	2	—	1	—	—	—	—	2	1
Аргентина	—	2	—	1	—	1	—	—	—	—	2	1
Бразилія	—	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1
Австралія	—	4	2	1	1	4	—	1	—	—	4	12
Європа:												
західна	76											
східна	17											
Австрія	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Великобританія	—	1	—	1	—	7	—	—	—	2	8	19
Бельгія	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	2	7
Італія	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	4	7
Німеччина (НФР)	—	3	—	4	—	5	—	—	—	1	16	29
Польща	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Румунія	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Франція	—	1	—	1	1	1	—	—	—	1	6	11
Чехо-Словацька	—	1	1	3	1	—	—	—	—	—	1	7
Швеція	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2
Югославія	—	1	—	2	—	1	—	—	—	—	2	8*
Р а з о м	2	34	12	61	26	51	2	16	11	3	38	101
												93
												222
												69
												153
												18
												8
												5
												29
												93
												1
												19
												7
												7
												29
												1
												1
												11
												7
												2
												8*
												357**

Таблиця складена на підставі джерел з публікації:

Др. Олександр Фединський. Бібліографічний показник Української преси поза межами України, річник V/VI за 1970-71 роки. Клівленд, Огайо,

ЗСА 1972. Український Музей-Архів у Клівленді, Інк., ч. 14, стр. 80.

У вище поданій публікації Д-р Ол. Фединського подано 512 назв української преси, але 155 назв ми не могли зачислити до української періодики, змушені придержуватись загально принятих засад про класифікацію періодики. З огляду на особливість нашої преси ми, одначе, дозволили собі вчислити 101 неперіодичне пресове видання в рахунок періодики, тому що ці видання мали специфіку періодичності преси.

* Два журнали друкуються літературною українською мовою, 6 інших органів друкуються діалектом „Бачванських русинів”.

Пояснення скорочень: Щ-щоденник; Т-тижневик; ДВОТ-дво-тижневик; М-місячник; ДВОМ-домісячник; КВ-квартальник; ППВР-що пів року; 1хР-раз на рік; 2хР-два рази на рік; 3хР-три рази на рік; ІН-інша періодичність; НЕП-не періодично.

** У тому числі чужомовних: англ., франц., нім., швед., латин., чес., пол.,-українських — 40, релігійного змісту — 78, радянськільських — 4. Крім того додатків до більших пресових органів 91 (укр. і чужомовних).

Комітет Першої Виставки Української та Білоруської Преси у Варшаві 21-28 вересня 1927. Сидять від ліва: проф. І. Огієнко, інж. Вл. Карпінскі, голова, Р. Земкевіч. Стоять: Л. Васильківський, Бандрівський, А. Опенховскі, М. Ковалевський.

Алфаветний список української періодичної преси поза межами УССР — за 1966 рік.

Канада.

„Батьківщина” — двотижн., Торонто; „Бюлетень Братства Українців Католиків Канади”, — кварт., Едмонтон; „Бюлетень — Церковні Відомості” — Гамільтон; „Бюлетень Комітету Українців Канади”, Вінніпег, „Вільне Слово” — тижн., Торонто.

„Вільний Світ” — тиж., Гантіг Тон Парк; „Віра й Культура” — міс., Вінніпег; „Вісник” — двот., Вінніпег; „Вісті” — інф. листок Союзу Українських Підприємців і Ремісників — міс., Торонто; „Голос інституту П. Могили” — міс., Саскатун; „Голос Спасителя” — міс. Йорктон; „Гомін України” — тиж., Торонто; „Дороговказ” — двом., Торонто; „Евангельська Правда” — міс., Торонто; „Евангельський ранок” — міс., Торонто; „Життя і Слово” — тиж., Торонто; „Жіночий Світ” — міс., Вінніпег; „За державність”, Торонто; „За Рідну Церкву” — міс., Торонто; „Зоріння нової доби”, Вінніпег; „Інформ. бюлетень пласт. станиці” — кварт. Монреаль; „Інформ. листок Об’єднання Укр. Ветеринар. Лікарів” — кварт., Саскатун; „Інформації Укр. Прав. Громади Покрови Пресвятої Богородиці” — міс., Монреаль; „Канадійський Фармер” — тиж., Вінніпег; „Лемківські Вісті” — Торонто; „Логос” — кварт., Йорктон; „Літопис Волині” — Вінніпег; „Ми і Світ” — двом., Торонто; „Мій приятель” — міс., Вінніпег; „Місія України” — кварт., Торонто; „Молода Україна” — міс., Торонто; „Монреальський інфор. господарських інформацій” — міс., Монреаль; „Наша мета” — тиж., Торонто; „Новий Літопис” — кварт., Вінніпег; „Новий Шлях” — тиж., Вінніпег; „Нові Дні” — міс., Торонто; „ОГУЗ-ОГЛУ” — двом. Монреаль; „Пластовий Шлях” — кварт., Торонто; „Поступ” — тиж., Вінніпег; „Промінь” — міс., Вінніпег; „Самодопомога” — кварт., Вінніпег; „Світло” — міс., Торонто; „Смолоскип” — двом., Торонто; „Сумівське Життя” — кварт., Едмонтон; „Українська Нива” — Саскатун; „Український Голос” — тиж., Вінніпег; „Українські Вісті” — тиж., Едмонтон; „Християнський Вісник” — двом., Вінніпег; „Хроніка НТШ” — річник, Торонто; „Юнак” — міс., Торонто; Life Beacon — month., Toronto; МУН Beams — Toronto; The new Review — кварт., Toronto; News bulletin — міс., Winnipeg;

OUR Viewpoint — міс., Ottawa; Progress — тиж., Winnipeg; The Ukrainian Canadian — двотиж., Toronto; Youth Magazin — міс., Edmonton.

ЗСА.

„Америка” — щод., Філадельфія; Біблійні лекції для щоденного дослідження — кварт., Каліфорнія; Бюлетень укр. генеалогічного і геральдичного Т-ва — двом., Маямі; Бюлетень Т-ва Прихильників Укр. Нар. Респ., Детройт; Бюлетень Т-ва Укр. Кооперації, Нью Йорк; „Біблос” — кварт., Нью Йорк; „Вартова Башта” — Бруклін; „Веселка” — міс., Джерзі Сіті; „Вільна Україна” — кварт., Нью Йорк; „Віра й Наука” — двом., Брукгавен, Пен., „Вісник ООЧСУ” — міс., Нью Йорк; Вісті Музич. та Мист. Життя — кварт., Ст. Павль; „Вісті Комбатанта” — двом., Нью Йорк; „Вісті з Кредитівки”, Детройт; „Вісті укр. інженерів” — кварталн., Нью Йорк; „Життя і Церква” — кварт., Нью Йорк; „Життя і Школа” — міс., Стейт Коледж; „Інформатор життя в Укр. РСР” — двот., Нью Йорк; „Інформаційний Бюлет. Укр. Інженерів в Америці”, Філадельфія; „Конгресові Вісті”, Нью Йорк; „Лис Микита”, міс., Детройт; „Лікарський Вісник”, Нью Йорк; „Місіонар”, міс., Філадельфія; „Народна Воля”, тиж., Скрентон; „Наш Приятель”, міс., Ірвінгтон; „Наш Світ”, двом., Нью Йорк; „Наша Батьківщина”, двот., Нью Йорк; „Наша Громада”, Джерзі Сіті; „Наша Школа”, кварт., Бавнд Брук; „Наше Життя”, міс., Філадельфія; „Нова Зоря” — тиж., Чикаго; „Нотатки з Мистецтва”, Філадельфія; „Нотатник” — укр. бюлетень, міс., Нью Йорк; „Овид” — кварт., Філадельфія; „Ознаки нашого часу”, міс., Монтан, Каліф.; „Післанець Правди”, двом. Честер; „Пластовий Листок”, кварт., Нью Йорк; „Православний Українець” — УАПЦ, — міс., Чикаго; „Пробудись!”, міс. Бруклін; „Рідна Школа”, кварт., Нью Йорк; „Самобуття Україна”, міс., Чикаго; „Самостійна Україна”, міс., Чикаго; „Свобода”, щод. УНС, Джерзі Сіті, Н. Дж.; „Слово”, Нью Й.; „Слідами Орлика” — бюл. УПС; „Спорт” — Нью Йорк; „Стріла”, кварт. (?); „Сумівець” — кварт., Нью Йорк; „Терем” — Детройт; „Тризуб” — двом., Нью Йорк; „Українка в Світі” — 3 х рік, Філадельфія; „Українське Життя”, тиж., Чикаго; „Українське Народне Слово” — тиж., Піттсбург; „Укр. Православне Слово”, міс., Бавнд Брук; „Український Вісник”, Бруклін; „Український історик”,

кварт. Кент, Ог.; „Український Філателіст”, квар. Джамейка, Н.Й.; „Українські Вісті”, Нью Йорк; „Учітеся!”, 2 на рік, Філадельфія; „Фенікс”, Філадельфія; „Церква й Життя”, двом. Чикаго; „Шлях”, тижн. Філадельфія; Digest of Soviet Ukr. Press, міс., New York; The Graduate — бюл., міс. Detroit; Horizons — Urbana, Ill.; The Ukr. Bull., Ukr. Congress Committee of America — двот., New York; The Ukr. Quarterly, New York; Ukrainian Trend — кварт., New York; The Way, тиж., Philadelphia.

Аргентина.

„Дзвін”, міс. Буенос Айрес; „Євангельська Зірка”, Буенос Айрес; „Євангельське Проміння” — Міссіонес; „Життя” — міс., Буенос Айрес; „Мітла” — міс., Буенос Айрес; „Наш Клич” — тижн., Буенос Айрес; „Українське Слово” — тиж., Буенос Айрес.

Бразилія.

„Праця” — тиж., Прудентополіс; „Українська Православна Нива”, міс. УАПЦ, Куритиба; „Український Місіонар у Бразилії” — міс. Прудентополіс; „Хлібороб” — тиж., Куритиба; „Цвіркун” — Куритиба.

Австралія.

„Вільна Думка” — тиж., Мельборн; „Єдність” — Мельборн; „Єпархіяльні Вісті” — кварт. УАПЦ, „Наше Слово” — кварт. Гоумбуш, Н.С.В.; „Праця й Життя” — кварт. УАПЦ, Тунгабі, Н.С.В.; „Українець в Австралії” — двотиж. Кобург, Вікт.; Українська православна інформаційна служба — Гітль, Вік.; „Церква і Життя” — кварт. Мельборн.

Англія.

Бюлетень Об’єднання Українців у Великій Британії — Лондон; „Визвольний Шлях” — міс., Лондон; Відомості генерального церковного управління УАПЦ у Великій Британії — Лондон; „Вісник Спасіння”, — кварт., Дербі; „Наша Церква” — кварт. Лондон; „Сурмач” — кварт., Лондон; „Юні Друзі” — кварт., Лондон; The Ukrainian Review — кварт. Лондон.

Бельгія.

„Авангард” — кварт., Брюссель; „Вісті” — міс. орг. Доп. Ком. Брюссель; Бюлетень Спілки Укр. Робітн. у Бельгії — міс., Лювен.

Італія.

„Alma Mater” — Рим; „Благовісник Верховного Архiep. Візантійського Обряду” — Рим; Вісті з Риму Укр. Пресового Бюра” — Рим.

Німеччина.

Бюлетень Укр. Інформаційного Бюра — Мюнхен; Бюлетень Укр. Християнського Об'єднання Молоді в Німеччині — Мюнхен; „Вісті”, орг. кол. вояків І-УД-УНА, „Мюнхен; Жіночий інформаційний листок — кварт., Мюнхен; „Запорожець” — „Запороже-Чернівці”; Мюнхен; Інформаційний Бюлетень Центрального Представництва Укр. Еміграції в Німеччині, — Мюнхен; „Мега” — кварт. Мюнхен; „Наукові Записки Українського Вільного Університету”, Мюнхен; „Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту”, Мюнхен; „Рідна Церква” — кварт. УАПЦ, Карльсруге; „Сучасність” — міс., Мюнхен; „Український Самостійник” — міс., Мюнхен; „Українська Фаланга”, новий Ульм; „Українські Християнські Вісті”, кварт., Мюнхен; „Християнський Голос”, тиж. Мюнхен; „Україн. Вісті”, тиж. Новий Ульм; „Шлях Перемоги”, тиж., Мюнхен; „Штурм” — Новий Ульм; Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart — кварт., Мюнхен.

Польща.

„Наше Слово”, тиж., Варшава.

Румунія.

„Новий Вік”, тиж., Букарешт, серпень — ?

Франція.

„Вісті із Сарселю”, Сарсель; „Вісті НТШ з Європі”, Сарсель; „Казак” — двом. (укр.рос.); „Слідами Малої Святої”, двом. Амьєн; „Українське Слово”, тиж., Париж; Bulletin Franco-Ukrainien, кварт., Париж; Echos d'Ukraine — міс., Париж; L'est Europeen, міс., Париж.

Чехо-Словаччина.

„Дружно Вперед”, міс., Пряшів; „Дукля”, двоміс., Пряшів; „Нове Життя”, тиж., Пряшів.

Швеція.

„Скандинавські Вісті”, інфор. орган укр. — кварт., Стокгольм.

Югославія.

„Руске Слово”, тиж., Нови Сад (говіркою бочванських українців); „Шветлосц”, Нови Сад (говіркою та літерат. укр. мовою).

**ПРИЧИНКИ ДО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОКАЖЧИКА ПРАЦЬ ПРО
УКРАЇНСЬКУ ПЕРІОДИКУ
(газети і журнали)**

З поданих тут джерел — використано велику частину.

1. Авдієнко М.А. — „Календар-довідник на 1927 р.” (Преса: стр. 404-406), вид. Центр. Статистичного Управління УСРР, Харків, 1927.
2. „Адресар українського життя у всьому світі за 1937 р.” (відділ Укр. преса, стор. 6-24), вид. Укр. Екон. Бюра, Варшава, 1938.
3. Айзеншток І. — „Українська журнальна бібліографія,” „Книга” ч. 3, Харків, 1923.
4. Асаткін О.М. — „УСРР в цифрах. Статистичний довідник”, Харків, 1926.
5. Бабій Ол. — „Літературні журнали в 1922-23 рр.” „Літературно-Науковий Вісник”, кн. VII, Львів, 1923.
6. Бабюк А. — „Стрілецька преса”, „Вісник СВУ”, Відень 1917.
7. Бачинський Л. — „Українська таборова преса”. „Книжка” 4. 4-6, Станиславів, 1921.
8. Бачинський В. — „Огляд преси ЗУНР”, „Новий Час”, Львів — липень 1936.
9. „Бібліографічний збірник, присвячений X річниці Жовтневої революції на Україні (1917-1927)”, Науково-дослідча кафедра укр. культ. ім. акад. Д. Вагалия. Вип. I, II, Харків, 1930.
10. „Бібліографічний покажчик видань місцевих органів державної статистики України за 1921-1928 рр.” Вид ЦСУ УСРР, Харків, 1929.
11. „Бібліографічний покажчик видань Центр. Статис. Упр. УСРР за роки 1921-1927.”, вид. ЦСУ, Харків, 1928.
12. Білинський М., Співачевська Н., Кривецький І. — „Часописи Поділля”, „Істор. бібліогр. збірник”, Вінниця, 1927-1928.
13. Брик І. Др. — „Початки української преси в Галичині й Львівська Ставропігія”, „Минуле й Сучасне”, I, Львів, 1921.
14. Будников В.П. — „Большевистская печать и Великий Октябрь на Украине”, Харков, 1958.
15. „Бюлетень Вінницького Округного Статистичного Бюра,” Вінниця, 1927.
16. Василківський Л. — „Роздуми на схилку життя (спогади)”, част. II.
17. Василенко В. — „Печатное дѣло в Малороссіи в началѣ XIX стол.”, „Кіевская Старина”, IX. 1900, Кієвъ.
18. Верхратський І. — „З перших літ народовців (1861-66)”, ЗНТШ, Львів, 1915.
19. Вечерницький А. — „Українська преса”, „Книгар”, ч. 2., Київ, 1917.
20. „Wystawa ukraińskiej prasy”. „Епока”, 23. IX. 1927, Warszawa.
21. Верба Антон — „Українська преса на території ПНР”, календар Укр. Культ. — Осв. Т-ва, Варшава, 1968 (стор. 50-55).

22. „Wystawa prasy ukraińskiej w Warszawie.” (Inne ogłosy prasy polskiej): „Gazeta Warszawska” z 23. IX. 1927; „Głos Prawdy”, W-wa z 23. IX. 27; „Expres Kaliszki” z 16. X. 27; „Ilustrowany Tygodnik Polski”, W-wa, Nr. 37 z 23. IX. 27; „Polska Zbrojna”, W-wa z 22. IX. 27; „Warszawianka” z 23. IX. 27.; „Unja”, W-wa z 23. IX. 27.
23. „Wystawa tisku ukrajinskeho”. „Lidove Noviny”, Brno (CSR) 4. X. 1927.
24. „Виставка української і белорусської преси в Варшаві.” „За Свободу” (орган Б. Савинкова) Варшава, 23. IX. 1927.
25. „Вистава української преси”. (Відголоси української преси): „Громадський Голос”, Львів, 29. IX. 1927; „Нарід”, Варшава, ч. 29 з 2. X. 27; „Рада”, Львів 29. IX. 27; „Українська Нива”, Варшава, ч. 44 з 28. VIII 1927 і ч. 50 з 24. IX. 1927; „Українські Вісти”, Париж, ч. 50 з 15. X. 1927.
26. Вітушинський І. — Післявоєнна преса українського студентства в Галичині”, „Студентський Шлях”, VII-VIII, 1931, Львів.
27. Власт Юрій — Українська преса в Америці, „Укр. Прапор”, ч. 8, Відень, 1920.
28. Власт Юрій — „Українська преса на Західній Обл. Укр. Нар. Респ.”. „Укр. Прапор”, ч. 23-25, Відень, 1919.
29. Возняк М. — „З зарання укр. преси в Галичині”, ЗНТШ, Львів, 1912.
30. Возняк М. — „Нездійснений плян українського журналу в 1883 р.”, „Бібліологічні Вісти”, ч. 2, Київ, 1927.
31. Гавула С. — „60 років благодарної роботи (Про прогресивну пресу)”, Канада, „Нове життя”, Пряшів, 1968.
32. Гермайзе О. — „Нариси з історії революційного руху на Україні”, Київ, 1926.
33. Hnatyśak M. Dr. — Katalog der Ukrainica in der Abteilung „Ukraine im Lichte der Deutschen Presse... Intern. Presse Ausstel, in Köln, 1928.
34. Гнатюк В. — „Рукописні гумористичні часописи”: ЗНТШ СХХХ, Львів, 1920.
35. Hodgevyc M. — „Das Buch-und Zeitungswesen in der Ukraine”, Charkov-Koeln, 1928.
36. Данько М. — „Болячки української преси” „Діло” ч. 293 (12949), Львів 31. 12., 1931.
37. Дей О. — „Українська революційно-демократична журналістика”, Київ, 1959.
38. Дем'янчук І. Л. — „Партизанська преса України 1941-1944”, Київ, 1956.
39. Дорош С. — „Земська преса на Україні”, „Нова, Рада” ч. 42, Київ, 1917.
40. Дорошенко В. — „Літературно-Науковий Вісник”, I., львівський період 1898-1906, Авгсбург, 1948.
41. Дорошенко В. — „Українська преса у вільному світі в 1961-1962 рр.”, Альманах „Свобода” на рік 1963, Нью Йорк.
42. Дорошенко В. — „Українство в Росії. Пам'яткова книга Союзу Визволення України”, Відень, 1917.
43. Doroschenko D. — „Die ukrainische Presse in Russland” „Ukr. Rundschau”, 1906, Wien.

44. Дорошенко Д. — „Чикаленко Євген, його життя і громадська діяльність”, 1934, Прага.
45. Дорошенко Д. — „Покажчик літерат. укр. мовою в Росії за 1798-1897рр.”, Прага, 1925 (Наук. Ювіл. збірн. Укр. Унів. в Празі т. I).
46. Дроздовський В. В. — „Хлібороб” (1905), „Труди Инстит. Славяноведения Ак. Наук СССР II, Ленинград, 1934.
47. Dumin O. — Die ukrainische Presse. Geschichtlicher Überblick”. Osteuropäische Lagerberichte III. Breslau 1939.
48. Е-пе. — „Загальний стан преси та літератури в СССР за 1918-1923 рр.; „Нова Культура” ч. 4, 5, Львів, 1923.
49. „Енциклопедія Українства”, том 3, стор. 966, 980, 981-1003, Нью Йорк — Сарсель.
50. Jefremov S. — „Osnova”, Ukrainische Rundschau, 1909, Wien.
51. Срофіїв І. — „Перший журналіст на Слобожанщині (В. Маслович і „Харковский Демокрит”, „Червоний Шлях”, Харків, 1925.
52. Estreicher K. — „Bibliografia polska” (t. XVII).
53. Животко А. — „Історія української преси”, Регенсбург, 1946.
54. Животко А. — „До історії українського радикального часопису”, „Народ”, „Народознавство”, т. I-III, Прага, 1931.
55. Животко А. — „Енциклопедія українознавства” — Преса, т. III, стор. 981-1003, Мюнхен — Нью Йорк — Париж.
56. Животко А. — Журнал „Основа” 1861-62, „Українська Книга”, Львів, 1938.
57. Животко А. — „Українська преса за сто років”, „Самостійна Думка”, V, VI, Чернівці, 1931.
58. Животко А. — „Українська преса” (з приводу В. Ігнатієнка: Українська преса), „Самостійна Думка”, V, VI, Чернівці, 1931.
59. Žyvotko Ark. — „Tisk Podkarpatské Rusi”. „Slovenský přehled”, Roč. XXVI č. 6, Praha.
60. Животко А. — „Нездійснені пляни вид. укр. часописів”, „Укр. Бібліологічні Вісті”, Аугсбург, 1949.
61. Житецький І. — „Кіевская Старина” за часів Лебединцева, „Укрвіна”, IV, Київ, 1925.
62. Житецький І. — „Кіевская Старина” 50 років тому, „За сто літ”, III, Київ, 1928.
63. Жук А. — „Періодичні видання в Польщі”, „Діло” ч. 232 (13180) 19. X. 1932, Львів.
64. Зекцер Аркадій — „1905 рік на Поділлі”, Вінниця, 1925.
65. Зленко П. — „Періодичні видання Наддніпрянщини в 1918 р.”, „Українська Книга”, VI, VII, Львів, 1936.
66. Ігнатієнко В. — „Бібліографія української преси 1816-1916”, Укр. Наук. Дослід. Инст. Книгознавства, ДВУ, Харків-Київ, 1930.
67. Ігнатієнко В. — Історія української преси та її вивчення”, „Книга”, III, жовтень 1923, Харків.
68. Ігнатієнко В. — „Розвиток української кооперативної преси”, „Кооперативна Зоря”, IX-XII, Київ, 1918.
69. Ігнатієнко В. — „Листування в справі української преси в 1915-1916 рр.”, „Бібліологічні Вісті”, ч. 4, Київ, 1929.
70. Ігнатієнко В. — „Українська преса (1916-1923)”, Історично-бібліографічний етюд, Київ, 1926.
71. Ігнатієнко В. — „Українська преса 1907 рр.”, „Життя і Революція”, XI, Київ, 1925.
72. Ігнатієнко В. — „Українська преса в 1922 р.”, „Бібліологічні Вісті”, ч. 1, 2, Київ, 1923.
73. Ігнатієнко В. — „Українська книжка й преса в історичному розвитку”, „Книга”, ч. 3, Харків, 1923.
74. Pnytzkyj R. — „The free Press of the Supressed Nations”, Augsburg, 1950.
75. Ісаїв П. — „Серед наукових змагань (10 літ „Богослові””, „Дзвони”, VIII — X, Львів, 1923.
76. Календар „Друкар”, Львів.
77. Календар „Новий Світ” на 1915 рік (Канада).
78. Календарі „Просвіти”, Львів за рр. 1892-1916 (в них друковано адреси редакцій та короткі бібліографічні відомості, як і покажчики української преси).
79. Календар українських воєнних емігрантів на рік 1916, Відень.
80. Калинович Ів. — „Покажчик української преси у львівському календарі”, „Друкар” на 1925 рік.
81. Калинович І. — „Українська преса і видавництва за 1923 рік” (відбитка з доповненням із календаря „Просвіта”), Львів, 1923.
82. Калинович І. — „Покажчик української преси в календарі „Просвіта” на 1926 р.
83. Калинович І. — „Українська преса і видавництва на 1923 р.” Календар „Просвіти” на 1924 р., Львів-Київ, 1923.
84. Карцева Н. і Стельмашенко М. — „Покажчик статей з комунального господарства, розміщених у найголовніших періодичних виданнях СССР за 1921-1927 рр.”, Київ, 1929 р., ВУАН.
85. Kwartalnik Statystyczny R. U.S. Warszawa 1931-1938.
86. Kluge E.E. — „Die russische revolutionäre Presse in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts (1855-1905)”, Zürich, 1948.
87. „Книга” — бібліографічний журнал, орган Об’єднання Українських Видавців, Відень, 1920-1921.
88. „Книгар” — перший український бібліографічний журнал, Київ, 1917-1919.
89. Книга і преса України (каталог виставки), Харків, 1927.
90. Козак Нитка — „Преса „Українського Січового Війська”, „Червона Калина”, Львів, 1918, збірник.
91. Kozachenko A. „Ukraine (USSR) Internationale Presseausstellung in Köln,” 1928.
92. Кондра С. — „Спроба реєстру української періодичної преси (1816-1916)”, „Книгар”, кн. 16, Київ, 1918.

93. Кондра С. — „Завдання української журнальної бібліографії”, „Книгар”, кн. 15, Київ, 1918.
94. Кореневич Л. (літпрацівник) — „Українська преса”, „Робітничка газета”, Київ.
95. Kotorowycz H. — „Współczesna prasa ukraińska w Polsce”, „Biulet. Pol.-ukr. XII, Warszawa, 1937.
96. Кревецький І. — „Початки преси на Україні”, Укр. Наук. Инст. Книгознавства, Київ, 1927.
97. Кревецький І. — „Початки преси на Україні 1776-1850”, Львів, 1927.
98. Кревецький І. — „Українська Загальна Енциклопедія”, том III, Преса, стор. 808-810, Львів.
99. Кревецький І. — „Українська преса в Галичині в 1918-1919 рр.”, Станиславів, 1919.
100. Кревецький І. — „Українська преса за кордоном (Статистична і партійна класифікація)”, „Рада”, ч. 28, Київ, 1907.
101. Кревецький І. — „Часописи Галицького Поділля 1882-1927”, Вінниця, 1928.
102. Крип'якевич І. — Десятьліття „Батьківщини”, „Сьогодні й Минуле”, Львів, 1939.
103. Кузеля З. — „З культурного життя України”, Зальцведель, 1918.
104. Kuzela Z. — „Die Presse”, Handbuch der Ukraine, Leipzig, 1941.
105. Кузеля З. — „Рік 1918 на Україні”, Зальцведель, 1918.
106. Курдидик А. — „П'ять років еміграційної преси”, „Українські Вісті”, ч. 5, Новий Ульм, 1951.
107. Кущинський Ант., сотник — „Українська Дійсність”, ч. 1-2, та „Воєно-Науковий Альманах” Укр. Гром. в Німеччині.
108. Лазебник Ю. — Нове в розвитку української преси”, Київ, 1960.
109. Летопись периодических изданий СССР, Москва.
110. Лисиченко Д. — „Українська преса в Катеринославі”, „Бібліологічні Вісті”, ч. 2, Київ.
111. Лисовський Н.М. — „Русская периодическая печать 1703-1894”, Библиография и графические таблицы, СПб, 1895.
112. Литвицький М. — „Таборова журналістика (огляд)”, „Українська Трибуна”, ч. 42, Варшава, 1921.
113. Літопис українського друку. Орган державної бібліографії УССР за рр. 1924-1930, Харків.
114. Левіцький Ем. — „Галицко-русская библиография XIX столѣтія 1801-1886”, Львовъ.
115. Левицький М. — „Українська бібліографія Австро-Угорщини”, т. I. II, III.
116. Л.К. — „Виставка слов'янських часописів у Празі”, „Тризуб”, ч. 24/382, 18. 6. 1933., Париж.
117. Лукасевич Л. — „Історія розвитку української преси 1848-1928” (реферат на 2-ий Наук. з'їзд в Празі в 1932 р.).
118. Лукасевич Л. — „Нарис історії української преси 1816-1930”, Варшава, 1938.
119. Лукасевич Л. — „Наша торговельно-економічна преса”, „Пром.-Торгов. Вісник”, жовтень, 1933, ч. 4, Варшава.
120. Лукасевич Л. — „Атлас України й сумежних країн.” (Преса, стор. XI і 62; англійський додаток, стор. XXIX, Львів, 1937).
121. Лукасевич Л. — „Річники Укр. Економ. Бюро у Варшаві: I-стор. 94-108 (1933); II-стор. 110-126 (1934); III-стор. 179-90 (1935); IV-стор. 200-212 (1936-37), Українська преса.
122. Лукасевич Л. — „Україна в числах” — збірник (Українська преса, стор. 79-84), Одеса-Варшава, 1933.
123. Львович-Черкаський Л. — „Українська преса з перспективи 150-ліття” (статистично-історичний нарис).
124. М-ка — „Листуючи сторінки „Карпатської іскри”, „Нове Життя”, Пряшів, ч. 38, 25. 9. 1970.
125. Rocznik Statystyczny G.U.S.R.P., Warszawa, 1930-1938.
126. Марунчак Михайло — „Історія преси, літератури і друку піонерської доби.” (Преса США і Канади), Вінніпег, 1969.
127. М.М. — „Преса, Кельн”. (Міжнародна виставка преси), „Діло”, 14. VI, 1928, Львів.
128. Maslukewytch M. — „Geschichtlicher Leidensweg der ukrainischen Presse”, „Ukr. Kulturberichte des Ukr. Wissen. Inst.”, XXVII, XXVIII, Berlin, 1936.
129. Масютин Ю. — „Провінційальна економічна преса на Україні”, „Голос Друку”, кн. I, Харків, 1922.
130. Мацинський Іван — „Словник історичного життя закарпатських українців”. (Подає закарпатські органи преси з докладними бібліографічними відомостями). „Дукля” — Пряшів, ч. 3 (1968, стор. 236-240), 4. 2. (1969 стор. 75-79, ч. 3 (1970, стор. 76-78).
131. Мишуга Л. — „Пропам'ятна книга, видана з нагоди 40-літнього ювілею Укр. Нар. Союзу, Джерзі Ситі, 1936 (До появи часопису „Свобода” та інші статті).
132. Міяковський В. — „До історії української журналістики (I. Газета К. Шейковського 1860 р.; II. Цензурування „Губернських Відомостей” на Україні), „Наше Минуле”, ч. 3, Київ, 1919.
133. Мукутиук W. — „Die Anfänge der ukrainischen Presse bis 1904”, „Zeitschrift für Zeitungswissenschaft”, LL, Nr. 11, 1927.
134. Міяковський В. — „До історії журналістики на Україні”, „Бібліологічні Вісті”, I, Київ, 1923.
135. Міяковський В. — „Помийниця” — українська гумористична часопись, 1863 р., „Наше Минуле”, I — II, Київ, 1919.
136. Наріжний Симон — „Українська еміграція”, том I, Прага, 1942.
137. Наріжний Симон, доц. — д-р „Українська преса”, Подєбради, 1934.
138. Народне господарство Укр. РСР в 1966 р. Статистичний щорічник, Київ, 1967.

139. Науменко В. — „Думка про українську духовну часопись у Києві в 1858 р.” (Матеріали й замітки), „Укр. Наук. Збірник”, вип. II, Москва, 1916.
140. Паладійчук Р. — „Українська студентська преса до війни”, „Студенський Шлях”, V-VI 1931.
141. Пеленський Є. Ю. — „Українська преса до світової війни”, „Альманах Нового Часу” на 1938 р., Львів, 1937.
142. Періодичні видання УРСР та української еміграції (відділ бібліографії та нових видань) за роки 1918-1939).
143. Перша виставка української та білоруської преси у Варшаві, „Діло”, ч. 205 з 14. IX. 1927; ч. 215 з 27. IX. 1927; ч. 221 з 5. X. 1927, Львів, Матеріали та експонати виставки, які були передані після скінчення виставки НТШ — Львів, Рев. Союзів Укр. Коопер. Львів і Гр-Кат. Богослов. Семинарії у Львові (частинно у автора).
144. Перша виставка української та білоруської преси у Варшаві, „Тризуб”, 9. X. 27, Париж.
145. Prasa ukraińska: wystawa prasy w Uniwersytecie Warszawskim, „Kurjer Warszawski”, 22. IX. 1927.
146. Prasa ukraińska wystawa, „Sprawy Narodowościowe”, Nr. 4, Warszawa, 1927.
147. Преса Карпатської України, Прага, 1940.
148. Преса УСРР, вид. Української Книжкової Палати, період. бюлетень, Харків, 1925-1926.
149. Преса Української РСР (1918-1957), Статистичні матеріали., Харків, 1958.
150. Преса Української РСР (1917-1966), Статистичний довідник, Харків, 1967.
151. Прихоженко Ів. — „Українська кооперативна преса в 1918 р.”, „Книгар”, 1919, Київ.
152. Прижмуренко — „Часописи і журнали в таборах інтернованих воєнків армії УНР в Польщі”, „Літопис Червоної Калини”, Львів, ч. XI, 1930, ч. XIII-1930, ч. I-1931.
153. П-ський Л. — „Українська періодична преса”, „Громадська Думка”, ч. 159, 1906, Київ.
154. „Радянський Книгар”, 1932, Харків.
155. Реєстр сучасної української преси, „Книгарь”, 1918-1919, Київ.
156. Реєстр сучасної української преси, „Книжка”, Станиславів, 1921-1923.
157. Романовський Д. — „Періодичні видання в Одесі 1917-1920 рр.” „Праці Одеської Центр. Наук. Бібліотеки”, т. I, Одеса, 1927.
158. Рубан В.А. — „Становлення української радянської преси 1921-1925, Київ, 1963.
159. Рубан В. — „Українізація преси”, Укр. календар на 1967 р., вид. УСКТ, Варшава, 196.
160. Рубінштейн С. — „Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917-1921”, Одеса, 1929.
161. Русова С. — „Огляд укр. журналістики перш. пол. XIX ст.”, „Київ. Старина”.
162. Русанов А. — „Газетна справа на Україні”, „Нова Книга”, I, Харків, 1924.
163. Рудловчак Олена — „До історії газети „Сова”, „Дукля” (місячник), ч. 1/70, Пряшів.
164. Савченко Федір — „В. Антонович і перша редакція „Київської Старини”, „Україна”, кн. 6, Київ, 1928.
165. Савченко Ф. — „До історії укр. журналістики 1870-их рр.”, Київ, 1930.
166. Сагайдачний П. — „Вага й сила преси”, Краків, 1941.
167. Садовський В. — „Український тижневик „Слово” (1907-1909)”, „Тризуб”, ч. 21, 22, Париж, 1937.
168. Сенгалевиц Ф. — „Періодична преса на Канівщині на початку революції”. (Зі споминів редактора), „Бібліологічні Вісти”, кн. 2., Київ, 1927.
169. Сидинський Евф. — „Подольські типографії н издания”.
170. С(імович) В. — 25 років „Світа дитини”, „Життя й Знання”, XII, Львів, 1934.
171. Сірий (Тищенко) Ю. — Спогад про вид-ва „Дзвін” і „Лан”, „Укр. Бібліологічні Вісти”, I, УВАН, Авґсбург, 1949.
172. Сірополко С. — „Літературно-журналістична діяльність С. Петлюри”, „Тризуб”, ч. 27, 28, 31, Париж, 1936.
173. Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні. „Укр. Наук. Інст.” Інст.”, стор. 190-196, Варшава, 1934.
174. Сріблянський М. Українська преса й громадянство. „Українська Хата II Київ 1910.
175. Статистический бюллетень (двухнедельный орган Центр. Статист. Управл. України) 1921, 1922, 1923, 1924, Харьков.
176. Siropolko St. — „Le publications des Associations d'etudiants ukrainiens pendant les derniers 10 annees” (список часописів 28 назв 1918-1928, „Тризуб”, Париж, 28. 8, 1928.
177. Statystyka druków G.U.S.R.F. Warszawa 1934-1936.
178. Стебницький П. — „До історії українського руху” (Про переслідування української преси), „Наше Минуте”, ч. 3, Київ, 1919.
179. С(тебницький) П. — „Украинская преса”, „Украинский Вѣстникъ”, ч. I, СПб, 1906.
180. Струтинський М. — „Вчора і нині української преси в Галичині”, Альманах „Нового Часу” на 1938 р., Львів, 1937.
181. Струтинська М. — „Чужі і свої про „Богословію” та її видання”, „Дзвони”, IV-VII, Львів, 1934.
182. Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911. Збірна ювілейна публікація, видана у Львові в 1911 р.
183. С. — „Українець на Зеленому Клині”, „Маньджурський Вістник”, ч. 14, Харбін, 1934.
184. С.Р. — „Українська жіноча преса в Галичині”, „Нова Зоря”, ч. 46, 47, Львів, 1934.

185. С.Р. — „Харьковская журналистика начала настоящего столетия“, „Киевская Старина“, VIII-1892, Киевская Старина, VIII.1892, Киев.
186. Тивонович І. — „Історія засновання „Ruthenische Revue“, Відень, 1906.
187. Токаревський М.Д. — „Історичний розвиток кооперативної преси УРСР за галузями.“ Географічний розподіл кооперативної преси за роками. Якою мовою друкувалася кооперативна преса. „Записки Київ. Коопер. Інст.“, т. І, Київ, 1927.
188. Українська Радянська Енциклопедія, Преса, том 17, стор. 535-539, 539, Київ, 1965.
189. Українська Радянська Культура за 40 років, Київ.
190. „Україна“ — Статистичний щорічник, 1929, Харків.
191. Фединський О., д-р — „Бібліографічний покажчик української преси поза межами України за 1966 р.“ вид. Музею-Архіву в Клівленді, 1967.
192. Д-тто річник III/IV за 1968/1969, Клівленд, Огайо, 1970.
193. Федченко П.М. — „Матеріали з історії української журналістики“. Перша половина XIX століття, Київ, 1959.
194. Франко І. — „Нарис історії укр.-руської літератури,“ Львів, 1910.
195. Чернов Павло — „Преса УРСР за минуле десятиріччя“, „Сучасність“, III, Мюнхен, 1962.
196. Чернов П. — „До пресової політики в УРСР,“ „Сучасність“, ч.V. Мюнхен, 1962.
197. Чернов Павло — „Що читають у нас на Україні?“, „Сучасність“, ч. XI, Мюнхен, 1963.
198. Шевчук Г.М. — „Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 рр.“ (відділ: Преса і книговидавнича справа у відбудовчий період), Київ, 1963.
199. Ш(крумеляк) Ю. — „Преса Українських Січових Стрільців“, одноднівка „Нашим інвалідам“, Львів, 1922.
200. Штець Микола — Перша українська газета на Пряшівщині“, „Нове Життя“, Пряшів 31. XII, 1966.
201. Штейнванд, Г. Д. — „Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1921 рр.“, Одеса, 1929.
203. Щеголевъ С. — „Современное украинство, его происхождение, рост и задачи“, Київ, 1913.
203. Штець Микола — „І-ий український друкований орган на Пряшівщині“, Дукля“, літ. журнал, ч. 2/1967-Пряшів.
204. Щербак А. — „Перші кроки. З історії радянської літератури і преси на Україні“, Київ, 1958.
205. Щурат В. — „Львівський тижневик 1894 р.“, ЗНТШ, том 77, Львів.
206. Щурат Василь, д-р — „Початки української публіцистики. В соті роковини „Українського Вестника“, „Діло“, ч. 57, Львів, 1916.
207. Яковлев В. — „Большевистская печать. Сборник материалов“, Политиздат, Москва, 1940.
208. Яринович А. — „Українська преса в Америці“, „Книгарь“, ч. 4, Київ, 1917.

209. Jarys M. — „Press and publishing in the Sowjet-Union“, London, 1935.
210. Ясинський М. — „До питання про початок української преси“, „Бібліологічні Вісти“, ч. 4, Київ, 1923.

Доповнення до бібліографічного покажчика:

211. Марітчак Теодор — „Козацький Голос“, часопись для війська 1919, „Л.Ч.К.“, Львів, 1938 р., ч. 3.
212. Bomer K. — „Handbuch der Weltpresse“, 3.Auf. Leipzig-Frankfurt/M. 1937
213. Бернштейн М. — „Журнал „Основа“ і український літературний процес кінця 50-60-их років XIX стол.“, Київ, 1958.
214. Бірош Панько — „Виставка „Українська преса Комуністичної партії Чехословаччини 20-30 років“, місячник „Дружно вперед“, ч. 6, червень 1971, стор. 6, Пришів.
215. Богацький П. і ін. — „Українська Хата“, Київ 1909-1914, Нью Йорк, 1955.
216. Кедрин Іван — Минуле й сучасне української преси, „Свобода“, Нью Йорк, чч. 143-144, 1954.
217. Дорошенко В. — „Покажчик літератури про українську пресу“, „Сучасність“, ч. 6, 1963, Мюнхен.
218. Прітва Е. — „Українські підпільні видання“, „До Зброї“, ч. 2, 3, Мюнхен, 1950.
219. Тищенко-Сірий Ю. — Перші наддніпрянські українські масові газети 1909-1912 рр.“, Нью Йорк, 1952.
220. Ukraine A Concise Encyclopaedia. Shevchenko Scientific Society, Paris, Volume 1-2, The Toronto University Press, pp. 476-518, Toronto, 1971.
221. Адріанович В. — „Кооперативна та сільсько-господарська преса на Україні в 1918 р.“, „Сільський Горподарь“ Київ 1919 ч. 2-3, стр. 21.
222. „Веселці“ 20 років (Про піонерську газету Пряшівщини) „Дукля“, ч. 5/71 Пряшів стр. 78.
223. Двадцятирічна праця редакції „Піонерської газети“, теперішньої „Веселки“. „Нове Життя“, Пряшів, ч.38, 24. X. 1971.
224. Д.Д. (Дорошенко Дмитро) „Украинская пресса“, „Украинский Вѣстникъ“ СПБ ч. 3/1906, стр. 179-183.
225. Дорошенко Д. „Украинская трибуна въ Европѣ“, „Украинскій Вѣстникъ“ СПБ ч. 4 1906, стр. 251-256.
226. Єфремов С. — „Наші місяшники“, „Книпарь“, Київ, ч. 4, 1917/XII ст. 175-178.
227. Ковач Фед. „Удобутки новелістів Пряшівщини“, „Дукля“, Пряшів ч. 4/71.
228. Костюк Гр. — „У літопису літературного життя в діаспорі (I). „Сучасність“, ч. 9/129, 1971 (Про укр. періодику рр. 1921-40; 1941-45; 1945-54.)
229. Лотоцький Ол. „Сторінки минулого“ част. друга, Варшава 1933. Укр. Наук. Інст. том. XII. (Є матеріал про укр. пресу кінця XIX, поч. XX ст.)
230. Русова С. „Украинскій Вѣстникъ“ (Про Укр. Вѣст. 1816 і 1906) „Украинскій Вѣстникъ“ Петербургъ, 21. 5. 1906.
231. С. П. (Стебницький Петро) „Украинская пресса“, „Украинскій Вѣстникъ“ СПБ, ч. 12, 1906 стор. 839-842.

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА НА ВИСТАВКАХ в добі від революції 1917-20 до 1941 року.

Виставка преси, як взагалі кожні починання такого характеру, мають велике інформаційно-пропагандивне та виховне значення.

Пропагандивне для чужинців, які дуже мало знають про нас, а про нашу пресу знають особливо мало — майже нічого.

Виховне значення таких виставок велике для нашого молодого покоління, яке недоцінює нашу пресу, мало її читас, не передплачує своє рідне слово, а тому й не дає можливості нашій пресі, особливо тепер на еміграції, вийти на „ширші води” світової журналістики.

Для нас виставки преси важливі ще тим, що показують, як вона росла і розвивалася, це — „дзеркало народної душі”.

На жаль, наша преса могла висловлювати відверто думки й бажання народу тільки в деяких добах його існування, переживала бо вона багато разів тяжкі часи гноблення і заборон. Найгірші часи утиску для нашої преси наступили, однак, аж при сучасній „народній” владі, і тому релятивна свобода української преси на Наддніпрянській Україні в останній добі існувала тільки до кінця 20-их років, а на Наддністрянщині користала із значно більшої свободи до війни 1939 року.

Від того часу про нашу пресу, як про „дзеркало народної душі”, можна говорити тільки на еміграції. Від 1939 року на всій території „суверенної УССР” наша преса є, правда, теж дзеркалом, але — душі московських експонентів уряду ССРСР на Україні.

Тому найцікавішими виставками української преси, або виставками, на яких була заступлена українська преса, були ті, які репрезентували добу відносної свободи на наших етнографічних територіях. Сучасні виставки української преси можуть бути цікавими тільки у вільному світі, що репрезентують розвиток життя і вільної думки нашої еміграції. Кожна виставка преси підсоветської України — це тільки статистичний перегляд російської преси українською мовою (з виїнятком хіба фахової преси, яка виходить у невеликій кількості).

Чи відбувались виставки української преси після другої світової війни на еміграції, авторові цієї розвідки не відомо. В Україні таких виставок не було, та якби навіть і були, то нічого не репрезентували б і нічого не ілюстрували б під національним оглядом.

Завданням автора зафіксувати відомості про всі ті виставки преси, де була заступлена українська преса, а матеріали яких розгублені і в більшості випадків знищені свідомо або загинули під час воєнних подій.

Отож з виставок української преси або виставок, де була репрезентована українська преса в добі 1917 — 1941 рр., варто згадати такі:

1. Перша міжнародня виставка преси в Празі в днях 12 — 18 грудня 1922 р.;
2. Перша виставка білоруської та української преси 1917 — 1927 р. у Варшавському-університеті 21-30 вересня 1927 р.
3. „Книга і преса України”, Харків 1927 р.;
4. Виставка української преси і книжки. Станиславів, 1-15 листопада 1927 р.;
5. Die Internationale Presse-Ausstellung 1928 in Köln;
6. Виставка слов'янських ілюстрованих часописів у Празі в днях 22 квітня, 7 травня 1933 р.;
7. Міжнародня виставка в Парижі у 1937 році;
8. Виставка преси молоді та українських календарів у Музеї Визвольної Боротьби в Празі 1940 р.;
9. Виставка українських публікацій в Азії у Музеї Визвольної боротьби України. Прага, червень 1940 року;
10. Виставка української книжки і преси, Краків, 1940 р.

1. Перша міжнародня виставка преси в Празі.

Відбулася ця виставка в днях 12—18 грудня 1922 року в залах „Люцерни”, а організатором її було пресо-газетне бюро А. Л. Павліка під протекторатом Спільки Чеських Журналістів.

Звичайно, найчисленніше була представлена чеська преса від найстаріших часописів починаючи. Окремо були виставлені пресові органи чеських легіонів у першій світовій війні, було кілька відділів різних фірм, які обслуговують пресу, фірми, що вироб-

ляють друкарські машини, папір та ін.

Після чесько-словацьких експонатів друге місце припадало РСФСР, далі йшла Польща і т. зв. „Національна Росія”

РСФСР експонувала все від головних органів преси до лєтючок і одноднівок. Советські експонати мали виразну агітаційну мету. Одначе рівности всіх народів тодішньої РСФР в ділянці преси відвідувач виставки не бачив.

Серед моря російських газет і журналів можна було бачити у куточку, 3-4 газети з українськими назвами, одну з китайською назвою й одну з польською, і все це під фірмою РСФСР.

На питання українських відвідувачів про українську пресу провідник відповідав по-російськи, або по-французьки — „Це те, що прислав нам Харків.”

Окремо на третьому поверсі був ще малий відділ без жадного напису, але можна було догадуватись, що це відділ УСРР. Там були „Шляхи Мистецтва” і „Червоний Перець”, а решта наукові журнали російською мовою.

У відділі „Польща”, який мав три великих стенди, були розміщені вирізки заголовків кількох українських газет, наліплених на картоні. У кутку під лавкою були українські газети „Діло”, „Земля і Воля”, „Українське Життя” й кілька журналів.

У відділі „Національна Росія” була виключно російсько-емігрантська преса, над якою висіла велика мапа „єдиної неподільної Росії” від півночі до Чорного моря та аж поза Карпати. Поміж російськими газетами та журналами були віденські „Воля”, „Український Прапор”, берлінське „Українське Слово”, львівські „Свобода” і „Слово”.

Про інші держави не будемо згадувати, бо це не входить в обсяг нашого опису цієї міжнародної виставки. Зазначимо тільки, що найбільш солідно та імпазантно була представлена преса Німеччини.

Взагалі виставка була підготовлена похапцем, тенденційно, нефахово, хоч її влаштовувало Пресове Бюро і Агентура. Виставка була дуже велика і на чеського відвідувача впливала в напрямку його русофільських тенденцій експонатами преси червоної та білої Росії.

Поодиноких українських експонатів чеський відвідувач не бачив і взагалі не розумів, що вони є українські, а не російські.

2. Перша виставка білоруської та української преси 1917-1927. Варшава-Університет, 21-30. IX. 1927 р.

Так називалася найбільша виставка української преси в добі, що є предметом перегляду цієї розвідки.

Організаторами виставки були: Слов'янське Т-во Культури і Мистецтва та Ліга Слов'янська при співпраді Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка, яке випозичило велику кількість експонатів із своїх збірок. Крім того експонати випозичили: Союз Українських Кооператив (Львів), Греко-Католицький Богословський Семінар у Львові, редакції та українські установи Галичини. Цікаві експонати випозичив польський Інститут Дослідів Національних Справ у Варшаві, Український Центральний Комітет у Варшаві, Станиця Табору інтернованих Вояків Армії УНР в Каліші, Український Парляментарний Клуб (Варшава), Національний Музей у Львові, Громада Кубанців в ЧСР (Прага), Інститут Громадознавства в Празі, Український Науковий Інститут у Берліні та багато приватних осіб. Разом виставка мала експонати від 17 установ і 18 приватних осіб (особливо рідкісні експонати одержано від інж. М. Захарченка (Прага), п. М. Водноса (Закарпаття) і проф. І. Огієнка (Варшава).

Головою виставкового комітету був В. Карпінський (голова Слов'янської Ліги в Польщі, старий, ще петербурзький слов'янський діяч), представником Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка — проф. І. Огієнко, членами комітету: А. Опенховський (секретар Слов'янської Ліги), М. Ковалєвський (редактор Східної Телеграфійної Агенції у Варшаві), секретарем української виставки — Бандрівський, експертом української виставки Л. Васильківський, а білоруської — Р. Зємкевич. Виставка відбулася в чотирьох залах Варшавського університету, в приміщеннях колишньої „Школи Глувней”. Українська виставка займала 3 залі, а білоруська 1. Залі, як і вхід, були удекоровані пальмами та квітами, а при вході лежала книга для відвідувачів. Відвідало виставку десь до 2.000 осіб, але в книзі розписалося 1.249 осіб, з-поміж котрих 443 були з кіл журналістичних, дипломатично-політичних і офіційальних. У записях висловлювали вони подив щодо розмірів великості виставки та української преси взагалі, а особливий інтерес викликали у них періодики Всеукраїнської Ададемії Наук, бо то була доба

короткого відродження й українізації в підсовєтській Україні.

Білоруська преса була репрезентована понад 150 експонатами періодичної преси і кількадесятьма книжними виданнями і календарями. Заля була удекорована етнографічною мапою білоруських земель і мапою Поліського воєводства Польщі.

Українська преса була репрезентована 962 експонатами періодики тільки українською мовою за десятиліття 1917-1927, за добу, в якій вийшло у всьому світі 2573 періодичних українських видань. Коли взяти на увагу небувало складні умови революційних подій пізнішої війни, голоду та повстань в Наддніпрянській Україні, то 962 експонати, які репрезентували це десятиліття, були найбільшим числом, яким була представлена наша преса тієї доби. Велика шкода, що не були сфотографовані стенди виставки, а з тих кільканадцятьох фотографій лишилося у членів комітету виставки лише декілька.

Виставка української преси доби відродження і боротьби за українську державність була можлива лише перед другою світовою війною. Тепер уже цілком неможливо зібрати всі періодики української преси тієї доби. Переважна більшість видань тієї доби загинула під час Другої світової війни або була знищена совєтською владою як матеріал „контрреволюційний” (архіви та бібліотеки Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові, Музей Визвольної Боротьби в Празі та інші збірки). Дуже мала частина преси тієї доби може ще є в „засекречених фондах” архівів Київської Академії Наук, що не згоріли під час „ювілейної пожежі” в травні 1964 року, яким совєтська влада так „славно” відзначила 150-ліття з дня народження Т. Шевченка.

На виставці в 1927 році у Варшаві експонати української преси були виліжені для перегляду відвідувачів на засаді територіального поділу (державна, землі чи області), за роками видання і за змістом.

У першій залі української виставки була репрезентована преса УССР на стендах попід стінами, а посередині залі на довгому стенді були виліжені періодичні видання Всеукраїнської Академії Наук. Крім того перша заля, що була найбільшою, мала на стінах: мапу українських етнографічних земель; мапу УССР; мапу з доби самостійности Української Народньої Республіки; діаграму розвитку української преси в цілому світі за 1816-1926 pp.; фото-

графію першої газети на Україні „Gazette de Léopol” з 1776 року. портрет першого друкаря на Україні Івана Федоровича.

Для перегляду відвідувачів були також викладені таблиці розвитку преси Наддніпрянщини, Надністрянщини, Буковини, Закарпаття та еміграції в Європі і Америці. Були там і книжкові видання праць: В. Ігнатівка „Українська преса (1816-1923). Історично-бібліографічний етюд”, Київ 1926; І. Кревецький „Початки преси на Україні 1776-1850.” Львів, 1927; Л. Лукасевич „Нарис історії розвитку української преси”, Варшава, 1926 (відбитка на циклостилї).

У другій залі були часописи з доби визвольної боротьби. Цікаво згадати, що з 683 назв часописів і журналів, які виходили на Наддніпрянщині в роках найбільш неспокійних (1917-1922), на виставу репрезентовано 287 оригінальних експонатів. Такої кількості рідкісних експонатів з тих років ніколи ніде не було зібрано разом і, на жаль, вже ніколи в такому числі не з’являлися на жадній виставці української преси.

Крім періодики Наддніпрянщини була репрезентована й періодика Надністрянщини з доби боротьби за незалежність, яка збереглася у збірниках НТШ у Львові.

У третій залі були експонати решти видань періодики Надністрянщини, Наддніпрянщини і видань на українських землях, що увійшли у склад ЧСР (Закарпаття), Румунії (Буковина), Польщі (Галичина, Волинь, Холмщина та Полісся), як також періодика українською мовою на еміграції в Європі, Америці, на Далекому Сході та інших континентах.

Над стендами, на яких були виліжені експонати періодики, що з’являлася на західноукраїнських землях, які увійшли в склад поверсальської Польщі, були на вимогу польської частини членів комітету повішені мапи воєвдств: Львівського, Станіславівського і Тернопільського, але українським членам комітету вдалося добитися дозволу виліжити поміж експонатами нелегальні антипольські часописи УВО.

Всі часописи та журнали були виставлені не у формі вирізаних заголовків, як часом практикується на виставках преси, але цілими примірниками. Лише кілька примірників були репрезентовані фотографіями, бо приватні власники відмовилися переслати рідкісні оригінали.

Про виставку появився ряд заміток та рецензій у польських, чеських, російських, білоруських та українських газетах. Рецензій було понад тридцять, але докладні дати зібрані з 25 рецензій. Тільки чотири рецензії були написані в тоні насмішуватим — всі вони належать просоветським кореспондентам. В переважній більшості рецензій зазначалось успіх виставки, підкреслювалось її добру організацію та ясність, навіть її грандіозність. Декілька рецензентів правих газет обмежились тільки сухими фактами і числами.

Українські рецензії були в: „Громадському Голосі”, Львів, 29. IX. 1927; „Ділі”, Львів, ч. 205, 14. IX. 1927; ч. 215 — 27. IX. 1927; ч. 221 — 5. IX. 1927; „Нарід”, Варшава, ч. 29-30, 2. X. 1927; „Раді”, Львів, 29. IX. 1927; „Тризубі”, Париж, 9. X. 1927; „Українських Вістях”, Париж, ч. 50, 15. X. 1927; „Українській Ниві”, Варшава, ч. 44, 28. 8. 1927; ч. 50, 24. IX. 1927. Рецензія про українську пресу появилася у білоруській газеті у Вільні з дня 27. X. 1927, крім того дві рецензії про білоруську пресу появилися в інших числах тієї самої газети.

Російська рецензія була видрукувала в часописі „За свободу”, Варшава з 23. IX. 1927., чеська рецензія — в „Lidove Noviny”, Brno, 4. X. 1927, рецензії в: „Епока” Warszawa, 23. IX. 1927, 27. IX. 1927, „Expres Kaliski”, Kalisz, 16. X. 1927, „Gazeta Warszawska”, Warszawa, 23. IX. 1927, „Głos Prawdy”, Warszawa, 23. IX. 1927, „Ilustrowany Tygodnik Polski”, Warszawa, Nr. 37, 23. X. 1927, „Kurjer Warszawski”, W-wa, 22. IX. 1927, „Polska Zbrojna”, Warszawa, 22. IX. 1927, „Robotnik”, Warszawa, 22. IX. 1927, „Sprawy Narodowościowe”, Nr. 4, 1927, Warszawa, „Unja”, Warszawa, 23. IX. 1927, „Warszawianka”, W-wa, 23. IX. 1927.

На окремому стенді в 3-ій залі були виставлені часописи і журнали таборових організацій українських полонених першої світової війни в Австрії та Німеччині, які виходили аж до 1918 року, як теж преса таборів інтернованих вояків української армії в Польщі. Ці часописи були представлені 10-ма експонатами з таборів в Австрії та Німеччині і 38-ма з таборів у Польщі.

Невеличкий стенд репрезентував пресу, присвячену українському питанню чужими мовами, як також українську пресу чужими мовами (з винятком російської). Були там такі часописи і журнали: „Украинско Слово” і „Украинско-български преглед”,

София; „Episteoresis Ellino-Ukrainike”, Athènes (1920); „France-Ukraine”, Paris; „Die Ukraine”, Berlin; „Der Ukraina-Philatelisten-Verband”, Berlin; „La Voce dell Ukraine”, Roma; „L'Ukraine”, Lausanne; „Le Moniteur Ukrainienne”, Tarnow; „Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes”, Berlin; „Problemes de l'Ukraine”, Lausanne; „Sitzungsberichte der Mathematisch-Naturwissenschaftlich-Ärztlichen Section Shevchenko Gesellschaft”, Lemberg; „Ukraine”, Budapest; „Ukrajinské Národní Právo”, Brno; „Ukrajinský Unon”, Písek; „La Revue Ukrainienne”, Lausanne; „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, Breslau-Osteuropa Institut; „Les Questions Minoritaires”, Varsovie; „Natio”, Warszawa; „Prométhée”, Paris; „Slovanský Přehled”, Praha; „Sprawy Narodowościowe”, Warszawa; „Všeslovanské Listy”, Olomouc; „Славянски Гласъ”, София.

З-поміж рідкісних експонатів вважаємо за потрібне подати назви таких періодиків:

1. „Амурський Українець” — Благовіщенськ (1917);
2. „Безвірник” — Харків (1924);
3. „Б.К.В.” (Бий куди влучиш), табір інтернованих — Ланцут, 1921;
4. Бюлетень тимчасового комітету укр. демокр. студент. з Великої України — Прага (1924);
5. Бюлетень Братства Укр. Католиків за кордоном, Швейцарія (1919);
6. Бюлетень місії УССР — Відень (1922-23);
7. Відродження (щоден. с.р.) — Київ (1917);
8. Вільна Україна (арм. газета) — Рівне (1919);
9. Вільна Україна — Львів — Київ;
10. Вільне Слово — Зальцведель (табір полонених), (1917);
11. Вільний Голос — Полтава (1918);
12. Вісти (листок, що виходив у 1920 р. на Україні під час відступу);
13. Вісти з Укр. Центр. Ради — Київ (1917);
14. Вісти природ. секції Укр. Наук. Т-ва у Київ (1917);
15. Вісти Генерального Секретаріату УНР — Київ (1917);
16. Вістник Генерального Секретаріату України — Київ (1917);
17. Вістник лікарських помішників на еміграції — Каліш (1921-22);

18. Вістник закордонної преси — Київ (1917);
19. Вістник Союзу Визволення України — Відень (1917);
20. Вістник Укр. Народ. Республіки — Вінниця (1919);
21. Вістник Укр. Народ. Республіки — Харків (1919). Орган першого советського уряду України. Назву УНР взято свідомо, щоб вводити в блуд широкі верстви населення, хоч це не була урядова назва сов. України);
22. Вісник Державного Секретаріату Військових справ ЗУНР — Станіславів (1919);
23. Вістник Головного Комісаріату уряду УНР — Житомир (1920);
24. Вістник Ради Народніх Міністрів УНР — Київ (1918);
25. Вістник Державного Секретаріату Шляхів — Станіславів (1919);
26. Вістник Міністерства Народнього Здоров'я і Опікування — Київ (1918);
27. Вісник Державних Законів і Розпорядків ЗОУНР — Станіславів (1919);
28. Військово-Науковий Вістник Генерального Штабу — Київ (1919);
29. Воля — Відень, (1920);
30. Воля України — Відень (1921);
31. Військовий Вістник — Каліш-Київ (1922);
32. Газета Недільна — Львів (1925), укр. і польс. мовами;
33. Галицький Комуніст — Київ (1920), орган Красного комітету Ком. партії Схід. Галичини);
34. Гей-гу, гей-га! — Львів;
35. Глобус — Київ (1925);
36. Голос Друку — Харків (1926);
37. Голос України — Hlas Ukrajinu — Olomouc (ЧСР);
38. Громада — Луцьк (1926);
39. Громадська Думка — Вецляр (табір полон. 1917);
40. Гедз — Київ 1917);
41. Державний Вістник — Київ (1918);
42. Декадний бюлетень Укрмета — Київ (1924);
43. Думка — Ченстохова (орг. інтерн. запорожців 1922);
44. Ельпіс — Варшава (1926) укр., польск. і рос. мовами;

45. Еней — Подєбради (1926);
46. Жало — Львів (1923);
47. Журавлі — Брно (1923);
48. За дротом — Каліш (1922) таб. інтерн., гумор;
49. Залізний стрілець — Каліш (1922), табір інтерн.;
50. Записки НТШ — (усіх секцій, 1925);
51. Запорожець — Вадовиці — Пікуличі (1922), таб. інтерн.;
52. Запорожська Думка — Вадовиці — Стрілково (1922), таб. інтерн.;
53. Карпатська Правда — Ужгород (1922);
54. Книгарь — Київ (1917);
55. Книжник — Львів (1927);
56. Книголюб — Прага (1927);
57. Козацька Думка — Александрово, таб. інтерн. (1921);
58. Колочки — Каліш (1922) таб. інтерн.;
59. Кубань — Прага (1922);
60. Літерат.-Наук. Вістник — Київ (1917) і Львів (1925);
61. Літопис політики, письменства і мистецтва — Берлін (1924);
62. Літопись укр. друку — Харків (1926, 1926, 1927);
63. Медичний Архів — Харків (1926);
64. Мистецтво — Київ (1919);
65. На Варті, Володимир Вол., (1926)
66. Народня Воля — Київ (1917) щод. с.-р.;
67. Науково-Технічний Вістник — Харків (1926);
68. Нова Громада — Харків (1926);
69. Нова Зоря — Зальцведель (1917), таб. полон.;
70. Нове Життя — Александрово (1922), таб. інтерн.;
71. Новими Стежками — Полтава (1923);
72. На Чужині — Варшава (1924);
73. Наша Зоря — Ланцут-Стрілково (1921) таб. інтерн.;
74. Око — Каліш (1922) таб. інтерн.;
75. Плуг — Харків (1925);
76. Подєбрадка — Подєбради (1927);
77. Подільські Губерніяльні Відомості — Кам'янець-Подільський (1917);
78. Волинські Губерніяльні Відомості — Житомир (1917);
79. Катеринославські Губерніяльні Відомості — Катиренослав (1917);

80. Київські Губерніяльні Відомості — Київ (1917);
81. Полтавські Губерніяльні Відомості — Полтава (1917);
82. Чернігівські Губерніяльні Відомості — Чернігів (1917);
83. Промінь — Стрілково (1922) таб. інтерн.;
84. Prosvita, McKeesport, Pa., (1923), латинкою по-українськи;
85. Ранок — Хабаровск (1918), Зелений Клин;
86. Робітничя Газета — Київ (1917), щоден. с.-д.;
87. Нова Рада — Київ (1918), щоден.;
88. Робітничє Слово — Київ;
89. Республіканські Вісті — Вінниця, (1919);
90. Розвага-Фрайштадт (1919), таб. полон.;
91. Розсвіт — Рапштат (1917), таб. полон.;
92. Сатирикон — Прага;
93. Сельроб — Львів (1927);
94. Син України — Варшава (1921);
95. Січовий Голос — Коломия (1918);
96. Слово — Кям'янець на Поділлі;
97. Сміх — Відень (1920), ред. О. Олесь Валентин;
98. Соборна Україна — Відень;
99. Спудей — Прага (1926);
100. Стара Україна — Львів (1925);
101. Стражниця Українська — Варшава (1925);
102. Студенський Голос — Варшава (1927);
103. Сурма (нелегальний орган УВО);
104. Табор — Каліш/Варшава (1923);
105. Трибуна — Київ (1918-1919, безпарт. щоденник за ред. Ол. Саліковського, один з найкращих укр. часописів);
106. Україна — Київ (1925) за ред. М. Грушевського;
107. Україна — Київ (1919) щоден. соц.-самос.;
108. Україна — щоден. Армії УНР (1919-1920);
109. Україна — Яси (1917), орган укр. коміт. Румунського фронту I-ої світової війни;
110. Українська Військова Справа — Київ (1917);
111. Українська Трибуна — Варшава (1921-22) незал. безпарт. щоден. укр. еміграції;
112. Українська Справа — Варшава (1922);
113. Українське Життя — Харбін (Манджурія, 1925);
114. Українське Мистецтво — Львів;
115. Українське Скотарство — Харків (1924);
116. Українець на Зеленому Клині — Владивосток (1918);
117. Українська Ставка — Київ/Вінниця (1918-19);
118. Українська Рілля — ? (1922);
119. Українське Слово — Львів (1918) щоден.;
120. Український Вістник — Львів (1921);
121. Український Козак — Радивілів (1919);
122. Український Інвалід — Каліш (1925);
123. Український купець, імпортер, експортет — Ужгород.;
124. Український ботанічний журнал — Київ (1926);
125. Український Верховинець — Коломия;
126. Український Медичний Вістник — Прага (1924);
127. Український Стрілець — Александрово (1921), таб. інтерн.;
128. Український Сурмач — Каліш (1922), табір. інтерн.;
129. Український Філятеліст — Відень (1925);
130. Український Революціонер (нелегальний орган);
131. Українські Медичні Вісті — Київ — (1918);
132. Урядовий Вістник — Ужгород;
133. Урядові вісти Косівського повіту — Косів (1919);
134. Український Медичний Архів — (1927);
135. Ха-ха! — Прага;
136. Церква і Життя — Харків (1927) УАПЦ;
137. Церковні Вісти — Харків (1927) УАПЦ;
138. Червона Галичина — Кам'янець Под. (цю газету видавала 41 стріл. сов. дивізія та Червонокозачий корпус — 1920-21);
139. Червоний Орач — Балта (1922);
140. Червона Правда — Кам'янець на Поділлі (1922);
141. Червоні Квіти — Харків (1923, дит. часоп.);
142. Червона Газета — Ростов над Доном (1918);
143. Червоний Перець — Харків (1927);
144. Червона Преса — Харків (1927);
145. Червоний Стрілець — Вінниця (1920), Чер. УГА;
146. Червоний Шлях — Харків (1924);
147. Червоний Юнак — Полтава (1920);
148. Школяр — Холм (1917-1918);
149. Шлях — Зальцвебель (1918), таб. полон.;
150. Шляхи (1917), орган УСС.

Крім того були ще на виставці рідкісні три примірники пов-

станських газет. Одна з них, здається „Український Повстанець” чи „Повстанець”.

Звертаємося до збирачів унікатів української преси з проханням надіслати на адресу видавництва фотографії заголовних сторінок періодиків, що знаходяться в цьому списку під чч. 1, 4, 8, 12, 16, 18, 20, 21, 28, 33, 40, 85, 107, 142, а особливо заголовної сторінки щоденника „Трибуна” — Київ (1918) ч. 105, газети „Український повстанець”

Ця розвідка написана на підставі деяких нотаток, що їх автор отримав ще перед другою світовою війною від Л. Васильківського, організатора цієї виставки. Матеріяли виставки згинули під час варшавського повстання 1944 р., але частина їх, головню більшість фотографій експонатів виставки, правдоподібно, могли знайтися в архіві д-ра Миколи Ковалевського з Варшави, який помер у 1957 році, на еміграції в Австрії. Як уже сказано, ціле десятиліття було репрезентоване на виставці 962 експонатами, тобто 37, 4% української періодики у всьому світі.

З того року визвольної боротьби (1917-1922) були репрезентовані 42% — 287 експонатами періодики, що виходили в той час. Представити найповніше літа визвольної боротьби власне було головним завданням організаторів виставки, що вони виконали найкраще, бо в такій кількості та доба не була представлена на жадній виставці.

Для загального перегляду доби, яку репрезентувала виставка 1927 року в Варшаві, подаємо тут таблицю української преси, що виходила тоді у всьому світі.

Роки	Надніпрянщина	Надністрянщина	Поза їх межами	Разом
1917	106	35	45	186
1918	212	41	23	276
1919	144	52	21	217
1920	82	38	28	148
1921	76	57	49	182
1922	63	66	56	185
1923	87	74	96	257
1924	125	86	89	300
1925	206	80	87	373
1926	277	87	85	449
	1378	616	579	2573

3. Книга і преса України. Харків 1927.

Виставка відбулася в будинку Держпромисловости і розташована була в 23 кімнатах, як це видно з її каталогу.

Властиво цю виставку треба було б назвати „Друковане слово на Україні за 10 літ революції”, такий заголовок має і вступна стаття каталогу, підписана криптонімом Ант. К. Питання Української преси втоплено в цілості питання друкованого слова, але „Преса на Україні” (підкреслюю: „Преса на Україні”, а не „українська преса”) репрезентована експонатами найбільше за 1927 рік.

Тому, що організатори виставки виходили з принципу „Преса і книга України”, в експонатах була репрезентована також преса і книга російська, що виходила на Україні, але фактично від 1919 року, коли Совети опанували Харків, а не від 1917 року, як сказано в каталогі.

Провідною лінією виставки, як уже зазначено, була книга, досить чисельно на ній репрезентована. Серед експонатів були тільки видання, які з'являлися на землях, окупованих советською владою. Ніяких видань, ані книжкових, ані преси, що з'являлися в роках 1917-1918 на всій території Української Народньої Республіки та в роках 1919-1921 на частині українських земель, що були під українською владою, на виставці не було.

Отож, ця харківська виставка не репрезентувала друкованого слова всіх східньоукраїнських земель за десятиліття, про яке пишеться в каталозі.

Для освітлення критерію виставки подаємо кілька витягів із вступної статті каталогу. Хоч у цій статті говориться виключно про „книгу на Україні” (всіма мовами), вона цікава своїми думками, які сьогодні не могли б з'явитися друком на Україні, бо були б проти сучасних поглядів уряду УССР.

Цитуємо з каталогу:

„Царський уряд ставився до України як до своєї колонії: поперше, він настирливо проводив русифікацію українського населення, подруге — всі українські економічні можливості в першу чергу використовувалися в інтересах російського капіталу. Це все відбилося й на продукції друкованого слова на Україні, зокрема — на книжковій продукції.

У XIX столітті царська Росія не дуже була багата на свою книжкову продукцію, але ще більш непомітною на кількість була в ній книжка українською мовою. Якщо підрахувати продукцію українською мовою від року 1798 (коли вийшла в світ „Енеїда” Котляревського українською мовою і відколи ми ведемо відродження нашої літератури) і до 1840 року, то за всі ці 42 роки по всій Росії українською мовою вийшло 44 назви книжок, і то, власне, більш як половина з них (27 назов) видруковані в Росії, а не на Україні, де умови друкування через утиски уряду були далеко важчі. Від 1841 року й до 1-ої революції 1905 року в Росії українських книжок вийшло 1250 назов (з них на Україні 919 назов), а від року 1905 до революції 1917 року вийшло 1920 назов (на Україні — 1595)...

Всього за передреволюційних 118 років вийшло книжок українською мовою 3214 назов (з них на Україні 2531)...

В Росії взагалі, а на Україні зокрема, видавання української книги все зменшувалося і, наприклад, рекордового 1913 року з усієї маси книжок (5579 назов) виданих на Україні українською мовою було лише якихось 3%! Вся решта продукції майже цілком друкувалася російською мовою для України та Росії, що використовувала до цього дешеvu українську поліграфічну промисловість. А з війною цензурні утиски ще побільшали, і можна було сподіватися, що українській книзі надходить кінець.

Українська преса за тих часів переживала той же процес, що й книжка: вона майже вся на початку війни була знищена.

Але ось пролунала Лютнева революція 1917 року (як бачите, тоді ще згадували Лютневу революцію і писали її великою літерою! — Увага автора). Вона внесла зміни у все суспільне життя народів колишньої Росії; відбилася вона й на українському національному рухові. Як тільки спали пута царату, перші ж роки довели оскільки примусово стримувався розвиток української культури взагалі й українського друкованого слова зокрема.

Зокрема, для перших років 10-ліття ми спостерігаємо видатний факт: книжка українською мовою, що в найбагатший на продукцію рік 1913 (при абсолютній перевазі книжки російською мовою) складала тоді тільки якихось непомітних 3% з усієї продукції, на 1917 рік одразу помінялися місцями з російською мовою, давши назов 54, 4% (747 назов з 1373), і тиражу 62% (7800 тисяч

з 12450 тисяч). Другий рік революції 1918 дав ще більше зростання — 71% щодо назов (1084 назов з 1526) та 81,9% щодо тиражу (8403 тис. з 10260 тис. примірників).

Погляньмо, що то була за продукція, що саме вона відбивала? Роки 1917-18 були роками, що відбивали національно-демократичний етап революції на Україні, етап, що вів спочатку до будування буржуазної країни. Цей етап визначився пробудженням національного життя та національних рухів, боротьбою проти всякого національного пригнічення, створенням національних держав. (з Леніна т. XIX, стор. 48). (Сьогодні такі цитати не подаються—примітка автора).

Але як тільки хоч начорно перейшла революція цей етап, коли в суспільстві ускладнилася класова боротьба та розпочалася боротьба за радянську владу, відбилося це й на літературі. Крім переважно буржуазного слова року 1917, на кінець цього року на Україні почали вже розширюватися соціалістичні книжка та газети.

Отжеж, оцінюючи загалом продукцію українського друкованого слова на Україні тих років, треба сказати, що 1) вона мала на меті обслуговувати інтереси буржуазних верств, була їхнім знаряддям класової боротьби, 2) не давала їжі для розвитку класової свідомості українського селянина та робітника, а навпаки — збивала його на шовінізм, 3) була бідною й збоку творчості — це були переважно перевидання, передруки, не зустрічаємо тоді чогось видатного на розміри, оригінального, 4) взагалі ця література була „худосочною”: сама українська буржуазія культурно теж була не дуже багата, пірнула цілком у боротьбу за владу, а до культурної боротьби широкі трудящі маси притягнені не були, вони лишилися на більш низькому культурному рівні.

Року 1919 в зв'язку з тим, що класова боротьба ще більш загострилася, набула розмаїтих відтінків — це відбилося ще виразніше на друкованому слові; по різних містах України виходили книжки й газети радянсько-більшовицькі, петлюрівські, російські монархічні-денікінські.

1920 року вся видавнича справа при радянській владі була монополізована в руках Всеукрдержвидаву. Так розповсюдження (неплатне), як і продукція витворів друку того часу (переважно агітки тощо) визначили характер та розміри видавничої діяльнос-

ти цього видавництва епохи військового комунізму: його продукція була невелика, але українська мова в ній переважала (457 назв з 860 назв)...

Перехід на рейки нової господарської політики, реформа школи та зв'язана з цим поява нових підручників, які охоплювали щораз нові галузі знання й до всього цього — потреба в практичних знаннях, зв'язана з відродженням сільськогосподарської та індустрійної техніки — все це обумовлювало тенденції до майбутнього зросту продукції друкованого слова на радянській Україні.

Але важкі тогочасні умови політично-економічного характеру (боротьба з внутрішньою контрреволюцією, з голодом, господарче відродження країни) — все це не давало можливості одвести достатньо уваги та коштів третьому — культурному фронтові. Внаслідок громадянської війни кінець кінцем українське друковане слово було вибите з рук буржуазії. Почалося формування нової трудової української інтелігенції з робітничо-селянських мас...

Національна політика компартії (підтверджена постановами XII З'їзду ВКП(б) та IX З'їзду КП(б)У вже за цих років стимулює українську книжку та пресу твердо заняті відповідне в їхній ролі місце в українській культурі...

За останній час книжка українською мовою стоїть на межі до того, щоб забезпечити за собою не менш як половину назв з усієї продукції УСРР...

Тепер уже книжка видається й для робітництва, селянства, є дитяча — для дітей різного віку, червоноармійська, підручники для ВУЗ'ів тощо. (Але тепер, у 1971 році для ВУЗ'ів підручники видаються більше як 90% по-російськи — примітка автора)...

Весь цей процес загалом ілюструється цифровим матеріалом, поданим у діаграмах на виставці.

Ми говорили вище про книжку, те все цілком можна сказати й про український журнал та газету: тут спостерігається той же процес збагачення продукції українською мовою, поширення її на зміст та на коло читацьких мас. Так у книжках, як і в пресі, не можемо констатувати наявності тієї ж тенденції збоку української мови оволодіти не менш, як половиною продукції.

Отож, переглядаючи такий шлях розвитку друкованого слова на Україні, ми можемо констатувати: 1) ще ніколи продукція друкованого слова на Україні взагалі, а українською мовою зокрема,

не була на такій височині, як зараз, бо 2) ніколи, ані збоку широчини змісту видань, ані збоку читацьких мас не забезпечувала трудящого українського населення в такій мірі, як зараз і 3) сам розвиток українського друкованого слова доводить, що воно стало на шлях систематичного й невпинного зросту його, який іде поруч з розвитком української культури взагалі на ґрунті використання невичерпних можливостей з творчості робітничо-селянських мас УСРР."

„Виставка. Книга і преса України”, Харків 1927”.

Вступна стаття до виставки в Харкові 1927 р. цікава взагалі, а особливо тим, що написана в добі „відродження і українізації”. Вже в 30-их роках, як рівнож тепер, думки про національні держави (навіть Ленін це колись казав, звичайно з тактичних мотивів) вважались виявами контрреволюції і націоналізму.

Друковане слово, а зокрема преса ніяк не відповідають ні чисельно, ні головню щодо якості тому, про що писали організатори виставки в 1927 році. Чисельно побільшується українською мовою тільки агітаційна макулятура, а тираж української преси в УСРР (українською мовою), навіть агітаційної, і тираж книги далеко нижчий від тиражу російських видань.

Це і є все, що можна сказати про організацію виставки в Харкові 1927 р. Про пресу говориться дуже мало, а репрезентована вона була станом 1927 року, а не 10 роками. 1927 рік був теж представлений тільки на 60% „Пресою на Україні” (всіма мовами), бо на підставі советських джерел в 1927 році виходило на Україні 556 періодичних видань (див. „Преса УСРР, Харків, 1967, стор. 96, 112, 113).

Тепер ще передивимось, як виставка була розташована в 23 кімнатах Держпромисловости в Харкові.

Кімнати ч. 1 і 2 були віддані ДВУ (Державному Видавництву України) і виставляли продукцію, що була найбільш зв'язана з Наркомосвітою (підручники та методична література всіх типів для шкіл „соцвиху” (соціального виховання та вузів).

Кімната ч. 3 — збірки Української Книжкової Палати, що були розміщені по роках. Матеріал підібрано так, що він відбивав одночасно й ідеологічний бік друкарської продукції.

Загальний зріст книжкової продукції українською мовою в порівнянні з дореволюційним станом української книги та куток Книжкової Палати „Книга в цифрах”.

Кімната ч. 4 — це експонати видавництва „Український Робітник”, яке мало завдання поруч із спеціальною літературою видавати белетристику для робітництва та робітничих бібліотек.

Кімната ч. 5 — мала експонати кооперативних видавництв, які тоді називалися приватними видавцями (тепер таких видавництв нема). Були це кооперативні видавництва „Рух” і „Сяйво”. Перше мало експонати класичного красном письменства та театральної бібліотеки, а друге виставляло мистецькі видання бібліотеки української повісти та творів Джека Лондона.

Кімната ч. 6 — представляла зразки видань українських земель під Польщею та Чехо-Словаччиною. Подані в каталогі пояснення тенденційно неправдиві. Цитуємо: „Виставлені зразки видань за останні роки яскраво відбивають безпорадний стан українського друкованого слова під буржуазною Польщею, Чехо-Словаччиною, тощо. Характерні видання Галичини є непомірно роздутою клерикальною (церковною) частиною, з різною міщанською макулятурою (хіромантія тощо) та загальнотехнічною. Характерні теж українські видання під Чехо-Словаччиною. Тоді, як українське слово в етнографічно-українській частині Чехо-Словацької держави — Прикарпатській Україні — пригнічено, в столиці Чехо-Словацькій видаються за допомогою урядових кіл грубі книжки жовто-блакитної емігрантської професури”.

Окремо були репрезентовані видання КПЗУ, про які каталог згадує дуже мало, але похвально.

Кімната ч. 7 — мала експонати видань національних меншостей УССР, але без видань російських. Російський нарід уже в ті роки українізації не зараховувався до меншостей України!?

Більшість експонатів дало Центральне Видавництво Народів ССРСР.

Кімната ч. 8 — мала „Чарівний лихтар” — демонструвалися образи, „Як робиться книга і газета” та гумористичні серії „Шкідники книги”.

Кімната ч. 9 — мала твори Леніна, питання лєнінізму, постанови з’їздів партії, видання, що поборюють різні ухили та спроби ревізій лєнінізму.

Кімната ч. 10 — це були видання Київського музичного під-

приємства, що виставляло ноти без тексту, розраховуючи свою продукцію не тільки на український, але й на всесоюзний ринок. Тільки в 1927 році це видавництво почало видавати ноти з українським текстом, а також монографії з теорії музики.

У цій самій кімнаті були виставлені експонати статистичної літератури з усіх ділянок і питань народнього господарства.

Кімната ч. 11. — належала видавництву (російському) „Пролетарий”, що видавало соціально-політичну та економічну літературу. Це видавництво виставляло також красне письменство російською мовою.

Кімната ч. 12 — експонати видавництва Народного Комісаріату Юстиції.

Кімнати ч. 13 — 14 — експонати видавничого центру всіх кооперативних організацій України. Це видавництво мало досить багатий вахляр видань (кооперативна література, підручники, сільськогосподарська література, красне письменство та дитяча література).

Кімнати ч. 15, 16 і 17 — виключно заповнені експонатами преси із збірок Української Книжкової Палати і газетно-журнальних видавництв „Комуніст”, „Вісті ВУЦВК”, „Червона Армія”, „Харьковский Пролетар” (рос. мовою), „Пролетар”. У кімнатах чч. 15 і 16 газети УССР за 1927 р. і вітрина преси з років „боротьби за радянську владу на Україні 1919-20 рр.”, як зазначено в каталогі, але вірніше з років україно-московської війни 1917-1921 рр.

Про кімнату ч. 18 в каталогі нема жадних відомостей.

Кімнати ч. 19 і ч. 20 — видавництво „Наукова Думка” — „Научная Мисль”, видавництво Наркомздор’я. Крім книг і кольорових плакатів кілька журналів з питань профілактичної та лікарської медицини.

Кімната ч. 21 належала видавництву „Радянський Селянин”. Воно виставляло книги з с.-г. галузі, економіки, техніки й політики сільського господарства.

Кімната ч. 22 — нема відомостей.

Кімната ч. 23 належала Державному Видавництву РСФСР (ГИЗ). Його експонати та експозиція взагалі не відповідали змістові виставки „Книга і Преса України”. Були там зразки друкарської техніки, якої бракувало тоді видавництвам України.

Як бачимо з цього перегляду, „Преса України” була представ-

лена в кімнатах (Сучасна Періодична Преса УСРСР 1927 р.); ч. 17, 6.

Виставка „Книга і Преса України” у Харкові в 1927 році мала певний розмах і претензії, але щодо експонатів була дуже бідна і своїм матеріалом зовсім не відповідала до зазначеного десятиліття, якому була призначена.

4. Виставка української преси і книжки в Станиславові 1. IX. — 15. XI. 1927 р.

Ця виставка, що відбувалася протягом двох тижнів у Станиславові, притягла увагу кількох соток відвідувачів, громадян міста, околиць і гостей зі Львова.

Виставка мала кількост експонатів, які репрезентували 12 більших видавництв Галичини (Коломия, Львів, Станиславів, Тернопіль) і кілька менших. Були це:

Видання Т-ва „Просвіта” — Львів: календарі від 1870 до 1928 рр., часописи, шкільні підручники (між ними найстарші підручники), белетристичні і наукові твори, популярні видання для народу.

В-во „Червона Калина” — Львів.

В-во „Новий Кобзар” — Львів.

В-во „Громада”.

В-во „Ока” (Орест, Олена Кузьма) — Коломия.

В-во „Добра Книжка” — Львів — Станиславів.

В-во „Русалка” — Львів (театральні твори, вишивки, оповідання).

В-во „Українського Пластового Уладу” — Львів, Станиславів, Ужгород.

В-во львівської філії Т-ва опіки над молоддю.

В-во Союзу Українських Кооперативів — Львів.

В-во „Українська Накладня” — Київ, Ляйпціг (повісті, ноти, партитури, теж видання коломийської філії цієї накладні „Загальна Бібліотека”).

Видання УСРСР були репрезентовані 14 видавництвами:

В-во Народного Комісаріату Юстиції.

В-во Народного Комісаріату Охорони Здоров'я УСРСР — „Наукова Думка”.

В-во „Книгоспілка”.

В-во „Пролетарій” (російське).

В-во „Рух”.

В-во „Радянський Селянин”.

В-во „Слово”.

В-во „Сяйво”.

В-во „Український Робітник”.

В-во „Час”.

В-во „Червоний Шлях”.

В-во „Шлях Освіти”.

Експонати поділились на 19 відділів:
Белетристика сучасних письменників;
Видання творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Куліша, О. Кобилянської, П. Мирного, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, С. Руданського, О. Маковея, А. Свидницького, О. Стороженка, В. Винниченка (без драматичних творів);
Драматичне письменство (переважно Винниченко та інші);
Дитяча література;
Кооперація;
Медицина (фахові праці та підручники);
Наукова література (українські й чужі наукові праці);
Ноти і партитури;
Перекладна література (переклади з літератур: англійської, французької, еспанської, німецької, російської й інших);
Популярно-наукова література;
Право і адміністрація;
Сільське господарство;
Соціологія;
Статистика;
Техніка;
Шкільна література в тому числі мапи УСРСР і Советського Союзу);
Крім того були реклями і афіші (про кооперацію, санітарні справи, сільське господарство і т. п.)
У відділі „Книга” особливо цінними були календарі „Просві-

ти" (від 1870 до 1928 року), які не тільки на Наддніпрянщині, але й в Галичині у XIX стол. мали характер пресового „вадемекуму" для села.

Відділ преси на цій виставці мав 128 експонатів періодичних видань. Була це преса західноукраїнських земель 20-их років, як рівнож багато була репрезентована преса Галичини з 1919 року — доби самостійности. Як відділ книги, так і преси не був репрезентований певною добою з означенням років, у які вкладалася виставка.

Серед експонатів були рідкісні примірники преси: „Громадянин" — Чернівці (1909); „Громадський Голос" — Львів (1914), „Рада" — Київ (1910), „Самохотник" — вид. Коша УСС (1917), „Ukrainische Blätter" — Wien (1918); „Вільний Голос" — Полтава (1918), „Вільна Україна" — Рівне (1919), „Республіканські Вісти" — Вінниця (1919), „Робітнича Газета" — Вінниця (1919), „Український Козак" — Радивилів (1919).

Преса доби самостійної Галичини (ЗУНР) була репрезентована такими періодиками: „Вістник Державного Секретаріату Військових Справ" — Станиславів (1919), „Воля" — Станиславів (1919), „Бережанський Вістник" — Бережани (1919), „Голос з — над Буга" — Сокаль (1919), „Громадська Думка" — Рудки (1919), „Збаразьке Слово" — Збараж (1919), „Золочівське Слово" — Золочів (1919), „Надністрянські Вісти" — Самбір, Старий Самбір, Турка (1919), „Народ" — Станиславів (1919), „Наша Мета" — Дрогобич (1919), „Наша Мета" — Львів (1919), „Нова Школа" — Дрогобич (1919), „Нове Життя" — Станиславів (1918), „Новини" — Коломия (1919), „Покутський Вістник" — Коломия (1918), „Республіканець" — Станиславів (1919) — „Січковий Голос" — Коломия (1918), „Станиславівський Вістник" — Станиславів (1918), „Станиславівський Голос" — Станиславів (1918), „Стрийський Вісник" — Стрий (1919), „Стрілець" — Стрий (1919), „Стрілець" — Тернопіль (1919), „Товмацькі Вісти" — Товмач (1919), „Урядові Вісти Косівського повіту" — Косів (1919), „Учительський Голос" — Коломия (1919), Преса УССР, Буковини, Закарпаття, еміграції в Європі та Америці на виставці була репрезентована поодинокими примірниками і різними роками.

Західноукраїнські землі, які увійшли в державні кордони Польщі після рішення цього питання Радою Амбасадорів у Па-

рижі, були репрезентовані більшою кількістю експонатів загальновідомих періодичних видань.

Був ще на виставі куток „Відозв і комунікатів":

Деклярація Директорії УНР;

До населення Галицької Землі! (відозва президента Укр. Націон. Ради, Відень 1922 р. у справі абсенції від виборів у 1922 році до польського сейму і сенату);

Наказ населенню України (підписаний Гол. Отаманом військ УНР — Симоном Петлюрою, 21 вересня 1920 р. Ставка);

Основи земельної реформи — ухвали Земельної Комісії УНР;

Відозва: Bracia Polacy! Ukraiński Komitet Chłopów i Robotników. W marcu 1919 r.

5. Die Internationale Presseausstellung 1928 in Köln.

На цій виставці Україна було репрезентована у двох відділах:

1. У павільйоні СССР була виставлена українська книга і преса без виразної границі від цілости советської виставки, повздовж стіни при вході в советський павільйон.

2. Окремо поза советським павільйоном (цілком зрозуміло, логічно та правильно) був відділ: „Ukraine im Lichte der Deutschen Presse und Literatur", zorganizований Українським Науковим Інститутом у Берліні.

Українська Советська Соціалістична Республіка, яка тоді була її офіційна назва (не „радянська") була репрезентована на цій дійсно великій міжнародній виставці дуже блідо, бідно. Зрештою вся советська вистава, відкриття якої відбулося майже на два тижні пізніше після відкриття цілости кельнської виставки, справляла враження не виставки, а пропагандивного підприємства, замаскованого „псевдомодерною наглядною науковістю". Фактичного матеріалу виставлено було дуже мало. Тому цей матеріал і в українському відділі не давав поняття про тогочасний стан преси й видавничої справи в Україні.

Згідно з випробуваною системою преса і книга були взаємно перемішані, що вносило неясність і хаос. Перша експозиція в українському відділі була „Дитяча та юнацька література" з витинками заголовків дитячих видань і тут теж список юнацьких часописів. Виходило, що 1928 року в УССР появлялось 24 часописи

для молоді й дітей, з чого 16 часописів по-українськи.

Дальші експозиції були: газети „Радянське Село”, видавництва „Книгоспілка”, видання Української Академії Наук, яких було всього 22 публікації, викладених всуміш з книжками Державного Видавництва. А далі видавництво „Пролетарий”, видавництво „Західня Україна” та ще деякі не позначені написами видавництва.

Написи і пояснення були написані недбало і з помилками, наприклад: „Будь на поготові” — „Budj na pogotowi”, „Книгоспілка” — „Knigospilka” і т. п.

При експозиціях окремих видавництв були різні написи, плякати, листи від селянських і робітничих кореспондентів, писані доброю українською мовою, але в поясненнях по німецьки, наприклад Біла Церква, була — *Belaia Zerkow*.

Видання Української Академії Наук у кількості 22 публікацій без жадного пояснення, хаотично розкладені, робили сумне враження, бо в ті роки якраз був певний розквіт видавничої діяльності Академії, і вона могла викласти значно більше своїх періодиків і наукових видань.

Тим часом Російська Академія Наук серед російських експозицій виставки мала в окремому відділі 10 великих вітрин своїх видань, діаграм і карт. Все це створювало враження у чужинців, що, крім Бсесоюзної (російської) Академії Наук, нічого подібного в ССРСР не існує.

Книжкові видання українських советських видавництв, про які ми згадували вгорі, знаходились у вітрині, над якою висів плякет: „Преса допомагає селянинові в його господарстві”, а були це видання красного письменства. Було там разом до 50 книжок — Т. Шевченка (6 книжок), І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Нечуй-Левицького, В. Винниченка і інших. Зараз же обік українські переклади М. Горького та російські переклади Б. Грінченка, В. Винниченка, Досвітнього й інших.

Цікавий стенд українського відділу був виключно статистичний, який подав відомості про бібліотеки, видавничу справу й пресу України. Оскільки ці статистичні відомості були цікаві для фахівців, вони нічого не давали звичайному чужому відвідувачеві.

Плякат з гаслом: „Револуція відкрила широке поле українській пресі” ілюстрував у числах „здобутки нашої преси”, але преси

на виставці майже не було.

Числа цього плякату твердили, що на Україні в 1912 році було два часописи та 10 журналів українською мовою (разом 12 періодиків), коли в дійсності виходило 16 періодиків (див. Ігнатієнко В., Бібліографія української преси 1816 — 1916, Харків — Київ, 1930). Далі плякат подавав, що в 1927 році часописів виходило 57, а журналів 178 українською мовою (разом 235 періодиків). Наше обчислення подає, що українських періодиків виходило в 1927 році 358.

Було там подано, що в 1927 році виходило 27 часописів і 72 журнали російською та 10 часописів і 12 журналів мовами національних меншостей (жидівської, польської, німецької, болгарської, молдавської). Росіяни ніколи не подаються як національна меншість в Україні. Натомість советська статистика: преса УРСР від 1917 до 1966 р., Статистичний довідник, Харків, 1967, стор. 113 і 96, подає, що в 1927 році виходило газет українською мовою 94, російською — 90, іншими мовами — 21. Журналів у 1927 році в Україні виходило 351, але поділу на мови нема. Як бачимо, все це грубо розходиться як з нашою (див. попередній нарис Львовича-Черкаського), як із офіційною статистикою Комітету по пресі при Раді Міністрів УСССР.*)

Був ще на виставці малий модель сільської української хати — читальні. Справляв він дуже гарне враження, але таких хат-читалень на українському селі й досі нема.

Доповненням до українського відділу виставки книги і преси УСССР були книги перекладів на українську мову із західноєвропейських літератур. Були це дуже гарні зразки, але невідомо скільки того видано та яким тиражем.

У цілому український відділ, який займав менше як 1/20 частину всього советського павільйону, залишав сумне враження. У всьому була тенденція підкреслити одноцільність Советського Союзу, який є історичним продовженням „Єдиної Росії”.

Спосіб організації виставки на псевдомодерних принципах та виставлення кількох десятків примірників експонатів, особливо

*)Треба припускати, що ці різниці в статистичних даних постали з іншого критерію класифікації преси або були створені свідомо з тактично-політичних причин і потреб советської влади нагинати статистику в одну чи в другу сторону залежно від вимоги дня.

викликав враження „мистецького хаосу”, а тим самим не давав ніякого поняття про стан української преси підсоветської України.

Відділ, зорганізований Українським Науковим Інститутом у Берліні, який репрезентував на виставці в Кельні „Україну в освітленні німецької преси і літератури”. (Україніку в Німеччині), був цілковитою протилежністю відділові УССР в Советському павільйоні.

Була це невелика, але старанно впорядкована експозиція, що мала 5 головних тематичних частин і 16 підвідділів.

На цій самостійній виставці було понад 400 експонатів книжок і преси, які були систематизовані в таких головних тематичних відділах:

I. Наука: а) освіта, б) мовознавство, в) історія, г) географія, народне мистецтво, статистика, подорожева література, г) народне господарство, д) наукові праці українців у інших країнах світу.

II. Красне письменство і мистецтво: а) красна література, б) мистецтво, в) музика.

III. Періодика: а) фахові українські часописи та журнали по-німецьки, б) політика і народне господарство, в) літературні та інформаційні часописи, г) українські часописи по-німецьки, г) німецькі часописи, що присвячують увагу українському питанню, д) надзвичайні числа німецьких часописів, присвячених українській справі, е) поодинокі статті німецької преси в українській справі.

IV. Політична і інформаційна література про українську справу по-німецьки. Цікавіша книжкова література (німецька) від 1946 до 1927 року.

V. Різне: а) одноднівки, метелики, б) програми, в) філателія (українські часописи німецькою мовою та окремі публікації).

З-поміж рідкісних і цікавих експонатів, що були на цій виставці, треба згадати: наука — історія, книги: von Engel, Johann Christian, Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie, durch eine Geseinschaft von Gelehrten in Deutschland und England ausgefertigt. Acht und vierzigster Theil. (Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken und Geschichte von Galizien und Lodomerien). Halle 1796 J. J. Gebauer.

Gebhardi, Ludwig Albrecht, Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürger und Königlich Galizien, Lodomerien und Rothreu-

ssen. Pesth, 1898, J. Leyrer.

Hammerdöfer, Karl, Geschichte der Ukrainischen und Saporigischen Kosaken, nebst einigen Nachrichten von der Verfassung und den Sitten derselben. Nach J. B. Scherers Annales de la Petite Russie bearbeitet von. . . Leipzig 1789. Weygand.

Kupczanko, Gregor, Die Schicksale der Ruthenen. Leipzig 1887, W. Friedrich.

Lemberg, die Stadt, im Jahre 1809 unter österreichischer, polnischer und russischer Regierung. Tagebuch eines Augenzeugen. Lemberg 1862. Schnellpresse des Stauropigian-Instituts.

Szaraniewicz, Isidor, Dr., Kritische Blicke in die Geschichte der Karpathen-Völker im Alterthum und Mittelalter. Lemberg 1871.

I. Наука — географія, книги;

De Beauplan, Wilhelm le Vassar, Sieur, Beschreibung der Ukraine, der Krim und deren Einwohner. Aus dem Französischen übersetzt und nebst einem Anhang, der die Ukraine und die Budziakische Tatarey betrifft und aus dem Tagebuche eines deutschen Prinzen und eines schwedischen Kawaliers gezogen worden, herausgegeben von J. W. Moeller. Breslau 1780.

Hammard, C.F.E.. Reise durch Oberschlesien zur Russisch-Kaiserlichen Armee nach der Ukraine und zum Feldmarschall Rumanzow Sadunaisky. Gotha 1787, Ettinger.

Були в цьому відділі географічних наукових видань і праці проф. д-р Степана Рудницького німецькою мовою, присвячені українському питанню та питанню східного фронту першої світової війни, друковані в Берліні та Відні у 1915 і 1916 рр.

У відділі II Красне письменство була унікальна книга відомого шведського славіста: Jensen, Alfred, Dr. Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie. Wien 1916, A. Holzhausen.

Крім того була рідкісна книжка: W. Jacobine, Merkwürdige und ausserordentliche Begebenheiten einer Kosakischen Standesperson, von ihr selbst zu ihrem und anderer Vergnügen beschrieben. Regensburg 1776, J. L. Montag.

У відділі III Періодика були експонати всіх трьох наукових видань Українського Наукового Інституту в Берліні, господарські

та політичні часописи Німецько-українського господарського Товариства (3), як рівнож Mitteilungen des Ukrainischen Ministeriums des Ausseren. Kiew 1918, є вже рідкісною публікацією. Літературні та інформаційні часописи які виходили у Відні від 1903 року (Ruthenische Revue) аж до 1918 року разом з Відомостями Союзу Визволення України та Відомостями Українського пресового бюро в Берліні (від 1914 року), були представлені повністю. Особливо рідкісних не було.

Часописи та газети, які частинно присвячують увагу українському питанню, надзвичайні числа німецьких часописів у цій справі та поодинокі статті в німецькій пресі були репрезентовані понад 120 експонатами.

Політична й інформаційна книжкова література про Україну була на цій виставі репрезентована експонатами в числі понад 100, за роки 1846-1927. Списка цих видань не подаємо, бо це не входить до питання преси, а був би він досить великий. Цікавих відсилаємо до публікації: Katalog der UCRAINICA in der Abteilung Ukraine im Lichte der deutschen Presse und Literatur der Internat. Presseausstellung 1928 in Köln). Видання Укр. Наук. Інстит., Берлін.

V. Відділ — Різне мав понад 20 експонатів, найбільше Філятелистичних каталогів і публікацій, присвячених українським поштовим маркам.

6. Виставка слов'янських ілюстрованих часописів у Празі 22. IV. — 7. V. 1933 року.

Ця виставка відбулася в Центральній міській бібліотеці Праги. Організаторами її були: Т-во Слов'янських Жінок, Слов'янський Інститут, Слов'янські архіви при міністерстві закордонних справ Ч.С.Р. (білоруський закордонний архів, український історичний кабінет, Російський закордонний історичний архів) і Центральна бібліотека міста Праги.

Перед відкриттям виставки промовляла пані Смоляжова-Чапкова, голова т-ва Слов'янських Жінок, ініціатор і організатор виставки чеський письменник Емеріх Чех, який поінформував присутніх про виставлені часописи, представник Слов'янського Інституту та Центральної бібліотеки Праги д-р Вольф, декан філосо-

фічного факультету Карлового університету д-р Горак і представники посольств Болгарії, Югославії та Польщі.

На відкритті виставки були присутні представники чеської журналістики, чеських письменників, голова Слов'янського інституту д-р Мурко, директор Слов'янських архівів д-р Я. Славік і директор Слов'янської бібліотеки д-р Крижек, як також представники емігрантських організацій слов'янських народів, які перебували у Празі.

Виставка була удекорована прапорами всіх слов'янських народів, часописи яких були репрезентовані на виставці, як теж прапорами донських, кубанських і терських козаків, які самостійно виступили із своїми часописами.

Організатором українського відділу був Український історичний кабінет.

Були експонати всіх тих тогочасних українських ілюстрованих часописів, які надсилали свої видання до кабінету.

Всіх українських ілюстрованих часописів було на виставці 70, але, як пояснювали організатори, це з огляду на брак місця не були всі часописи, які вони могли виставити. Велика шкода, що не було подано загальної кількості наших ілюстрованих часописів.

Кількістю виставлених часописів український відділ дорівнювався до відділів інших слов'янських народів, а деякі народи, як, наприклад, болгарський, перевищував.

Наші ілюстровані часописи були поділені на 7 частин: 1) література й мистецтво, 2) культурно-освітні, 3) політичні, 4) військово-історичні, 5) технічно-господарсько-кооперативні, 6) часописи для молоді і дітей, 7) ілюстровані часописи Советської України.

Українська експозиція розміщена була посередині залі, де були теж відділи польський та югославський, решта відділів знаходилось по під стінами залі. Крім поодиноких українських ілюстрованих часописів, як, наприклад, „Мистецтво”, „Нова Хата”, ми не могли конкурувати з розкішними виданнями інших слов'янських народів, що мали грошову підтримку своєї держави, але наша виставка справляла дуже добре враження своєю системою упорядкування і мала успіх у відвідувачів.

На виставці відбувалися реферати про пресу слов'янських народів і про слов'янські взаємини в пресі.

Про українську пресу мав 27. IV. 1933 року реферат д-р М. Обідний, який схарактеризував головні етапи розвитку нашої преси та її мартирологію. Чеський письменник Емеріх Чех закликав на рефераті публіку передплачувати українські ілюстровані часописи, хвалячи їх зміст і зовнішній вигляд. У своєму рефераті п. Е. Чех подав дуже гарну оцінку українських часописів. Все це дуже допомогло ознайомити чужинців, а головню чеську суспільність з українською пресою та українською справою. Проявлялося це в тому, що біля української експозиції завжди було багато відвідувачів, що дивувалися нашою чисельною пресою, яка видається без допомоги держави.

Виставку у Празі 22. IV. — 7. V. 1933 р. треба уважати за дуже вдатну. Цікаво, що головними організаторами виставки були жінки, зосереджені в Товаристві Слов'янських Жінок, яке щодо свого політичного напрямку було русофільське, бо воно зв'язане з політичною партією Народніх Демократів, т. зв. „крамаржівців”. Раніше це Т-во зовсім не співпрацювало з українцями, а ця виставка відкрила їм новий слов'янський народ, про який вони не знали нічого чи не хотіли знати.

7. Міжнародна виставка в Парижі у 1937 році.

На цій виставці був стенд української преси, що його організувала бібліотека ім. С. Петлюри, та експонати із збірок цієї бібліотеки.

Відділ української преси займав дві стіни, заповнені експонатами української періодики (переважно заголовки часописів з огляду на обмежену площу українського відділу). В горішній частині цих двох стін були три великі діаграми української преси та її розміщення, дві мали України (історична та сучасна) і історичний герб України. Над експонатами був напис: „L'Ukraine a toujours aspiré à être libre. Voltaire”. З другого боку: „Presse Ukrainienne”.

Всіх експонатів на виставці було 159. В тому числі було 146 експонатів-часописів українською мовою та 13 часописів чужими мовами (англійською, французькою, німецькою та польською). 21 часопис виходив неперіодично, решта 138 часописів виходили періодично.

Доба репрезентованих експонатів була дуже широка, охоплюють роки 1921—1933, тому не давала для відвідувача, особливо українського, виразного уявлення про пресу тих років. Це організатори виставки старалися заступити діаграмами, що цілком вистачало для чужинецького відвідувача: Діаграми візуально ілюструвалися примірниками преси всіх напрямків, жанрів, країв і держав.

Експонати поділялися згрубша на газети і журнали, але не було поділу на країни, держави та тематику.

Усіх 159 експонатів репрезентували: Західноукраїнські землі під Польщею 71, Румунію (Буковина) 5, ЧСР-Закарпаття 4, „Еміграція” в Європі 38, в Америці 34, на Далекому Сході (Китай) 4. Були часописи, присвячені українському питанню, які видавалися чужинцями в Європі (Польща — 2, Франція — 1), разом 159 експонатів.

Виставка, як бачимо, репрезентувала нашу пресу тільки західноукраїнських земель (Галичина, Волинь, Буковина, Закарпаття) і пресу еміграції в Європі, Америці та Далекого Сходу.

Преса УССР зовсім не була репрезентована, що вважаємо за грубу помилку — наслідування советської практики замовчування.

Як можна замовчувати пресу більшості етнографічних земель, де в кордонах тодішньої УССР було 29,018.187 мешканців, з чого українців 23,218.860 див. 1. Статис річник УЕБ, Варшава 1933, стор. 17) ?!

Треба було обов'язково мати на виставці хоч чільніші експонати української періодики УССР з відповідним поясненням фактичного положення нашої преси в УССР. Змовчування її фактичного існування не мало сенсу — в такому разі треба було виставку назвати „Українська преса поза межами УССР”

З рідкісних експонатів, що були на тій виставці, варто згадати: „Українську Трибуну”, щоденник 1921-1922, Варшава — першу більшу газету української еміграції після залишення Батьківщини Армією та Урядом УНР. Газета ця була вміщена в чолі всіх експонатів.

Далі була там „Українська Справа” — Варшава, 1922 р., що виходила після припинення „Української Трибуни”. Були ще видання еміграції на Далекому Сході: „Манджурський Вістник” —

Харбін; „Вісти Української Національної Колонії в Маньчжу-Ді-Го”, Харбін, „На Далекому Сході” — Цінтао; „Шанхайська Громада” — Шанхай.

Бракувало багато експонатів української преси на еміграції, котрі б мусіли бути, як, наприклад, віденська „Воля”, празька „Нова Україна” та інші. Брак таких визначних органів нашої преси на цій виставці можна пояснити хіба нетолеранцією інших політичних напрямків, а тому браком об'єктивності та фахової науковості при влаштуванні виставки.

Загалом виставка у Парижі 1937 р. справляла культурне й додатне враження і серед чужинців виконала своє інформаційне завдання зазнайомлення світу з нашою справою та пресою.

8. — 9. Виставка преси молоді та українських календарів.

Виставка українських публікацій в Азії.

Музей Визвольної Боротьби. Прага 1940 р.

Ці дві невеликі, але цікаві та добре уряджені виставки були влаштовані з нагоди п'ятнадцятиліття Музею Визвольної Боротьби в Празі.

Виставка преси молоді — це всім нам відомі періодичні видання 30-их років: „Вісти з Лугу” — Львів, „Вісти СУПЕ” — Прага, „Готові” — Львів, „Дорога” — Львів, „Змаг” — Львів, „Молода Україна” — Париж, „На Сліді” — Львів, „Пластові Вісти” — Прага, „Пластун” — Севлюш, „Пробосм” — Прага, — „Січовий Клич” — Нью Йорк, „Скоб” — Париж, „Сокільські Вісти” — Львів, „Спортові Вісти” — Львів, „Українська молодь” Чикаго, „Український Сокіл” — Прага, „Українське Юнацтво” — Львів, „Шлях Молоді” — Львів, „Юні Друзі” — Львів, „Молоде Життя” — Львів.

На виставці було кілька книжок в-ва „Український Пласт” (Прага): „Як таборувати”, „Пластовий впоряд” та інші.

Виставка українських публікацій в Азії — це українська преса, починаючи 1917 роком: „Хвиля України” — Хабаровськ і „Український Голос” — Олеськ (із цікавими поясненнями, як читати український текст для тих, що знають російську мову).

Далі були: „Засів”, „Ранок”, „Манівець” (1918), „Нова Ук-

раїна”, „Шире Слово”, „Далекий Схід” — все часописи із Зеленого Клину. Були експонати журналів і збірників, як, наприклад, „Молодий Українець”, „Далекосхідний Націоналіст”. Серед експонатів були календарі, постанови з'їздів емігрантів Далекого Сходу, статуті українських організацій, клубів (Благовіщенськ, Харбін), статут „Владивостоцької Української Громади”, Т-ва „Просвіта” та інші.

На виставці була декларація далекосхідного IV українського з'їзду з 1918 року, проголошена до народів світу (друкована українською, англійською, французькою та російською мовами в справі положення і прав українського населення Зеленого Клину), також і японські публікації про Україну.

Всі ці матеріали Музею Визвольної Боротьби України вивезло НКВД в 1946 році, а були це вже рештки музею після частинного зруйнування його бомбою під час летунського нападу на Прагу в 1945 році.

10. Виставка української книжки і преси. Краків, Жовтень 1940 р.

Ця виставка була zorganizована з ініціативи Центрального Українського Допомогового Комітету в Генеральній Губернії, як тоді офіційно називались етнографічні польські землі, що були під німецькою окупацією. З огляду на воєнний час і дикі окупаційні відносини під німецьким пануванням, ця виставка не мала відгуку серед широких кіл українських втікачів з теренів Східньої Галичини та Волині, окупованих совєтськими військами.

Жадного відгуку виставка не мала серед польського населення, яке виразно ворожо ставилося до таких починань українських втікачів на окупованих німцями польських землях.

Чужинецьких колоній та кореспондентів в ті часи у Польщі не було, і тому виставка не виконала зовсім свого завдання.

Поза невеликою горсткою урядовців німецької цивільної адміністрації, що з обов'язку з'явилася на виставці, та українців, зближених до Українського Центрального Комітету в Кракові, не було кому цю виставку оглядати. Засадничо цю виставку не належало влаштовувати в такій трагічній добі — було це нетактом у відношенні до поляків.

Технічно та організаційно виставка була добра, але з не-

ликими, примусово обмеженим числом експонатів нашої преси, щоб однобічно репрезентувати тільки головний політичний напрямок, що відповідав тодішнім панам ситуації — представникам гітлерівської Німеччини.

Експозиція не мала рідкісних експонатів, а тільки біжучі, загальновідомі періодики. Виставку оживляла українська книжка, бо преса була особливо стиснута залізним колом окупації.

Влаштування виставки нашої преси в тих часах мало б сенс в кінці 1941 або в 1942 році у Львові чи Києві, але не в 1940 р. в Кракові, що свідчить про політичний дальтонізм тогочасних наших організаторів.

Реасумуючи цей огляд десяти виставок, на яких була репрезентована українська преса за час від 1917 до 1940 року, треба підкреслити, що виставки I, 5 (укр. советський відділ) і 10 (Краків), на жаль, не виконали свого завдання. Виставка 3 (Харків), як на советські відносини, одначе, була можлива, але як усі советські виставки хворувала на високий ступінь тенденційности. Виставки 2, 4, 5 відділ україніки Укр. Наук. Інст. — Берлін), 6, 7, 8 і 9 — виконали своє завдання добре (із застереженням у виставки 6 — Париж) щодо її нетолерантности. Недотягненням виставки 2 (Варшава), найбільшої в згаданому чвертьстолітті, було брак друкованого каталогу із списком експонатів, необхідним додатком кожної більшої виставки. Як нам відомо, українці, організатори тієї виставки, розуміли це недотягнення і мали такий список експонатів, але не мали коштів на друк каталогу, а поляки цим не були заінтересовані. Тільки дві виставки мали каталоги, але добрий: „Україніка” — Кельн.

Протягом цих 24 років було ще кілька малих виставок преси на західноукраїнських землях, як, наприклад, „Виставка преси в чигальні „Просвіти” у Львові на Богданівці (листопад 1937 р.), але мали вони характер короткодобих, закритих виставок для своїх членів.

ШОНЕРСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

„Українській Вѣстникъ” — Харків, як перший український періодик Наддніпрянщини, що друкувався по-російськи, почав виходити в 1816 році.

Редакторами цього місячного журналу були: професор Харківського — університету С. Філомафітський, учитель Р. Гонорський та український письменник Г. Квітка-Основ'яненко. Був це літературно-художній, науковий та громадсько-політичний місячний журнал, який видавався коштами українських громадян, друкуючи іноді статті теж і по-українськи. Журнал подавав відомості про культурне, економічне й політичне життя Слобожанщини, як також всієї України, статті з етнографії, історії, географії України, з питань мови, літератури і мистецтва. Друкувалися твори Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, В. Раєвського, як також переклади з Вольтера, Жан-Жака Руссо та інших європейських письменників.

Хоч Харків був першим університетським містом в Україні та осередком освіти й культури, ширше суспільство того міста не мало інтересу до преси і не виявляло охоти до передплати цього періодичного видання. Редакція журналу в першому році випустила 350 примірників „У. В.”, з яких половину була змушена розіслати задарма. Цікавий зміст журналу, як на ті часи, не притягнув йому ніколи більше як 300 передплатників. „У. В.” проіснував чотири роки, до 1819 р. і перестав виходити внаслідок фінансових труднощів і, як подають деякі джерела, через цензурні переслідування.

Твори Г. Квітки-Основ'яненка і П. Гулака-Артемовського, які друкувалися в „У. В.”, не цікавили міщанства та решток козацької старшини, а бідне, неграмотне, закріпачене селянство не потребувало тоді ще преси. Зрусифікованій українській шляхті та козацькій старшині „У. В.”, що був український змістом, не був цікавим, бо вся історія України у них зводилася до історії

Козаччини, а діяльність її оцінювалась з погляду єдності „русського народу”, з державно-московського, а не національно-українського погляду, тому інтерес до української преси в цих колах був мінімальний, а праця піонерів української преси дуже тяжка.

Одначе, їх праця кинула зерно на ґрунт тих кількох соток передплатників, представників культурного українського суспільства. Зерно це кільчилося і преса Наддніпрянщини не загнила. Репресії російського уряду 1863 р. (закон міністра П. Валюєва) і 1876 р. (Емський указ) не вбили українське слово. Паростки праці харків'ян у тяжкі для нашого друкованого слова роки в Наддніпрянщині покладали початки української преси. Проявилися вони в роках 1824, 1825, 1831-1833, 1861-1863, коли виходили поодинокі наші періодики, а від 1882 р. аж до 1906 р. вже без перерви з'являвся місячник „Кіевская Старина”.

Дев'ятдесят літ пізніше, 21 травня 1906 року в Петербурзі почав виходити також „Українській Вѣстник”.

Цей тижневик російською мовою займався питанням політичного життя України, її політичними та соціальними вимогами. Завдання цього однойменного журналу вже далеко переросло завдання його харківського попередника: він також інформував російську суспільність про українське питання і ознайомлював росіян з Україною, яку російське суспільство зовсім мало знало.

У редакційній статті першого числа петербурзького „У. В.” читаємо: „У революційному русі, який переживають тепер народи Росії, існують три взаємозв'язані фактори: політичний, соціально-економічний та національний. Вони зв'язані як коріння, стовбур і листя дерева. Особливо тяжко відділити, зважити силу й значення національного фактору. Давно очікуваний, а тепер вже факт розпаду державних форм не застав зненацька російського громадянина — у нього був готовий, ясний план і політичний фундамент для нової, вільної, демократичної державної будови. Вибори до Державної Думи та діяльність Думи найліпші тому докази.

Одначе в цілком іншій ситуації була справа національного питання. Жадного ясного виховання в цьому питанні нема і не могло бути у російського мешканця міста — обивателя, бо російська суспільність і політична російська думка мало присвячували уваги національним питанням. Національне почуття ро-

сіянина ніколи не було гноблене, а його національне самоозначення не мало ніяких перешкод, навпаки він мав великі можливості національного прояву. Перешкоди у росіян були тільки політичного характеру — він, російський громадянин, боляче відчував політичні греблі, але своїй національності взагалі не відчував так, як люди не відчувають нормального повітря, здорових органів свого тіла і т. п.

Росія далеко не суцільна етнографічно, бо росіян нема й половини мешканців імперії. Тепер кожна нація подала рахунок своїх національних потреб і жадань. Російські демократичні партії виходять із засади, що разом із забезпеченням особистої свободи буде забезпечена і свобода національна. Передбачаючи, одначе, утворення широких національних і обласних автономій, російська демократія поглиблює тим поняття про національне самоозначення і разом з тим уникає питання централізму — цієї болячки режиму. Питання задоволення національних потреб російська демократія та Державна Дума вирішує непевно і нерівномірно у відношенні до національностей Російської імперії. Це питання ніби зрозуміле, але не усталене як принцип.

Розвіяти це хитання, вияснити українське питання з історичної, соціальної та економічної сторони, показати місце та значення України в демократичній Росії, допомогти справедливому рішенню національного й обласного питання — це те завдання, яке ставить собі „У. В.”

Демократія і автономія — це наш прапор, під цим прапором — ми віримо — об'єднуються, як рівні з рівними, як вільні з вільними всі народи Росії”.

Так починав своє існування в травні 1906 р. цей тижневик у добрій вірі та надії на можливість співжиття в демократичній Росії, — вірив теж, що така Росія існуватиме. Натомість уже на початку 1907 року „У. В.” був припинений адміністраційною заборонаю російської влади.

Статті, друковані в цьому тижневику на протязі 1906 р., належали авторам такого формату, як: проф. Д. Багалій, М. Біляшевський, проф. С. Бородаєвський, проф. Ф. Вовк, В. Гнатюк, Б. Грінченко, проф. М. Грушевський, В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Єфремов, Л. Жебуньов, П. Житецький, Б. Кістяковський, проф. А. Кримський, Д. Маркович, М. Лозинський, О. Ло-

тоцький, проф. І. Лучицький, проф. Д. Овсянико-Куликовський, О. Русов, М. Славінський, П. Стебницький, І. Франко, П. Чижевський, В. Шемет, І. Шраг, Ф. Щербина. З-поміж авторів інших народів співпрацювали в „У.В.” проф. І. Бодуен-де-Куртене, С. Венгеров, І. Гревс, Н. Карєв, проф. М. Ковалевський, В. Короленко, акад. А. Шахматов, Ф. Штейнгель та багато інших.

Петербурський „У.В.” виходив за редакцією М. Славінського при найближчій участі проф. М. Грушевського, проф. Д. Овсянико-Куликовського і А. Русова. Видавцем „У.В.” була Н. Лотоцька.

Статті цього тижневика мали дуже добрий рівень і охоплювали широку скалю питань: автономія України, земельне питання, національне питання, Україна в державному російському бюджеті, Галичина — український П'ємонт, шкільне питання, жидівські погроми, ситуація в Росії після революції, справоздання із засідань Державної Думи — промови українських депутатів, діяльність української парламентарної групи та дуже цікаві кореспонденції з України. Були й статті строго наукового змісту, як, наприклад, Ф. Вовка „Українці з антропологічного погляду”.

Тижневик „У. В.” виходив зошитами розміром 60-70 сторінок і в 8°. Був це цілком європейський журнал, який добре виконував завдання поставлені йому Українською Громадою Петербургу, яка фінансувала його видання. Виконав він також велику роботу національного освідомлення української інтелігенції.

Слід згадати, що майже в тому ж часі у Відні (1906 р.) почав виходити по-німецьки журнал „Ukrainische Rundschau” за редакцією В. Кушніра, видавець якого був В. Яворський, член австрійського парламенту. Завдання „U. R.” були дуже подібні до завдань „У.В.” — інформування Європи про Україну та оборона прав нашого народу на його рідній землі по двох сторонах кордону в Росії та в Австро-Угорщині. „Ukrainische Rundschau” виходив як продовження „Ruthenische Revue” Відень, 1903-1905, після смерті його редактора Р. Сембратовича. „R. R.” Р. Сембратович видавав при співучасті А. Коса, Е. Олесницького, В. Яворського, Ю. Романчука та Є. Левицького. Ще перед тим Р. Сембратович видавав і редагував у Відні журнал „X-Strahlen”, який був першим періодиком чужою мовою, після спроб М. Драгома-

нова в 70-их роках XIX ст. інформувати світ про українське питання. Всі ці журнали були першою спробою інформації світу про Україну, призабуту світом після подій 1709 року.

Також у 1906 році почала виходити в Києві щоденна газета українською мовою „Громадська Думка”, замість проєктованого „Громадського Слова”, що було не дозволене адміністраційною владою з огляду на програмовий пункт цього часопису — обласну автономію.

„Громадська Думка” фактично почала виходити, як сказано, в 1906 році, бо її перше число з 31. грудня 1905 р. було сконфіковане. Цей часопис набрав значення провідної газети Наддніпрянщини, як перший політично-суспільний щоденник українською мовою. Редактором його був Ф. Матушевський, а видавцем Є. Чикаленко. „Г. Д.” була органом київської групи Української Демократично-Радикальної партії, але популярна була вона в усіх колах суспільности, як також серед нашого селянства.

У своїх статтях цей щоденник енергійно боронив права української мови на всі сфери в Київському, Харківському і Одеському університетах. Постійно „Г. Д.” підносить питання самоврядування, основних свобод громадян і обласної автономії. У ділянці економічних питань центральне місце в статтях займало аграрне питання, в напрямку програми Конституційно-Демократичної партії. Національному питанню, як питанню загальнодержавному, „Г. Д.” віддавала багато уваги в змістовних статтях добрих знавців цього питання. У серії статей „Хто ми і чого нам треба” щоденник критикує національну несвідомість у масах, головню серед інтелігенції, та мотивує вимоги автономістів. Кореспонденції з провінції були дуже відважні, інформуючи про тяжкі відносини, репресії адміністрації й відгуки села на засідання Державної Думи. Двадцять чисел „Г. Д.”, що вийшли в світ за час існування цього щоденника, подають багатий матеріал про те, як енергійно боронив він всі відтинки українського життя.

У серпні 1906 р. почала виходити у Києві щоденна газета „Рада”, що була фактично продовженням „Г. Д.”, бо її редактором був Ф. Матушевський (від 1913 р. А. Ніковський), а видавцем Є. Чикаленко. Цей новий щоденник проіснував до першої світової війни.

Співробітниками „Г. Д.” були члени Старої Київської Грома-

ди, частина співробітників „Киевскої Старини” та петербурзьког „Українського Вѣстника”.

Розпочату „Українскимъ Вѣстникомъ” у Петербурзі (1906-1907) справу поставлення українського питання на широко-інформаційну скалю, продовжує в 1912-1917 рр. „Українская Жизнь” — місячник російською мовою, що виходив у Москві. Головним завданням цього журналу теж була інформація про Україну російського суспільства і суспільства інших народів Росії. Редакторами журналу були С. Петлюра та О. Саліковський. „У. Ж.” на своїх сторінках друкувала статті про національне питання, давала огляд світових подій і подій на Україні, огляди преси щодо українських справ у пресі українській, російській, польській, критичні статті, обмін думками з читачами і багату бібліографію видань, що мали відношення до українських справ.

У першому році існування, в числі за грудень 1912 р. „У. Ж.” запропонувала для читачів (головно росіян) анкету, підготовлену співробітниками-фахівцями із всіх ділянок життя. Складалась анкета з 15 питань такого змісту:

1. Чи Ви цікавились вже раніше українським питанням і як це проявлялось?

2. Чи ви признаєте ті особливості українського народу, які відрізняють українців від інших народів Росії, особливо від державної нації — росіян (великоросів)?

3. Яке ваше відношення до питання асиміляції українського народу, Чи вважаєте ви бажаним зникнення цього народу, як національного колективу, чи, навпаки, вважаєте, що цей народ має розвиватися? Якими шляхами має йти асиміляція або національний розвиток?

4. Чи абстрагуєте ви національно-політичний розвиток українського народу від його культурного розвитку? Чи можливий культурний розвиток українських народних мас при їх денационалізації?

5. Ваш погляд і відношення до справи української школи та взагалі до національної школи?

6. Яка ваша думка про вживання мови кожного народу в суді, в державних і суспільних установах і в церкві,

7. Чи ви знаєте дещо про українську літературу, про пресу, та яке значення їм надаєте?

8. Чи відома вам діяльність наукових, просвітніх і суспільних українських установ і яке значення, на вашу думку, вони мають?

9. Яке значення для дальшої долі українського народу в Росії матиме національний рух в Галичині (в австрійській Україні)?

10. Чи може бути переведена денационалізація українського народу шляхом державних розпоряджень і що можна чекати від цього в майбутньому?

12. Чи вважаєте ви за оправдані звинувачення збоку українців у відношенні до російської (великоруської) суспільности, та в яких колах російської суспільности ви бачите негативне відношення до українського народу?

13. Які завдання (до якої мети має прямувати) мусить мати, на Вашу думку, українська суспільність?

14. Чи ви бачите в українському русі та в українських суспільно-політичних думках тенденції сепаратизму, мазепинства і т. п.? Як вони проявляються й звідки ви про це знаєте?

15. Яку форму відносин Російської держави і російського (великоруського) суспільства до українців ви вважаєте за справедливу й бажану в інтересах Росії — як держави і України — як її складової частини?

Відповіді читачів і передплатників — росіян, українців, поляків і представників інших народів Росії „У. Ж.” друкувала на своїх сторінках. Були то надзвичайно цікаві відповіді як прихильні, так і ворожі, що в сумі дали образ російського „державно-неділимського” погляду як реакціонерів, так і демократів. Відповідали переважно росіяни-демократи (учені, державні мужі, письменники, журналісти), тому зміст відповідей був у більшості прихильний, але насторожено обережний особливо в питаннях 12, 13, 14, 15, коли справа стосувалася засадничих прав українського народу, головно автономії України.

З особливо цікавих відповідей треба згадати відповіді: письменника В. Короленка, акад. Ф. Корша, акад. А. Пипіна, проф. М. Туган-Барановського, князя Урусова, Н. Чехова (рос. діяча освіти) та акад. А. Шахматова. З поданих вище осіб найбільш прихильно і відважно висловилися акад. Ф. Корш і князь Урусов.

Тепер це вже має тільки історичне значення і може служити як критерій для усталення поглядів росіян на українське питання в початках нашого століття.

Співробітниками „У. Ж.” були: Л. Білецький, І. Бочковський, Є. Вировий, Л. Васілевський, Ф. Вовк, М. Возняк, Е. Голіцинський, М. Грушевський, Д. Донцов, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. Залізник, І. Лебединський, О. Лотоцький, (О. Білоусенко), К. Михальчук, О. Назаріїв, С. Петлюра, В. Прокопович, В. Пічета, А. і С. Русови, О. Саліковський, В. Садовський, М. Славінський, М. Сумцов, П. Стебницький, М. Токаревський, М. Туган-Барановський, Г. Хоткевич, А. Шахматов, В. Щербаківський та інші.

Після вибуху революції 1917 року „У. Ж.” зліквідувала свою редакцію та припинила видавництво.

Навесні 1919 року в Києві вийшов збірник „Украинская Жизнь” за редакцією Ол. Саліковського. З огляду на вельми неспокійні тодішні відносини в Україні цей факт маловідомий нашому суспільству, тому про це тут згадаємо.

Збірник „У. Ж.” був фактичним закінченням московської „Украинской Жизни”, як довідуємось про це з редакційної передмови* і склався переважно з статей, що призначались для останньої книги „У. Ж.”, яка повинна була вийти ще наприкінці 1917 р. Бурхливі політичні події стали на перешкоді тому замірові. Далі передмова редакції „У. Ж.” — Київ стверджує: „Події останнього часу навіч показали, до якої міри великоруські та зрусифіковані елементи нашого суспільства й досі ще далекі од знайомства з питаннями українського національного життя та од їх розуміння, і це цілком слушно довело редакцію до висновку про доконечну потребу провадити й далі видання в Києві російською мовою „У. Ж.”, принаймні хоч на взір окремих збірників неперіодичних.

Тому, що більшість статей, що ввійшли в збірник, налічують давність вважай більше ніж річну та тільки декотрі статті помічені датами пізнішими, як от червень, жовтень 1918 р. — збірник у значній мірі прибрав характеру ретроспективного, межуючого швидше з історією, ніж з поточним життям.”

Далі в передмові подаються заголовки кільканадцятьох статей історичного змісту. Статті ближчі сучасности це П. Стебницького „Логика жизни” (добра характеристика 1917 року — в справі

* „Книгарь” — Київ ч. 21, травень 1919, стор. 1411: „Украинская Жизнь”, сборник первый, под редакцией А. Ф. Саликовского стр. 137 — II.”

будування державного життя України). Безумовною окрасою збірника є дві статті талановитого й мужнього С. Єфремова: „Революционный Угрюмъ-Бурчеевъ”, написана 24 січня 1918 р. під гуркот канонади, та „Первая жертва” з 7 жовтня 1918 р. В цих статтях безліч влучних, цікаво висловлених думок, зміст яких не перекажеш в побіжній замітці. Ці статті набирають особливої принади тому, що через нахил до повторювання деяких подій, здаються писаними ніби вчора.

На закінчення цього короткого перегляду українських піонерських періодиків згадаємо ще один з найкращих щоденників українською мовою „Трибуна” — Київ, 1918-1919. Цей український „Таймс”, як його називали в ті часи, редагував О. Саліковський. „Трибуна” мала свій дублет російською мовою під назвою „Столичный Голосъ”, що виходив теж у Києві. Був проєкт видавати „Нову Раду” другим виданням (дублетом) по-російськи, але, здається, з огляду на воєнні події це не переведено в життя.

Д-р СТЕПАН БАРАН

З численних адвокатів-журналістів — найвидатніший журналіст-публіцист, „ходяча енциклопедія громадсько-політичного життя” — називали його його приятелі, людина невеликого знання і великого серця. Народився 1879 р., був стійкого націонал-демократичного світогляду, у рр. 1913-1918 секретарем Національно-демократичної (згодом Трудової) партії, після заснування УНДО у 1925 р. — завжди членом її Центрального Комітету та членом 12-членної Екзекутиви. У рр. 1928-1939 був послом від УНДО до варшавського союму. Мав адвокатську канцелярію у Тернополі, але не любив адвокатури, зате линув цілою душею до журналістики, — так само, як такі адвокати-журналісти як: Осип Назарук, Павло Лисяк, Роман Домбчевський, Василь Панейко, Лука Мишуга, Лонгін Цегельський... Тому Степан Баран був в рр. 1914-18 головним редактором тижневика Нац. Дем. партії „Свобода”, з перервами, коли той часопис був закритий окупантами. Весь час був співробітником львівського „Діла”, під час другої світової війни щоденника „Краківські Вісті”. Був оборонцем у численних українських політичних процесах, у варшавському союмі зискав собі ім'я, як фахівець аграрних, освітніх і церковних справ. У рр. 1918-19 був членом Національної Ради ЗУНР у Станиславові і секретарем (міністром) земельних справ у першому західньо-українському уряді д-ра Костя Левицького. Але, будиши завжди послідовним державником, став теж — після Ісаака Мазепа — головою Виконавчого Органу Української Національної Ради, цебто прем'єром екзильного уряду УНР. Увесь час на еміграції дописував до „Свободи” в ЗСА. Помер у Мюнхені на 74 р. життя і залишив за собою багато цінних наукових праць та брошур, як „Статистика середнього шкільництва у Східній Галичині в рр. 1849-1898”, — „Новий красвий статут і нова виборча ординація до Галицького союму”, — „Історія української адвокатури”, — „По неволі — визволення”, — „Земельна справа в Галичині”, — „Митрополит Андрей Шептицький” і ін. Однак найбільша втрата, що він не написав своїх споминів і не дав при тій нагоді свого насвітлення пречисленних подій, що їх був активним учасником. Милої товариської вдачі особливо любив перебувати в товаристві журналістів. Політик і державний муж — журналіст.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Наш великий історик, професор Львівського і Київського університетів, голова Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові та Українського Наукового Т-ва в Києві, член Української Академії Наук, голова Української Центральної Ради та президент Української Народної Республіки, був не тільки кабінетним ученим, але й журналістом.

М. Грушевський як журналіст маловідомий нашому суспільству, тому в цьому короткому нарисі згадаємо дещо про журналістично-публіцистичну діяльність цього великого громадянина. У 1966 році минули сто років з дня народження М. Грушевського, якого, без сумніву, можна вважати за сеньйора українських журналістів.

Ця многогранна, темпераментна людина мала в собі невичерпну енергію, яка проявилась також і в журналістично-публіцистичній діяльності дуже активно. Внаслідок його перекірливоросвистого характеру на тлі його літературно-журналістичної та публіцистичної праці виникали між ним і деякими громадянами конфлікти, наші чільні громадяни (Є. Чикаленко, В. Леонтович, В. Шемет, О. Лотоцький) мусіли ті конфлікти полагоджувати, щоб вони не приймали гостріших форм і щоб затримати М. Грушевського поміж невеликим гуртом наших здібних журналістів, де його перо було дуже потрібне.

Писав М. Грушевський живо, навіть до дразливих справ умів підходити просто і тому його статті були цікавими, змістовними і читалися з великим інтересом. До його статей виявляли інтерес і його російські вороги, в колах яких він мав майже легендарну популярність, як згадує О. Лотоцький. Його „популярність” серед російських україножерів обумовлює факт, що він був визначною постаттю в нашому національному житті, а його політичні

антиподи не могли перейти до порядку денного над його розважними, завжди обґрунтованими статтями. „Він умів підходити навіть у дразливій справі до психології і такої людини, що в засаді ставилася до його поглядів „неприхильно-вороже”, стверджує О. Лотоцький, який був дуже близьким приятелем М. Грушевського від 90-их років XIX сторіччя до 1917 року.

Від „Літературно-Наукового Вістника”, що почав виходити у Львові під проводом М. Грушевського (від 1898 р. протягом 20-ти років) він брав участь у більшості наших журналістичних починань. Був він також реформатором тижневика „Зоря” (Львів), що став європейського типу місячником. Діяльність М. Грушевського в часі його перебування у Львові, як професора університету, була гігантська. Згадаю тут тільки діяльність, як редактора „Записок НТШ” у Львові. Він почав, замість одної книжки в рік, випускати одну що два місяці, а тому за час його редакторства вийшло до сотні томів лише „Записок”. Історична секція крім того видавала „Збірник історично-філософської секції” вийшло 15 томів), „Історичну бібліотеку” (25 томів), „Український Архів” (7 томів), різні правничі видання (20 томів), „Студії з поля суспільних наук і статистики”, „Збірник філологічної секції”, „Збірник природничо-математичної секції”, „Збірник етнографічної комісії” (35 томів), „Матеріали до української етнології” (14 томів), „Жерела до історії України-Руси” (7 томів), та інші видання Н. Т. Ш.

Від часу заснування „Українського Вістника” в Петербурзі (1906-1907) з’являлися статті Грушевського в кожному числі. Співпрацював він і в російській пресі Петербургу, Москви, Києва: „Сынъ Отечества”, „Наша жизнь”, „Рѣчь”, „Русскія Вѣдомости”, „Вѣстникъ Европы”, „Кіевскіе Отклики” та ін. Був співробітником „Української Жити” (Москва), редагував „Літературно-Науковий Вістник” у Києві після його перенесення зі Львова в 1907 році, писав у „Громадській Думці”, а пізніше і в „Раді” (Київ). На сторінках „Кіевской Старини” теж з’являлись його статті. У 1909 році він заснував ілюстрований тижневик „Село”, який придбав серед нашого селянства велику популярність, внаслідок чого був владою закритий в 1911 році.

Статті М. Грушевського, написані російською мовою до 1907 року, вийшли пізніше збіркою „Освобождение Россіи и украинс-

кій вопросъ”, а частина його праці „Очеркъ історіи українського народу” вийшла брошурою під назвою „Українство въ Россіи, его запросы и нужды”. Всі ці праці та статті не втратили й досі актуальності, хоч були написані більше як 65 років тому.

Після революції 1917 року, коли М. Грушевський вернувся до Києва із заслання (спочатку в Казані, пізніше в Москві), він, як голова Української Центральної Ради, не зважаючи на переобтяження працею на тому становищі, не переставав співробітничати в нашій пресі. У Києві в 1917 році в „Новій Раді” друкує серію цікавих статей про потреби українського народу в новій добі його вільного життя.

Схиляючись від кінця 1917 року до українських соціалістично-революціонерів, М. Грушевський почав уміщувати свої статті в щоденнику українських есерів „Відродження” (Київ), а під час перебування на еміграції у Відні, в 1919 році друкує свої статті у виданні цієї ж партії „Борітеся—Поборете”. Треба згадати, що на еміграції ця велика, але глибоко трагічна політична постать була під впливом боротьбістів, які пішли на співпрацю з більшовиками. Зневіра в нашій боротьбі з Москвою і непереможне бажання продовжувати наукову працю над „Історією України” привели М. Грушевського до переконання про потребу повернутися в СРСР, де він і опинився в 1924 році.

Тільки до 1930 року мав М. Грушевський можливість працювати в Академії Наук УРСР над продовженням „Історії України” та історичним збірником „За сто літ”, але журналістично-публіцистичної діяльності в пресі вже не міг провадити. З припиненням „українізації” та наступом сталінської політики геноциду в Україні почалися напади на М. Грушевського і він був примушений покинути Київ і виїхати до— Москви, де жив у тяжких матеріальних і моральних умовах в атмосфері переслідування. Помер у 1934 році на Кавказі, де переходив курс лікування. Є поважні підстави твердити, що був отруєний.

Згадуючи М. Грушевського, маю перед очима його в сяйві великої популярності та слави 1917-1918 рр. Не раз бачив я на засіданнях Центральної Ради, коли ця невсипуча людина головувала, разом з тим пишучи статтю для „Нової Ради”, яку хтось з нас, з куреня охорони Центральної Ради, поспішно відносив до редакції. З великою охотою, часом і я біг до редакції „Нової

Ради", коли мені прийшла черга віднести рукопис, а слідуючого дня з інтересом читав рядки писані людиною, котра для нас тоді уявляла втілення всіх наших народних мрій, тою людиною, з наказу якої ми були готові на найбільшу пожертву.

В. Дорошенко, визнаючи прикрість факту повернення М. Грушевського до ССРСР, підкреслив, що „принаймні ніде і ніколи не зробив він ані найменшої заяви на користь советської влади”.

О. Шульгин, про цей факт пише: „Звичайно, при невсипущій енергії його тягнуло до творчої наукової праці, яку він міг здійснювати тільки в Києві. Та грандіозна організаційна робота, яку він провів в Академії від 1924 до 1929 рр. — те, що він сам написав ще три томи своєї „Історії України-Руси” та кілька томів „Історії української літератури” (два останні лишилися в архівах НКВД або знищені)... „не може не бути у великій мірі виправданням його „Каносси”. Те, що він був розкритий комуністами як „буржуазний націоналіст”, те, що мусів пережити знищення всіх створених ним дослідчих установ при Академії, те, що знову зазнав заслання і на півсліпий помер на засланні — все це морально йде на його користь”.

Д-р ДМИТРО ДОНЦОВ

Дмитро Донцов, померлий у Канаді 30 березня 1973 на 90-му році життя, був впродовж понад 60-ти років активним політиком, публіцистом і літературним критиком. Він власне тільки публіцист, — а не журналіст, цебто він займався аналізою проблем і коментуванням подій та явищ, а не щоденною працею рядового газетного журналіста, який у першу чергу має інформувати читача про актуальні події. Дмитро Донцов був теж типовим публіцистом-ідеологом, впливаючи своїми ідеями на сучасне йому покоління та залишивши глибокий слід в історії української політичної думки.

Народжений 17 серпня 1883 р. у Мелітополі на Таврії, у рр. 1900-1907 перебував у Петербурзі, в університеті якого студіював право. У тому часі, активний в Українській Студентській Громаді, був соціалістом, але йому докоряли в Українській Соціал-демократичній Робітничій Партії за його „національні ухили” і він розій-

шовся з тією партією коротко перед вибухом Першої світової війни. Був двічі арештований царською поліцією, якийсь час перебував у в'язниці в Києві. У 1908 р. виїхав нелегально з Росії і проживав у Львові та Відні, дописуючи до українських соціалістичних газет і журналів. У рр. 1909 і 1913 виступав із доповідями на студентських конгресах у Львові. Після вибуху першої світової війни був співзасновником і першим головою Союзу Визволення України у Відні, але швидко розійшовся з його провідними членами. У рр. 1914-16 був керівником Українського Пресового Бюро у Берліні. Вернувшись в Україну у 1918 р. став за Гетьманату Павла Скоропадського директором Українського Пресового Агентства (Українпрес), але — після покликання Гетьманом уряду Гербеля — дав свою згоду голові Українського Національного Союзу, В. Винниченкові, на повстання проти Гетьмана Скоропадського. У 1919-20 був керівником пресової служби українського посольства у Швейцарії. До Львова вернувся у 1921 році і там проживав до початку вибуху другої світової війни редагуючи місячник „Вісник”, який став трибуною його ідеології націоналізму. На передодні війни поляки арештували його і вивезли до кацету в Березі Каргузькій, звідкіля визволила його війна і розвал Польщі. Переїхавши до Румунії, видавав і редагував у Букарешті у рр. 1940-41 журнал „Батаву”. Від 1947 р. перебував у Канаді, де у Монреалі викладав у тамошньому університеті українську літературу, в рр. 1948-1953. Майже до останніх місяців свого життя був активний як публіцист.

За своєю вдачею і зацікавленнями не мав нахилу до сірої громадської праці та до організованого партійного життя. За виїнятком згаданого першого життєвого періоду, в якому перебував у рядах УСДРП і короткого перебування в Союзі Визволення України у Відні, був також короткий час у рр. 1923-24 членом Управи Партії Народної Роботи — Заграви, що її заснував був разом з Дмитром Палієвим, Володимиром Кузьмовичем й іншими (волинський діяч, посол до сойму Самійло Підгірський, був її головою). Але розійшовся з усіма тими діячами, не погодившись на їх рішення — злитись з Націонал-демократичною (Трудовою) партією і створити з нею Українське Національно-демократичне Об'єднання (УНДО). Став головним редактором відновленого, головню заходами Євгена Коновальця, „Літературно-наукового Вісника”,

перетвореного швидко потім на „Вісник”, місячник, який став головною трибуною його ідей — уже, як націоналіста. Поруч із „Вісником” — видавав теж бібліотеку книжок, в яких прославлявано західніх націоналістичних лідерів 20-го і 30-их рр.

З його важливіших творів треба згадати. „Модерне москвофільство” (1913), — „Сучасне положення нації і наші завдання” (1913), — „Історія розвитку української державної ідеї” (1917), — „Українська державна думка й Європа” (1919), — „Підстави нашої політики” (фундаментальна праця в історії української політичної думки з мотивацією потреби орієнтації на Захід, в першу чергу на Польщу), — „Поетка українського рiсорджiмента” (1922), (пламенне прославлення Лесі Українки, яку він обожував), — „Націоналізм” (1926) (основний виклад націоналістичної ідеї власне в його, Донцова, розумінні), — „Політика принципіальна й опортуністична” (1928), — „Наша доба й література” (1936), — „Де шукати наших традицій” (1938), — „Дух нашої давнини” (в обох цих творах завертав до консерватизму і традиціоналізму), — „Поетка вогняних веж” (1952), — „Росія чи Європа” (1955), — „Від містики до політики” (1957).

Писав свої твори й статті динамічним стилем, пристрасно, кохаючись в екстремах. Його „Націоналізм” мав величезний вплив на спосіб думання, формування психіки та й практичну дію особливо молоді і той твір став насправді ідеологічним євангелієм Організації Українських Націоналістів. Проповіданням „чинного націоналізму” й „волютаризму”, виправдуванням всіх дій і методів, які тільки сприяли б силі нації як теж нетолеранцією інакодумаючих („аморальна мораль”), — він стягнув проти себе поважну критику. Але, хоч він переходив у своєму довгому житті еволюції, які інколи одна одній перечили, проте завжди був вірний своєму протиросійському становищу — і в цьому його найбільша заслуга для української політичної думки і дії. Своїм активізмом, плідністю свого духа, динамізмом стилю, впертістю у проповідуванні конечности скріплювати духа нації — він займає одно з найповажніших місць в історії преси.

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ (1876-1937)

Народився в селі Пальчик на Київщині — син священника. Скінчив юридичний факультет Київського університету, але в своїй дальшій діяльності займався виключно літературознавством і публіцистикою. Як студент, був активним членом української демократичної організації. Усе своє життя був дуже скромною, працьовитою людиною.

С. Єфремов не був добрим промовцем, але добре володів пером і належав до невеликого гурту наших визначних публіцистів.

Внутрішньою силою його була висока моральність і критичний патріотизм. Багато співтоваришів і знайомих називали С. Єфремова „обережним”. Так, у ньому була риса обережності. У 1917 році його лякала колосальність завдань, що стали перед нашим народом, і невідповідність до них як народу, також, особливо, нашої інтелігенції.

„Ми не маємо сили виконати це завдання, і тим скомпромітуємо нашу національну ідею в очах мас,” — казав С. Єфремов. Однак, цей „лицар безстрашний” умів, як було треба, виявити велику мужність і ніколи не відійшов з поля битви із своєю зброєю — пером. Під час першої окупації Києва більшовиками на чолі з М. Муравйовим, який вчинив там криваві погроми, С. Єфремов не виїхав зі столиці України і разом з А. Ніковським працював у редакції „Нової Ради”, пишучи свої статті. Тоді ж він опублікував свого відомого гостро-критичного листа до Ю. Коцюбинського, головного командувача більшовицьких збройних сил на Україні, назвавши його „малим сином великого батька”.

Після обрання С. Єфремова академіком Всеукраїнської Академії Наук, він розпочав діяльність зокрема як голова комісії для видавання пам’яток новітнього письменства та як секретар історично-філологічного відділу брав участь в редагуванні академічного словника української мови та українського біографічного словника. Написав близько тисячі наукових праць з ділянки літературознавства, характеристики наших визначних письменників і спогади.

Авторитет С. Єфремова серед нашої суспільності у 20 их роках

був дуже великий. Советська влада боялась зросту його впливів та авторитету і в 1930 році на процесі Спілки Визволення України судила його як голову тієї організації та всього руху. Цей „лицар безстрашний” прийняв на себе весь тягар обвинувачення, бажаючи врятувати тисячі своїх прихильників. Епілог процесу — за судження його на смерть із заміною 10-ма роками тяжкого ув'язнення в Владімірському ізоляторі, в якому і загинув у 1937 році. Такою була постать цього скромного, але великого сина нашого народу.

Як публіцист С. Єфремов почав працювати на 22-му році свого життя. Останні вісім років працював виключно науково, бо сторінки періодичної преси були для нього закриті.

Співробітничав С. Єфремов у: „Зорі”, „Основі” „Житті і Слові” „Літературно-Науковому Вістнику” (Львів, а пізніше Київ), „Громадській Думці” (Київ), „Новій Громаді” (Київ), „Правді” (Львів), „Степу” (Одеса), „Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка” (Львів), „Дзвінку” (Львів), „Раді” (Київ), „Сяйві” (Київ), „Боротьбі” (Київ), „Трибуні” (Київ), „Книгарі” (Київ), „Кіевской Старині” (Київ), „Украинской Жизни” (Москва).

У російській демократичній пресі співпрацював у „Кіевскомъ Словѣ” (Київ), „Кіевскихъ Откликахъ” (Київ), „Сынѣ Отечества” (Петербург), „Кіевской Газетѣ” (Київ), „Русскихъ Вѣдомостяхъ” (Москва), „Жизни и Искусствѣ” та інших.

Після вибуху революції 1905 року С. Чикаленко задумав видавати щоденник радикально-демократичного напрямку, а тому, що дуже цінив С. Єфремова як журналіста, запросив його на редактора. Щоденник мав виходити накладом 100.000 примірників в ціні 1 копійки за примірник, що в тодішніх умовах було сенсацією, але заборона російської влади перекреслила це починання.

Від кінця минулого сторіччя аж до революції 1917 року С. Єфремов був фактичним редактором київського видавництва „Вік”, що випустило цілу низку збірників і книжок високої вартости. Книжки в-ва „Вік”, наприклад, зразки нашої преси за минуле сторіччя, були гордощами того видавництва, якому в нечувано тяжких умовах пощастило їх надрукувати.

С. Єфремов раз приїздив до Петербургу, щоб із П. Стебницьким та О. Лотоцьким радитись про різні способи, як дістати дозвіл на видання дальшого тому. При цій нагоді наша петербурзька гро-

мада запрошувала його в склад делегацій до різних російських урядових чинників. Так, у 1906 році він був у складі нашої делегації до міністра внутрішніх справ князя Святополка Мірського у справі скасування заборон друку українського слова.

Публіцистична діяльність С. Єфремова була дуже багата, хоча й не був він професіональним публіцистом, як, наприклад, О. Саліковський.

Псевдоніми і криптоніми його були: Палець Сергій, Ярошенко, С. Ситковецький, П. Устяк, С. Охріменко, Дніпровенко, Волосожар, С. Александрович, Киянин, Тр. Лановий, Липовчанин, Земень, Член Клубу, Є. Сергій, Сергій, А-вич, С. Е-мов, С. Є-мов, С-ць С, Е. С., Є. С., Є., Н. С., С. А., С. Е., С. Є., С. О., Е., Я., Ж., Н-ч С., Р-л., Z., Nemo., Scriba., Spectator.

Після революції 1917 року С. Єфремов був обраний на заступника голови Української Центральної Ради, був членом Малої Ради УЦР та першим секретарем міжнародних справ Генерального секретаріату УЦР. З цього становища відійшов за пів місяця. Як член президії УЦР був у делегації на переговори з Тимчасовим Російським Урядом у Петрограді.

С. Єфремов був членом Української Демократично-Радикальної партії, що за його ініціативою перетворилася в Українську Партію Соціалістів-Федералістів — ідейним лідером якої був він. Сергій Єфремов розумів, що та партія є угрупованням невеликого гурту інтелігентів, а тому не буде великою, атракційною партією. Отож він усунувся від політичного життя і зайнявся своїм улюбленим літературознавством.

Д-Р ПАВЛО ЛИСЯК

Це був один із тих адвокатів із Західної України, які душою, талантом і працею були більше журналістами, як адвокатами. Народжений у 1887 році, скінчив правничі студії в університеті у Львові, де вже за студентських часів був активним діячем. Із молодих років відзначався красномовним талантом і від усього українського студентства промовляв на могилі вбитого поляками у 1901 році студента Адама Коцка. Політично — був усе життя національним демократом. За перебування у Відні закордонного

уряду ЗУНР президента д-ра Євгена Петрушевича — був головним редактором офіційного органу того центру „Український Прапор”. Але зрікся того становища на знак протесту проти партикулярної політики того віденського центру ЗУНР і його атак проти наддніпрянського закордонного центру Симона Петлюри. Мотивуючи своє становище, проголосив у тижневику „Воля” у Відні у 1921 р. обширну статтю „Світ нечистивих”, яка стала неначе „кредо” державницько-соборницької думки західніх українців. Вернувшись до Галичини — писав статті до „Діла” був редактором чотири-мовного журналу „Націо” у Варшаві та якийсь час був головним редактором щоденника „Новий Час” у Львові. На еміграції в Німеччині був головою представництва українців у британській зоні Німеччини. Помер там же, у Ганновері, у 1948 році.

Хоча д-р Павло Лисяк залишив мало книжкових видань (брошура „Наша національна політика й останній Народний З'їзд”, 1938) — проте він має місце в історії української преси, як людина високої освіти й культури. Після отримання докторату прав у Львові, він студіював економіку в Берліні і вславився своїми статтями на економічні теми. Надзвичайно активний у громадсько-політичному житті — був від УНДО послом до варшавського сойму (1938-39). Втішався загальною симпатією і пошаною у всіх, що його знали. Був „із крові-кості” журналістом і публіцистом і жаль, що, буди дуже меткою і нервовою людиною, не мав належного терпцю, щоб залишити по собі тривкий слід у постаті більших творів.

ДР.-МЕД. ЄВМЕН ЛУКАСЕВИЧ

Народжений 26. XII. 1871, вмер 20. XII. 1929, похований у Варшаві на цвинтарі Воля.

Доктор медицини, Євмен Лукасевич був дійсним втіленням українця-соборника, що інтереси всього народу ставив понад інтереси частини. Галичанин з походження, він більше як двадцять років жив у Києві, де брав живу участь в українському громадському житті, що скупчувалося біля Українського Клубу, Т-ва „Просвіта”, Наукового Т-ва та видавництва „Час”. Після революції 1917 року й розпаду царської Росії, бере участь у першому ук-

раїнському військовому з'їзді, як делегат фронту, в заснуванні Українського Червоного Хреста, Головної Санітарної Управи та видає власним коштом перший в Україні медичний журнал — місячник — „Українські Медичні Вісті”, присвячений питанням наукової практичної та громадської побутової медицини.

У 1918 році Євмен Лукасевич стає на чолі Надзвичайної дипломатичної місії для нав'язання дипломатичних взаємин із Швейцарією і після успішного виконання цієї місії та повернення на Батьківщину, через місяць виїжджає знову в Швейцарію на чолі постійного посольства. Посаду посла України в Швейцарії він прийняв на вимогу Українського Національного Союзу, який вважав за необхідне, щоб дипломатичні представництва були обсажені свідомими громадянами. Було то в часі влади гетьмана П. Скоропадського, коли в державний апарат масово просочувалися росіяни, що УНС вважав за вельми небезпечно, особливо в дипломатичних представництвах України за кордоном.

Посольство України в Швейцарії під керівництвом Євмена Лукасевича вело дуже успішну дипломатичну та інформаційну працю. Швейцарія в 1918 році, як і протягом усієї війни, була вийнятою важливою країною — в цій нейтральній державі велася дуже жвава дипломатична та інформаційна праця двох воюючих таборів: Антанті і Центральних Держав. Тому тільки там можна було сподіватися нав'язати деякі контакти та поширювати інформаційний матеріал про наші справи взагалі, а боротьбу зокрема. Отож, посольство в Берні видало хіба найбільше інформаційних видань про Україну, як також умістило в швейцарській пресі кілька десятків статей про Україну. З цікавих публікацій та книжок слід згадати: *La territoire et la population de l' Ukraine, Documents historique sur l' Ukraine, La litterature ukrainienne*, — „L'Ukraine” — компендіум про Україну та ін.

Євмен Лукасевич з власної волі покидає це становище, вважаючи, що виконав усе, що міг зробити в Швейцарії — ця країна після закінчення війни втратила своє основне значення, бо центр політичної уваги перенісся до Парижу. Пропозицію прийняти посольство України в Іспанії він відкинув, гадаючи виїхати на Батьківщину.

У 1920 році приймає становище товариша міністра закордонних справ у кабінеті В. Прокоповича.

Після нашої прогри працює над організацією української еміграції в Польщі і видає в 1921-1922 рр. власним коштом щоденник „Українська Трибуна”, редактором якої був Ол. Саліковський.

Пізніше відходить від активної політичної праці і засновує шпиталь, яким керує аж до смерти в 1929 році. Працюючи як лікар у власному шпиталі, одночасно містить статті в медичних часописах і популярно-медичні статті в українській пресі. Як вислід довголітньої праці над українською медичною термінологією, в 1926 році у виданні Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка власним накладом видає Анатомічний словник, в якому, виходячи з латинських термінів, подає українські, російські, польські, чеські та німецькі відповідники.

Євмен Лукасевич до останніх днів свого життя співпрацював у всіх медичних українських часописах, а після смерти лишив низку праць, приготованих до друку. З усіх тих праць з ділянки медицини особливо цінним був підручник анатомії. Всі ці матеріали разом з медичною бібліотекою Небіжчика передала його дружина Українському Лікарському Т-ву у Львові.

Нагло вирваний із життя, енергійний, повний плянів і захоплення працею. Є. Лукасевич був людиною принциповою, дещо гострої вдачі, що приводило іноді до розходжень з колегами, але європеїзм тримав його вдачу у певних шорах. Була це людина, як кажуть „застібнута на всі гудзики”. Його європеїзм проявлявся в усьому — в стрункій, зграбній статурі, в рухах і чепурності одягу. Під черствою зовнішністю цієї людини, що пережила тяжке, сирітське, самотнє юнацтво, була чуйна душа, яка завжди відгукнулася на людську долю лікарською та матеріальною поміччю. В його особі органічно сполучались громадянин, лікар і діяч української преси.

(Некрологи були надруковані в „Діло” за грудень 1929 і в „Тризубі” за 19 січня 1930 р.; також у лікарських часописах).

Д-Р ЛУКА МИШУГА

За освітою правник, у 1911 р. отримав докторат прав у Віденському університеті, але насправді був типом політика й журналіста. У рр. 1915-18 працював разом із Українськими Січовими Стрільцями на Волині, організуючи там місцеву українську адміністрацію, — був короткий час комісарем уряду ЗУНР на Радехівщині в Галичині та, також короткий час, при штабі ген. М. Юнакова у Кам'янці Подільському. Але насправді його життєва кар'єра і найвидатніша праця була на американському континенті, куди він переїхав у 1921 р. з доручення від закордонного уряду ЗУНР у Відні — щоб організувати Позику національної оборони. Не маючи великого поля діяльності у Вашингтоні серед урядових американських кіл, став ініціатором заснованого у 1923 р. „Об'єднання українських організацій в Америці” та його генеральним секретарем до 1940 р., коли-то, також з його активною участю, постав Український Конгресовий Комітет. Член редакції „Свободи” від квітня 1926 р. і головний редактор цього щоденника від 1933 р. до самої своєї смерти у 1955 році на 68-му році життя — був насправді духовим провідником української громади в Америці. Він був одним із найвпливовіших членів Екзекутиви УККА і — разом із головним президентом УНСоюзу, Дмитром Голичиним — найавторитетнішим представником тієї братської організації. Використавши приплив до Америки нашої еміграції після Другої світової війни — зреорганізував „Свободу”, поширивши її редакційний склад та тематику газети. Був одним із найактивніших і найбільш творчих піонерів — перед згаданим приїздом до Америки хвилі нової еміграції. Бачучи загрозу асиміляції українців в американському оточенні — створив теорію „двох батьківщин”, як поєднання американського й українського патріотизму. Розуміючи вагу інформаційно-пропагандивної служби серед американців — не фразами а поважними книжками — заініціював й видав в УНСоюзі цілу бібліотеку англомовних книжок з українською тематикою. Присєднав до праці у цій ділянці професора Клеренса Менінга, з яким заприятелював. Був типом інтелектуала, водночас дійсним „паном”, який любив їздити на кінні перегони та відвідувати театри на Ньюйоркському Бродвеї. Але ставився дуже по-

важно до всіх своїх прилюдних виступів на українському форумі: ніколи своїх промов не читав, тільки виголошував з пам'яті, але основно до них приготувався і тому вони відзначалися однаково глибокою думкою, як прегарною красномовною формою. Був видатною індивідуальністю і його передчасна смерть була болючою не тільки для „Свободи” й УНСоюзу, але й для цілої української громади в Америці. З громадських постів, що їх займав, найповажнішим був пост президента Злученого Українського Американського Допомогового Комітету (ЗУАДК) від 1953 року. З-під його пера вийшли видані ще у Кам'янці Подільському у 1919 р. брошури „Які тепер суди на Україні” та „Державна адміністрація на Україні”. Зредагував „Пропам'ятну книгу” УНСоюзу з 1936 р., з великою своєю статтею і та книга є пребагатим та обов'язковим джерелом для дослідника історії українців в Америці, — друкував теж свої статті, спомини, нариси, у „Свободі” і різних часописах та альманахах ще в Україні й Америці. Його найбільшою духовою спадщиною є англійська Енциклопедія українознавства, що її видав УНСоюз — з його ініціативи і спершу, до часу смерті, найактивніший співпраці. Коли мова про українську пресу на американському континенті — то Лука Мишуга займає в ній найперше місце. На переломі 1973 і 1974 рр. вийшла під редакцією Антона Драгана 356-сторінкова книжка „Лука Мишуга”, — збірник присвячений пам'яті Луки Мишуги.

ВАСИЛЬ МУДРИЙ

Український професійний журналіст та видатний активний громадський діяч і політик. Народився 1893 року, студював філософію у Львівському університеті, під час Визвольних змагань був повітовим комісарем на Проскурівщині, Поділля, і написав найбільш авторитетний історичний спомин-нарис про жалюгідний Проскурівський погром з 1919 року. Був квестором Тайного українського університету (1921-25) у Львові й написав його історію, за що, головню, призначено його на дійсного члена НТШ. Після того був членом Головного Виділу „Просвіти” у Львові. Працював в редакції „Діла” від осені 1923 року; був спершу референтом справ в УССР за даними совєтської преси, яку дуже совісно рефе-

рував. Націонал-демократ; був одним із засновників УНДО (Українське Національно-демократичне Об'єднання) у 1925 році та став його заступником голови. Кількакратно арештований польською поліцією, також під час ославленої „пацифікації” у 1930 р. Проте признав потребу шукати порозуміння з польським урядом, — так званий період „нормалізації” — а коли тодішній голова УНДО д-р Дмитро Левицький висловився проти такої нової тактики, він, Василь Мудрий, став головою УНДО і головою Української Парламентарної Репрезентації. Внаслідку сумнівів в редакції і Надзірній Раді Видавничої Спілки „Діло”, чи діючий голова УНДО і Парламентарної Репрезентації може бути водночас головним редактором щоденника, який через те втрачає свободу оцінки актуальної політики, — отримав відпустку на час виконання свого посольського мандату. Після вибуху другої світової війни, порозумівшись з Екзекутивою УНДО та Митрополитом Шептицьким, склав у Соймі заяву лояльності, що протидіяло погромницьким зазімкам польської шовіністичної вулиці в галицьких містах. Виїхавши за кордон — очолив Центральне Представництво українців в Німеччині (ЦПУН), а від 1949 року перебував в ЗСА, у Йонкерсі біля Нью Йорку. Майже весь час в Америці був екзекутивним директором найвищої центральної репрезентації американських українців — Українського Конгресового Комітету. Помер на 73 році життя. Мав, може, трохи сухий проте строго діловий стиль, не любив „фантазій” у статтях і нарисах, а завжди шукав річової тематики і подавав щось ділове, реальне. Відзначався простоліннійністю вдачі й поведіння з людьми і завдяки цьому та завдяки його глибокому патріотизмові і розумінню громадських вартостей, втішався авторитетом у громаді. Дуже жаль, що він — як і померлий в Німеччині д-р Степан Баран — не залишив споминів, бо міг був з'ясувати багато дотепер невідомих подробиць із часу перебування на таких провідних становищах, як голова УНДО, голова Української Парламентарної Репрезентації, голова ЦПУН та екзекутивний директор УККА. Був одним із тих українських журналістів, які своїм життям і працею доказали, що в українській дійсності не можна режувати — як це діється в сучасних західних високорозвинених суспільствах — української журналістичної професії від активного громадського й політичного життя.

Д-р ОСИП НАЗАРУК

Осип Назарук, народжений 1883 року у Бучачі, Західня Україна, був, як д-р Степан Баран, д-р Павло Лисяк й деякі інші галицькі адвокати, тільки формально адвокатом, а насправді — професійним журналістом і публіцистом, — з хисту, замишування і праці. Відзначався виїнятковим темпераментом, був живим, неспокійним духом, і — мабуть — внаслідку того свого темпераменту та вічного шукання — переходив різні політичні еволюції, що й відбивалося на його журналістичній діяльності. Довгий час був членом Радикальної партії і за організацію Драгоманівських гуртків польська шкільна адміністрація виключила його з усіх гімназій в Галичині. Був активним в українському студентському русі. У 1915 р. керував Пресовою квартирою Українських Січових Стрільців, одночасно був співробітником „Вісника Визволення України”. Довгі роки був співредактором органу Радикальної партії, „Громадського Голосу” і після Листопадового перевороту у 1918 році став членом Української Національної Ради у Станиславові. З її доручення разом з інж. Миколою Шухевичем був делегований до гетьмана Павла Скоропадського, щоби той дав військову допомогу у війні проти Польщі. Гетьман не хотів наражувати Української Держави на війну проти Польщі, але погодився, щоби Січові Стрільці, які тоді стояли кадрово у Білій Церкві, ніби самочинно перейшли кордон до Галичини. Однак Назарук дав себе переконати Володимирові Винниченкові, голові Національного Союзу, що Січові Стрільці більше потрібні для повстання проти Гетьманщини Скоропадського, яка — в очах УНСоюзу і Січових Стрільців погрожувала загиренням української державницької ідеї, — залишився в Наддніпрянській Україні, став автором маніфесту Директорії, який закликав до повстання, і в першому уряді В. Чехівського став міністром преси й пропаганди. Проте, після того, як між галицькою Диктатурою д-ра Євгена Петрушевича і Директорією виникли дисонанси, Назарук приєднався до центру Диктатури у Кам’янці Подільському, половина 1919 р., і редагував тамошній орган УГА „Стрілець” з різкою критикою уряду УНР. Послідовно, був теж одним із найближчих співробітників д-ра Євгена Петрушевича в його центрі у Відні, як закордонному уряді

ЗУНР. Був у ньому міністром преси та постійним співробітником органу того уряду „Українського Прапору”, але теж постійним співробітником незалежного і соборницького тижневика „Воля” Віктора Піснячевського. З доручення від того закордонного уряду ЗУНР виїхав до Канади організувати позичку Національної Оборони. У тому часі-відійшов від соціалізму і став віруючим католиком та прихильником гетьманського устрою в майбутній українській державі. Організував гетьманські „Січі” в ЗСА та редагував часопис „Січ” у Чикаго, став теж співробітником „Америки” у Філадельфії. Вернувшись у 1926 році став головним редактором тижневика „Нова Зоря” (виходила згодом двічі у тижні), органу Української Християнської Організації, від 1930 р. органу Української Католицької Народної партії — Української Народної Обнови, що її протектором був станиславівський єпископ Григорій Хомишин. У „Новій Зорі” заповнював інколи цілі сторінки своїми статтями, хронікою, есеями, фейлетонами, хронікою подій. На тому становищі залишився до вибуху другої світової війни. Всі свої досить поважні ошадності втратив через вибух війни і свою негайну втечу в одному українському банку у Львові, але оповідав про це на еміграції у Кракові спокійно, навіть з гумором. Помер на удар серця під час обіду у свого приятеля, Кліма Трохименка, у Кракові 1940-му році, передчасно, бо на 57 році життя.

Залишив кілька книжкових видань своїх споминів — як „Слідами УСС” (1916), „Над Золотою Липою”, (1916), — „Рік на Великій Україні” (1920), — (книжка, якій критики закидали тенденційне прогалицьке й протинадніпрянське насвітлювання революційних подій на Наддніпрянщині) — історичні повісті „Проти орд Джінгісхана”, „Князь Ярослав Осьмомисл” і — найбільш відома — „Роксоляна”, (1930). Залишив теж багато брошур з студентською, соціально-робітничою та релігійною тематикою. Писав репортажі з своїх подорожей по Україні, Німеччині, Скандинавії, ЗСА й Канаді. У спадщині історика — державного мужа Вячеслава Липинського, ідеолога українського гетьманського руху, — знайдемо численне листування Осипа Назарука з Липинським, яке має повийтися друком. Осип Назарук і його писання були контроверсійними, але — незалежно від політичних хитань, він був глибоким українським патріотом та займає видатне місце в історії української преси.

Д-р ІВАН НІМЧУК

„Енциклопедія українознавства” подає про д-ра Івана Німчука такі короткі дані: „Народжений 1891 р. помер 1956, громадський діяч і журналіст, родом з Чортківщини (Галичина), дійсний член НТШ, співредактор щоденника „Нове Слово” (1912-1914) у Львові, редактор „Відродження України” (1918) і „Українського Прапора” (1921-1923) у Відні, від 1925 року член редакції „Діла” у Львові, 1935-39 гол. редактор, член Центрального Комітету УНДО. Ув'язнений більшовиками 1939-41 у Луб'янці (Москва), під час німецької окупації редактор львівського видання щоденника „Краківські Вісті” (1942-44). На еміграції в Німеччині редактор „Християнського Шляху” (1946-47) і від 1948 у Канаді редактор „Українських Вістей” в Едмонтоні, де й помер. Автор численних статей і розвідок з історії, культури (м.і. про українців у Відні), і статистики („За Сяном” 1932) та споминів (595 днів совєтським в'язнем), 1950, редактор книжкових видань і альманахів”.

До тих коротких життєвих даних треба додати: це була людина надзвичайно чесна, шляхетна, безпосередня, громадська, справжній професійний журналіст із знаменитим знанням техніки щоденника. Хоча був членом Центрального Комітету УНДО, проте рідко брав участь в його засіданнях, а вже ніколи не забірав голосу в дебатах. Не був політичним промовцем і в „Ділі” рідко коли писав статті на політичні теми, дармащо завжди міг написати „грамотну” — як кажеться в журналістичному жаргоні — статтю, коли треба було якусь статтю написати. Зате був у „Ділі” незрівняним організаційним і технічним редактором. Будучи в рр. 1935-1939 одним із трьох членів тодішньої Редакційної Колегії — разом із Іваном Кедриним Рудницьким, що відав політичним відділом в редакції, та Володимиром Кузьмовичем, що був офіційним зв'язковим із Президією УНДО — розподіляв і координував працю в редакції, організував сітку крайових і закордонних кореспондентів, орієнтувався знаменито у відносинах в краю та активно працював в різних громадських установах і організаціях. Після звільнення його якимсь чудом з в'язниці у Москві, оповідав, що, може, врятувало його те, що не признавався до ніяких „злочинів”;

що їх йому закидали більшовицькі слідчі, а всю вину скидав виключно на тих, про яких знав, що вони втекли на Захід. Перепрошував за це Івана Кедрина, з яким близько приятелював у Львові та з яким листувався до кінця свого життя. У своїй згаданій брошурі „595 днів совєтським в'язнем”, не сказав ні одного пристрасного епітету на адресу більшовиків, ні одного слова лайки, оминав усі прикметники, всякого вибуху зранених почувань. Писав наче про когось чужого, наче би мова не йшла про нього, що пережив страхіття. Завдяки такому безпристрасному, спокійному тонові та книжка робить куди глибше враження, ані ж була б написана пристрасним тоном і стилем. Коли Кедрин підкреслив це у своїй рецензії у „Свободі”, він написав йому, що розплакався над рецензією, хоч не плакав, пишучи ту свою книжку. В Едмонтоні приятелював із колишнім членом редакції „Діла” з-посеред його „молодих” adeptів, пізніше головним редактором щоденника „Краківські Вісті”, Михайлом Хомяком, який донині живе там.

Цікавою була тематика, якою цікавився Іван Німчук як історик-журналіст. Він описував воєнні могили, цікавився бойовою організацією Пільсудського, переводив паралелі організування української збройної сили з такими діями інших народів, цікавився участю українських козаків у битві під Віднем 1683 року (Ян Собеський) і перший з українців докладно описав історію, як козак, шляхтич з Самбірщини, Юрій Франц Кульчицький знайшов у турецькому обозі під Віднем 1683 р. мішки з кавою, і, не знаючи ще докладно, що це таке, заснував першу каварню у Відні. Він студював теж визнаневу статистику в Західній Україні, брав активну участь в організуванні українського міщанства у Львові та був покровителем українського спорту (приятелював із видатним спортовим діячем у 20-их і 30-их рр. у Львові Євгеном Чучманом). Особливо займався Засянням і Лемківщиною, історією народо-вельського руху, історією української преси. За все це власне й став дійсним членом НТШ. Жива, активна, культурна, мила людина. Помер на 64 році життя на удар серця, збираючись іти до редакції „Українських Вістей” в Едмонтоні у Канаді 1 травня 1956 року, залишивши глибокий жаль в рядах журналістів старшого покоління, які примандрували сюди після другої світової війни.

Д-р ВОЛОДИМИР ОХРИМОВИЧ

Народився 1870 р. у Велдіжі Долинського повіту в Галичині. За фахом адвокат, — видатний український громадсько-політичний діяч, учений і журналіст. Для української журналістики поклав ту історичну заслугу, що, будучи головним редактором щоденника „Діло” у Львові у 1902 році, завів у ньому фонетичний правопис: до того часу писали в ньому етимологією, вживаючи і російське „ять” - ѣ-, що його читали як „і”. Замолоду був членом Радикальної партії і співробітником її журналу „Народ” (1890) та „Життя і слово” (1895), згодом став одним із засновників Націонал-демократичної партії (1899). У рр. 1907-1908 був послом до австрійського парламенту. Після приходу російських військ до Галичини у 1914 році — вивезли його, як одного з „закладників”, на Сибір. Там перейшов еволюцію свого філософського світогляду і, вернувшись до Львова у 1917 році, написав брошуру „Як я навернувся до Бога. Прилюдна сповідь”. Був кількакратно головним редактором „Діла”, був теж першим головою Української Націонал-демократичної (Трудової) партії після признання Радою Амбасадорів 15 березня 1923 р. Галичини Польщі. Був типом не адвоката і не журналіста, а вченого. Був теж дійсним членом НТШ і головою його Статистичної Комісії, членом кореспондентом Петербурзької Академії Наук та професором права і деканом правничого факультету Українського Тайного університету у Львові (1920-1925). Залишив багато наукових творів з ділянок статистики, етнології й етнографії українською і російською мовами. Був до тієї міри „чесний з собою”, що, як адвокат, не приймав справ клієнтів, щодо невинності яких сам не був переконаний, заперечуючи таким чином принцип адвокатури, що треба боронити кожного, щоб досягнути в суді звільнення або якнайменшу кару для підсудного. Малий ростом, з малою сивою в клин борідкою, мовчазний, замкнений в собі, промовляв з залізною логікою. Користувався загальною пошаною в українців та й у польських освічених колах. Називали його праведником Господнім. Надзвичайно скромний — не мав амбіцій ані політичних, ані журналістичних, але приймав провідні становища в політичній партії й „Ділі”, повинуючись намовам приятелів. Був однією з найбільших індивідуальностей в Західній Україні напереломі минулого і цього сторіч, особливо в добі між двома світовими війнами. Помер у 1931 р. у Львові.

ДМИТРО ПАЛІВ

Дмитро Паліїв — справжній вояк-журналіст, який розпочавши свою життєву кар’єру добровільцем у війську і згинув 48-річним добровільцем на війні. Походив із священничої родини на Калушині, народжений 1896 р., вступив у 1914 р. до Українських Січових Стрільців і вже, як молодий підхорунжий відіграв поважну роль у подіях на Наддніпрянщині, виступаючи, як свідок, на процесі проти генерала Мирона Тарнавського у зв’язку з Зятківською умовою УГА з Денікіним та гостро тавруючи переговори з большевицьким ревкомом у Вінниці про перехід УГА до червоної армії. Відіграв теж одну з вирішних ролей у 1-Листопадовому перевороті у Львові 1918 р., як організаційний референт тамошнього Військового Комітету: разом із Дмитром Вітовським рішуче наполягав на негайне переведення перевороту — всупереч аргументам декого із старих галицьких політиків, які дораджували ждати на „рішення” австрійського уряду. Після війни присвятився журналістиці й політиці. Коли Іван Тиктор, також колишній Український Січовий Стрелець, заснував свій пресовий концерн, Паліїв став головним редактором „Нового Часу”. Разом із Володимиром Кузьмовичем, Дмитром Донцовим й іншими був членом основником Партії Національної Роботи і став головним редактором її органу „Заграва”, головою тієї партії був волинський діяч, адвокат Самійло Підгірський. Але у 1925 році погодився на розв’язання тієї партії і злуку з Українською Національно-демократичною (Трудовою) партією в Українське Національно-Демократичне Об’єднання (УНДО), ставши членом його ЦК й Екзекутиви. Став теж у перших виборах до варшавського сойму, в яких українські партії з Галичини взяли участь, у 1928 р., послом від УНДО. Але його темперамент, безперервна активність і завзятість у відстоюванні своїх поглядів не дозволяли йому включитися в партійну дисципліну. Він критикував на сторінках „Нового Часу” політику УНДО й на тому тлі приходило до дисонансів між ним та проводом УНДО. Конфлікт закінчився виключенням Паліїва в половині липня 1933 року з УНДО, після чого він заснував Фронт Національної Єдності, якого став головою, із щоденником „Українські Вісті”, що його був головним редактором, тижневиком „Батьківщина” й ідеологічним місячником „Перемога”. Виступав, як на-

ціоналіст, але проти методів терору ОУН. Виїхавши з вибухом Другої світової війни до Західньої Галичини й поселившись у Криниці — тримався здалеку тодішньої української політики, яка опинилася цілістю в руках провідників ОУН (до речі — розколеного на два табори з початком 1940 року), однак відіграв знову активну роль при творенні Української Дивізії „Галичина” при німецькій армії. Хоча мав тоді вже 47 років і не був сильного здоров'я — зголосився добровільцем до Дивізії і став в ній сотником. Вславився, як відважний оборонець українського характеру Дивізії проти намагань німецького командування замазувати й нівелювати той український характер. Згинув у боях під Бродами у 1944 році серед нез'ясованих умовин, бо не залишилось між живими ні одного свідка його смерті. Тому подробиці його загибуні по нинішній день таємні.

Дмитро Паліїв — був кольоритною постаттю, державник і сорбник, „неспокійний дух”, який не міг жити без діла, без активної політичної праці. Був вояком в рядах УСС і Української Дивізії, підпільником-революціонером в УВО, був націоналістом, який відкидав всі концепції замирення чи то з Польщею чи Росією, — в усіх справах виступав як ентузіаст, чи навіть фанатик проповіданих ним ідей, був одною з найцікавіших постатей українського політичного й журналістичного світу 20-их і 30-их р.р. за володіння Польщі у Західній Україні. Його загибуні в розмірні молодому віці — 48 років життя — був великою втратою для українства. Дочка Покійного, Христина Паліїв-Турченко, живе у Філядельфії, зберігаючи пам'ять по своєму покійному батькові, як дійсно небуденній людині.

Д-р ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО

Народився у 1883 р. у Золочівщині, Західня Україна, — за фахом адвокат, але адвокатурою ніколи не займався, а був завжди журналістом і активним політичним діячем. Був довголітнім співробітником і кількакратним головним редактором львівського щоденника „Діло”, вперше у рр. 1912-1914, коли російська влада за першої окупації Галичини закрила тут той щоденник, — опісля короткий час у 1925 р. Після Листопадового перевороту у 1918 р.

був секретарем (міністром) закордонних справ в ЗУНР, опісля делегатом на Мирову конференцію у Парижі. Відіграв поважну закулісову роль у політиці Диктатора д-ра Євгена Петрушевича під час перебування УГА на Наддніпрянській Україні: своїми листами з Парижу він переконував д-ра Євгена Петрушевича, що держави Антанти, які хочуть зберегти неподільну Росію, прихиляться до української справи тоді, коли Україна погодиться на перебування у федеративному державному зв'язку з Росією. Тому головно впливові Василя Панейка приписують Зятківський договір УГА з Денікінім. У 1922 році видав брошуру „З'єдинені держави Східньої Європи” власне по тій лінії: та брошура стала в історії української політичної думки головним теоретичним умотивуванням потреби „східньої” орієнтації України, щоб вона, наче за зразком Переяславського договору, шукала федеративного зв'язку з Росією. За його останнього перебування у Львові на становищі головного редактора „Діла” сталася там рідка в історії української преси подія: страйку цілої редакції. Але члени тієї редакції виправдували свою нехоть до співпраці з Василем Панейком не так з уваги на його політичний світогляд, як радше з уваги на особисту поведінку й методику праці Панейка: він ніколи не радився з своїми редакційними колегами, не інформував їх про свої плани, не керував редакцією, а зачинявся у своїй кімнаті та заскакував інших членів редакції своїми передовими статтями, коли газета виходила з друку. Надзвірна Рада і Дирекція Видавничої Спілки „Діло” прихилилися до становища редакції і дали піврічну відправу д-рові Панейкові, який після того знову вернувся до Парижу. Всупереч своїй „східній” політичній орієнтації — Василь Панейко був глибоко відданий західній культурі та, зокрема, обожував Францію, дармащо згодом, переїхавши до Америки, таврував перед приятелями Францію за її буцім-то декаданс. Але, як кореспондент „Діла” з Парижу дораджував українській молоді виїздити на студії до Франції, а не до Німеччини. Після переїзду до Америки у 1945 році заробляв на життя учителюванням у школі мов Берліца в Нью Йорку. Вже у 30-их рр. відсунувся від українського громадсько-політичного життя і так само в ЗСА зберігав тільки деякі персональні зв'язки з видатними українськими діячами, але не брав участі у громадсько-політичному житті. Жалівся, що земляки зробили йому кривду, таврувавши його за його

писання в російських „Послідних Ведомостях” у Парижі, де він у досить прозорій формі критикував український самостійницький рух. Його передчасний відхід від журналістики і політики був — при всій контрвесійності його політичних поглядів — великою втратою для українства, бо це була висококультурна й освічена людина, делікатна у поведенні з людьми, може, перевразливлена (ніколи, як і Дмитро Донцов, не читав полемічних з ним статей). Хоч він проповідував федерацію з Росією — робив це щиро, як український патріот, вбачаючи у такій політичній русофільській концепції добро України. Тому те його політичне русофільство не мало нічого спільного з галицькими москвофілами, які здебільша не перейшли ще процесу національного освідомлення, і був їм чужий психікою і світоглядом. Помер у Каракасі, Венесуеля, у 1955 році, у домі свого сина.

СИМОН ПЕТЛЮРА (1879-1926)

Природний письменницький хист сполучався у Симона Петлюри з сильним темпераментом публіциста-громадянина, який мав широкий обрій політично-громадської думки. Це помагало йому вміло провести місячник „Украинская Жизнь” (Москва, 1912-1917) через всі небезпеки „Сцилли і Харибди” царського уряду, московських реакціонерів і демократів усіх кольорів. Коли взяти на увагу тодішні тяжкі часи переслідувань і заборон, що сипалися на український рух, а на нашу пресу особливо під час першої світової війни, і що все це витримала й пережила „Украинская Жизнь” аж до революції 1917 року, то дає це високу оцінку здібностям С. Петлюри як публіциста і редактора. При цьому треба підкреслити, що протягом існування „Украинской Жизни” журнал цей не збочив із своєї національної лінії і гідно її боронив, переводячи гарячі дискусії з російською пресою.

Треба згадати, що великою поміччю для С. Петлюри в редагуванні „Украинской Жизни” було співредагування Олександра Саліковського, старшого і фахового публіциста.

Існування „Украинской Жизни” протягом тяжких п'ятьох років, коли цей місячник фактично був єдиною поважною полі-

тичною трибуною української національної думки в кордонах Росії — це велика заслуга двох редакторів цього журналу та відповідального редактора Я. Шеремецинського, які відважно ставили чоло небезпеці судових і поліційно-адміністративних репресій.

Роки редагування „Украинской Жизни” були теж періодом національної консолідації особи самого С. Петлюри — її редактора. Ці роки 1912-1917 лягли в основу того, що створило з нього „лицаря однієї ідеї”.

Великим національним посиленням для С. Петлюри була подорож до Львова в дев'ястотих роках, його знайомство з І. Франком і співпраця в „Житті і Слові”.

Постійний контакт на становищі редактора з російськими демократами й лібералами переконав С. Петлюру в „нетерпимості засад щодо національних поглядів у переважаючій більшості росіян. Він приймав концентрацію ворожих до українства сил, бо це сприяло такому явищу й серед нас”. Його старший колега Ол. Саліковський стояв на більш угодному ґрунті, вважав такий погляд С. Петлюри за помилковий, навіть шкідливий і полемізував з ним. Пізніше, вкінці 1918 року Ол. Саліковський писав: „Я й не підозривав тоді (за часів редагування „Украинской Жизни”), що цей централізм сидить так глибоко та захоплює так широко російське громадянство”, про що згадує в своїх спогадах теж і Ол. Лотоцький.

У березневому числі „Украинской Жизни” з 1913 року, С. Петлюра пише: „Перед нами факт пересунення російського лібералізму в сторону великоросійського націоналізму, який не криється із своїми зоологічними замірами. Про це треба пам'ятати та витягати з цього ясні висновки, які мусять впливати охолоджуюче на тих „іногородців”, зокрема на українців, які до того часу щиро помилялись відносно російського лібералізму”...

За час редагування „Украинской Жизни” С. Петлюра пише цілу низку статей на тему російсько-українських відносин, з яких згадаємо такі, що не втратили актуальності й тепер. „Къ практическимъ задачамъ украинства”, „О переоцѣнкѣ”, „Годъ молчанія” та інші.

Кількалітня праця в Москві переконала С. Петлюру, як відносяться росіяни en masse до української проблеми, і з автономіста зробила з нього вже в добі першої світової війни самостій-

ника — „лицаря однієї ідеї”.

Звичайно, були винятки поміж росіянами, як, наприклад, академік Ф. Корш, який добре знав і цінив С. Петлюру і одного разу, зустрівшись з О. Лотоцьким, сказав: „Земляки недоцінюють С. Петлюру, не розуміючи, яка духовна сила в ньому криється”.

Як публіцист і політик С. Петлюра увійшов до історії як постать цілісна, що є явищем досить рідким поміж нашими чільними діячами і політиками. Особливо таким він був як публіцист вже від часу редагування „Украинской Жизни”, бо як політик і військовий діяч виріс щойно після революції 1917 року.

Писав С. Петлюра публіцистичні, політичні, літературно-критичні статті та біографії наших визначних людей (в 1918 р. вони вийшли у видавництві „Час” у Києві (жовтень), як збірник „Незабутні” (літературні етюди) — Т. Шевченко, І. Карпенко-Карий, І. Франко, М. Коцюбинський, К. Михальчук і М. Лисенко.

С. Петлюра був співробітником: „Громадської Думки” Київ, 1906), „Вільної України” (Петербург, 1906), „Ради” (Київ, 1906-1914), „Літерат.-Наук. Вістника” (Київ, 1907-1913), „Української Хати” (Київ, 1912-1913), „Робітничої Газети” (Київ, 1917), „Книгаря”, (Київ, 1918-1919), „Трибуни” (Київ, 1918), „Української Трибуни” (Варшава, 1921-1922), „Трибуни України” (Варшава, 1923-1924), „Тризуба” (Париж, 1924-1926), засновником та ідейним провідником якого він був. Писав теж у „Вістнику Генерального Секретаріату УЦР” (Київ, 1917) та в таборових часописах вояків армії УНР, інтернованих в Польщі.

Розуміючи потребу, значення та силу незалежної преси, він завжди належав до тих, хто допомагав створенню нових органів преси. Так, наприклад, його старанням почала виходити „Україна” — щоденник для армії (Рівне, 1919-1920), після припинення однойменного щоденника в Києві (1919), хоч були умови для того починання більш як критичні.

У російській поступовій пресі С. Петлюра писав дуже мало, мавши власну трибуну „Украинскую Жизнь”, з якої мав можливість вести дискусію з російською пресою.

Статті та розвідки С. Петлюра підписував або повним прізвищем, або псевдонімами й криптонімами. Після революції 1917 року вживав псевдонімів і криптонімів: С. Просвітянин, Ряст, П, С. П.

Публіцистичну працю в ширшому значенні С. Петлюра розпочинає із заснуванням „Ради” в 1906 році, як секретар редакції. Згодом його запросили на становище редактора соціал-демократичної газети „Слово”, де він перебував короткий час, бо ця газета була припинена владою, і С. Петлюра вернувся до „Ради”. Одночасно співпрацював у місячнику „Україна” й видав брошуру про українську соціал-демократію.

Реакція, що прийшла після першої російської революції, змушує С. Петлюру залишити Батьківщину й податись у Московщину. Спочатку в Петербурзі він брав жваву участь у житті української колонії, та кореспондував до „Ради”. Від 1912 року вже в Москві був діяльним членом української громади і т-ва „Кобзар”. Тоді ж в 1912 році разом з О. Саліковським почав редагувати „Украинскую Жизнь”.

Під час війни, на переломі 1915-1916 року, С. Петлюра працює як уповноважений Земського Всеросійського Союзу на західному фронті в Мінську, де починає нелегально гуртувати українців-вояків російської армії.

Від кінця 1916 року головну працю над редагуванням „Украинской Жизни” перебирає Ол. Саліковський, а С. Петлюра співпрацює, навідуючись досить часто до Москви з фронту.

Революція 1917 року цілком втягує його до справ українізації російських військових частин з переважаючим числом вояків-українців, організації військових з’їздів і до праці в Генеральному Секретаріаті військових справ УЦР.

„Украинская Жизнь” перестає виходити в Москві, і Ол. Саліковський переїздить до Києва.

Публіцистично-журналістична діяльність С. Петлюри припиняється до травня 1918 року. У добі Гетьманату він працює як голова київської губерніяльної управи, організуючи одноразово з цим Всеукраїнський Союз Земств і стає його головою. Зродження цієї могутньої організації посилило боротьбу проти антиукраїнської реакції гетьманського уряду, і С. Петлюра був ув’язнений німецько-гетьманськими чинниками. Три місяці перебування у в’язниці в Києві працює над перекладом роману Б. Келермана „Тунель” і навіть пише критичні статті до „Книгаря”, де щораз більше присвячує уваги військовим темам. Це його заінтересування не слабне аж до 1924 року. 12 листопада 1918 р. С. Петлюру

звільняють з в'язниці внаслідок старань В. Винниченка і М. Шаповала, і він стає членом Директорії та Головним Отаманом повстанчих військ проти режиму гетьмана П. Скоропадського.

С. Петлюра був переконаним соціал-демократом, а перед тим членом РУП. Належав до молодшої групи УСДРП. До кінця життя не змінив своїх політичних переконань, але в 1919 році формально виступив з партії, щоб не в'язати партію й себе своєю державною роботою.

С. Петлюра був людиною чесною, лагідної вдачі, з особистим чаром, але в засаді людиною маломовною, хоч як трубун умів захопити аудиторію. Довелося мені чути його виступи на всеукраїнських військових з'їздах, на мітингу поневолених народів Австо-Угорщини, з участю Т. Г. Масарика, в грудні 1917 року в Києві. Чув його при бесіді в меншому колі з громадськими діячами в київському Українському клубі вліті 1917 року. Завжди його виступи захоплювали присутніх переконливим змістом, а він завжди був повний віри в перемогу нашої справи. На політичних засіданнях рідко накидав іншим свою думку, а в питаннях тактики, як державний муж, часто підлягав своєму оточенню — і йшов за тими, на кого спирався.

Популярність С. Петлюри поширилась у добі творення наших військових сил, далі — його головування у Всеукраїнському Союзі Земств, а апотеозом його популярності в широких верствах нашого селянства були часи повстання проти гетьмана П. Скоропадського.

Автор цих рядків пригадує його як постать *sui generis* — людину однієї ідеї — визволення нашого народу. Ніколи він не висловлював думку про капітуляцію ні на словах, ні в своїх писаннях та ділах.

Н. Григорієв у „Новій Україні” (Прага, 1926, ч. 5-6) в статті „З приводу злочинства” пише, що „С. Петлюра не пішов до Каноси, як деякі інші наші державні діячі.” В цій його найбільша велич: в тім, що ніколи ні разу не виявив думки про капітуляцію перед противником, увесь час мріяв лише про боротьбу, і тому живо відчував свій обов'язок перед тими, кого він (навіть не сам, а разом з іншими) покликав до боротьби за українську самостійну державність.

Зрозумійте трагедію малоосвіченого, але щирого українського

селянина-вояка, який повірив закликові української інтелігенції про необхідність збройної боротьби... Запертий за дротами (інтернації), побачив, як стовпи української інтелігенції спокійнісінько пішли... на службу найлютішому ворогові...

Вірність ідеї української державности, несхильність перед ворогом, вірність товаришам по боротьбі — це те, що викликало наше признание С. Петлюри навіть тоді, коли ми розійшлися з ним, не погодившись з його політикою...”

Такий був Симон Петлюра як публіцист і вояк — лицар однієї ідеї, за що трагічно і передчасно віддав своє життя.

Д-Р ВІКТОР ПІСНЯЧЕВСЬКИЙ

Віктор Піснячевський народився 1883 р. на надніпрянському Поділлі. Бувши студентом Військово-медичної Академії у Петербурзі — брав участь в організації української фракції в першій Державній Думі (1906) та був ініціатором і співредактором її органу — „Рідна Справа-Думські Вісті” (12 чисел). Під псевдонімом „А. Горленко” дописував до київського щоденника „Рада” у 1908 році. Їздив на Конгрес Слов'янської молоді у Празі. Після вибуху революції в 1917 році заснував і редагував щоденник „Одеський Листок” та, у 1918 р. український щоденник російською мовою „Молодая Украина”. Хоча був ученим лікарем-бактеріологом і став доцентом медичного факультету університету в Одесі, проте був із замилювання і хисту журналістом. Прикладаючи величезну вагу до періодичного друкованого слова — заснував, видавав за власні гроші та редагував тижневик „Воля” у Відні в р.р. 1919-21, який відіграв псажну роль у тому періоді української політичної еміграції. У „Волі” різко виступав проти новонародженого советофільства і проти обласного українського партикуляризму. Підтримував закордонний уряд УНР, але ставився критично до помилок того уряду. Був справжнім фанатиком „Волі” і старався запевнити їй якнайдовше існування, проявляючи великий хист у добуванні фондів, проте завжди тільки з українських джерел. У своїх статтях у „Волі” відзначався гострим пером, користуючись часто їдкою сатирою. Припинивши видавання „Волі” з браку фондів — перенісся до Под'єбрадів на Словаччині, де практикував, як лікар,

і де передчасно помер у 1933 році, на 50-му році життя. Залишив багато розвідок на медичні теми, але ніякого твору з ділянки політичної публіцистики. Проте, має місце в історії української преси, як лікар-журналіст, людина великої культури, бездоганних товариських форм, відважний у своїх журналістичних писаннях і протектор багатьох молодих журналістичних та письменницьких талантів.

ОЛЕКСАНДЕР САЛКОВСЬКИЙ (1866-1925)

Народився Олександр Саліковський в селі Старий Потік на Вінничині, де його батько був священиком. Скінчив Кам'янець-Подільську семінарію, але тому, що брав участь у нелегальній революційній праці, був змушений покинути школу перед останніми іспитами. Свою життєву дорогу розпочав як урядовець губерніяльного правління, одночасно доповнюючи свою освіту. Його виїняткову постать на тлі персоналу губерніяльної канцелярії зацікавила губернатора Ейлерса і зблизила його з цим співробітником, пізніше радником губерніяльного правління. Ол. Саліковський не крився із своїми революційними поглядами і мав певний вплив на губернатора, якому постачав поступову літературу. Кінець його державної служби був єдино-можливий — мусів відійти з праці.

Після тяжких перипетій стає він російським журналістом і у своїй полеміці з українцями навіть поборює вузькість завдань українського руху. Полеміка з Єфремовим, одначе, зблизила його з українським національним рухом, і він став у перші лави свідомих українських працівників пера.

Ол. Саліковський мав невідступне сумління і був палким ентузіастом — ці риси проходять через усе його життя аж до останніх днів.

У 1904 році Ол. Саліковський став співробітником, а пізніше редактором газети „Кієвські Отклики” (до 1909 р.) У 1910 році одружився й виїхав до Москви, співпрацюючи далі в „Кієвських Откликах” і в інших періодичних поступових органах. Треба згадати, що „Кієвські Отклики” були російською газетою, прихиль-

ною до українського руху і після революції 1905 р. (24. X. 1905 р.) вмістила навіть статтю С. Єфремова українською мовою.

У 1912 році Ол. Саліковський став разом із С. Петлюрою співредактором „Украинской Жизни” — місячнику, який перебрав на себе справу інформації російського суспільства в українських справах, яку так добре розпочав закритий владою з наступом реакції 1907 року „Украинский Вѣстникъ” у Петербурзі під редакцією М. Славінського.

У 1913 році Ол. Саліковський переїздить до Ростова на становище редактора прихильної до українського руху газети „Приазовській Край”, де працював до кінця 1915 року, створивши з цієї газети добрий поступовий періодик, в якому писали статті також деякі українські журналісти.

Перша світова війна та перебування С. Петлюри при війську викликали потребу присутності Ол. Саліковського в редакції „Украинской Жизни”, яка в добу Першої світової війни була єдиною трибуною української думки в колишній Росії. Він виконав дуже корисну роль, „бо, як колишній російський революційний журналіст, добре знав і розумів психологію російського громадянства і легко знаходив спільну з ним мову”, як писав Ол. Лотоцький у своїх споминах „Сторінки минулого”.

З вибухом революції 1917 року Ол. Саліковський став у провіді Української Національної Ради московської української колонії, але незабаром виїхав до Києва, де зайняв становище губерніяльного комісара Київщини, до кінця 1918 року співпрацюючи в „Раді” і „Новій Раді”.

У добу Гетьманату П. Скоропадського співпрацював з С. Петлюрою у Всеукраїнському Союзі Земств і був співавтором відомого меморандуму цього Союзу, про що пізніше написав у „Ділі”.

Після повстання проти Гетьмана став головним редактором найбільшого українського щоденника „Трибуна” в Києві. „Трибуна” була безпартійною щоденною газетою політики і суспільно-громадського життя. Під умілим редагуванням Ол. Саліковського була вона одною з найкращих наших щоденних газет і за свій цікавий, живий зміст, вигляд і великий формат увійшла в історію української преси під назвою „українського Таймса”. Існував цей щоденник від половини грудня 1918 року до 3 лютого 1919 року, коли з загроженого більшовиками Києва виїхав український уряд.

У 1919 році Ол. Саліковський був співробітником „Кооперативної Зорі”, редактором тижневика „Промінь”, а вкінці 1919 року колегією „Літературно-Наукового Вістника” (Київ) був обраний редактором цього журналу. Крім своєї редакторської праці, склав на замовлення видавництва „Культура” в 1921 р. „Огляд українського революційного руху за роки 1917-1920”, для видавництва „Дзвін” виготовив друге видання своєї книги „Нова Україна”, а разом з Шереметинським, Васильченком, Дорошкевичем і Єфремовим опрацьовував „Нову українську літературу в біографіях і автобіографіях”, як також „Дитячу Енциклопедію”. Ця енциклопедія перед смертю Саліковського в 1925 році була передана Ю. Тищенкові і про її долю нічого не відомо.

Протягом короткого часу Ол. Саліковський був міністром внутрішніх справ УНР, а в добу польсько-совєтських мирових переговорів у Ризі стояв на чолі Надзвичайної Дипломатичної місії УНР для обсервації тих переговорів.

На еміграції, в 1921 році він був редактором щоденника „Українська Трибуна” у Варшаві (1921-1922). „Українська Трибуна”, безпартійний щоденник незалежного, політично-суспільного і літературного життя, була ніби продовженням київської „Трибуни”, маючи велику сітку кореспондентів, навіть в окупованій Україні. Тут містили свої статті — В. Дорошенко, М. Вороний, П. Зайцев, О. Лотоцький, М. Левицький, А. Ніковський, С. Петлюра (під псевдонімом Ряс), М. Славінський, М. Тишкевич, Є. Чикаленко, І. Феценко-Чопівський та ін. Обличчя щоденникові давав Ол. Саліковський своїми майстерно писаними статтями — перо його було легке й барвисте, а статті мали добру ерудицію. Видавцем „Української Трибуни” був д-р мед. Є. Лукасевич — меценат, який видавав її власним коштом. Поляки закрили „Українську Трибуну” після появи циклу статей Михайла Струтинського зі Львова.

Після припинення видання „Української Трибуни” Ол. Саліковський редагував місячник „Трибуна” і „Українську Справу” (Варшава), кореспондував в „Тризубі” (Париж), писав у „Ділі” (Львів) та в багатьох інших українських періодиках.

Рухливий, веселий, і темпераментний, дещо гострий і принциповий Ол. Саліковський був бажаним співбесідником серед молодшого покоління, яке завжди могло від нього багато навчитись. Тому в 1925 році виникла думка зорганізувати цикл доповідей

Ол. Саліковського про українську журналістику, а головню почути з уст досвідченого журналіста і редактора, „як робити газету”. Він охоче згодився прочитати такий цикл і з властивим йому ентузіазмом взявся до підготовки доповідей, але несподівана смерть не дала можливості почути ще раз цікавого, темпераментного Олександра Саліковського.

Поховано Олександра Саліковського на православному Вольському цвинтарі у Варшаві.

МАКСИМ СЛАВІНСЬКИЙ (1868-1945)

Народився в Ставищі на Київщині в селянській родині. Скінчивши Київський університет, в 1890 році вступив на літературну ниву, друкуючи свої твори в „Зорі”, в „Житті і Слові” в альманахах. Були це історично-літературні та публіцистичні статті й ліричні поезії. У 1892 році у Львові видано „Книгу пісень Г. Гайне” — переклади М. Славінського і Лесі Українки, з якою він співпрацював як член гуртка української молоді „Плеяда”, що існував від 30-их рр. до середини 90-их рр. ХІХ. сторіччя. Членами гуртка були: Леся Українка, М. Славінський, В. Самійленко, М. Обачний (Косач), М. Комарова, Грицько Григоренко (Судовщикова) та ін. Гурток займався питаннями розвитку української літератури. З перекладів Лесі Українки та М. Славінського широку популярність здобуло „Коли розлучаються двоє” (Г. Гайне), музику до якого написав М. Лисенко.

Вкінці ХІХ стор. М. Славінський остаточно обрав собі журналістичну кар’єру, почавши працювати як співробітник, а пізніше редактор газети „Придніпровській Край”, що був поступовий, прихильний до українців періодик у Катеринославі (Дніпропетровську).

У 1900 р. М. Славінський переїхав з Катеринослава до Петербургу, куди його запросили на співредактора газети „Съверный Курьеръ”, яку редагували, крім М. Славінського, К. Арабаджін і князь В. Барятінський. Була це найбільш поступова газета тодішнього російського головного міста, а тому знаходилась під постійним наглядом поліції та існувала тільки два роки. Мавши

можливість розпочати кар'єру урядовця, М. Славінський вирішив далі працювати як журналіст у періодичній пресі в значно гірших заробіткових умовах, працюючи в російській поступовій пресі та пишучи на теми „іногородців” Росії, особливо на теми українські. Сучасному читачеві буде дивним і незрозумілим співпраця в російській пресі, тому пригадую, що були це часи, коли діяли ганебні заборони українського слова з років 1863, 1876 і 1881.

Внедовзі М. Славінський став секретарем редакції відомого поступового петербурзького місячника „Вѣстникъ Европы”, коли цей місячник був очолений М. М. Ковалевським при співпраці К. Арсенєва та Д. Овсяннико-Куликовського, а відповідальним редактором був П. Мілюков. Був це добре редагований орган інтелектуальної еліти колишньої Росії. М. Славінський у цьому журналі провадив міжнародній огляд.

Одночасно М. Славінський брав участь у громадському житті української колонії Петербургу, як член Старої Громади, а пізніше як член Українського Клубу в Петербурзі. Якийсь час перед революцією 1905 р., Максим Славінський був редактором „Южныхъ записокъ” (Одеса).

В добі першої російської Державної Думи, коли рішено видавати тижневик „Украинскій Вѣстникъ”, на його редактора покликали М. Славінського. Секретарем редакції був Д. Дорошенко. На цьому становищі М. Славінський був у 1906 і 1907 р., аж до припинення владою цього тижневика, який мав своїм завданням порушувати й боронити справи українського населення тодішньої Російської імперії та інформувати російське суспільство про українське питання. М. Славінський був теж офіційним видавцем і провадив технічну працю відомого енциклопедичного видання „Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ”, яке було припинене на другому томі при початку першої світової війни.

М. Славінський був журналістом добре зорієнтованим у всіх політичних справах як внутрішніх, так і закордонних, а тому співпрацював і в суто російських періодиках, не маркуючи себе „малоросом”, але українцем, який не зрікався своїх поглядів і національності.* Отож його запропоновано до участі у виданнях, де був потрібний голос українця — він був співробітником видан-

*Писав теж під псевдонімом „Обозреватель”.

ня „Формы національного движенія” за редакцією Кастелянського при співпраці М. Грушевського.

Громадська праця М. Славінського виходила широко поза межі української громади Петербургу; виступав він на засіданні Російської Академії Наук на ювілеї Т. Шевченка, на академії Т. Шевченка, влаштованій „Литературнымъ Фондомъ” спільно з українськими організаціями, їздив на лекції до Москви в „Общество Славянской культуры”, де головою був тоді російський академік Корш, що дуже прихильно ставився до нашої справи. Був М. Славінський членом комісії при Російській Академії Наук в справі українського перекладу Євангелія, як також у комісії Академії Наук в справі знесення цензурних обмежень українського слова (в 1906 р.), яка працювала під головуванням акад. Ф. Корша у співпраці з акад. О. Шахматовим, а з-поміж українців у цій комісії брали участь ще С. і О. Русови, Ф. Вовк, П. Стебницький і О. Лотоцький.

Як добрий промовець, М. Славінський був майже постійним членом різних делегацій від українського суспільства до найвищих чинників російської влади під час революції 1905-1906 рр., як і в добі нової реакції до першої світової війни.

Змістом публіцистичних статей і праць М. Славінського під час революції 1905-1906 рр. була ідея „Росія, як імперія народів”, в якій кожен народ мав би користуватись повним політичним і національним правом. Цьому питанню він присвятив ряд статей в „Украинском Вѣстнику” — „Законъ о національныхъ правахъ”. Виразом таких автономістичних настроїв більшості тодішнього нашого суспільства в Росії була передова стаття його пера в першому числі „Украинского Вѣстника” (Петербург) „Имперія народовъ”. Після припинення „Укр. Вѣстн.”, який був органом української парламентарної фракції 1-ої Державної Думи, М. Славінський послідовно боронив ці думки у „Волі”, де був членом редакції.

Писав М. Славінський також на сторінках „Украинской Жизни” (1912-1917) в Москві, редакторами якої були С. Петлюра та Ол. Саліковський.

Статті М. Славінського відзначалися добрим змістом і знанням питань, в яких він забирав голос. Зробив М. Славінський кілька цінних перекладів, з яких особливо треба згадати переклади:

„Конрада Валенрода” А. Міцкевіча та „Вовки” Р. Роляна.

З вибухом революції 1917 року М. Славінський став до активної політичної праці — був заступником комісара України при Тимчасовому Російському Уряді в Петрограді (комісарем був П. Стебницький), пізніше послом України в Чехо-Словаччині, професором Українського Педагогічного Інституту в Празі та Української Господарчої Академії в Подєбрадах. Перебуваючи на еміграції, друкував статті в „Українській Трибуні” у Варшаві, в „Літературно-Науковому Вістнику” віршовані переклади з чеського, а в паризькому „Тризубі” подавав періодичні огляди міжнародного життя і політики під псевдонімом „Обсерватор”.

Під час другої світової війни багато перекладав — здебільша короткі речі — був це його заробіток на прожиття. Крім того писав у „Наших Днях” і „Краківських Вістях”.

Після приходу совєтської армії в Прагу був вивезений в 1945 році до ССРСР і того ж року помер у в'язниці в Києві. В'язнений у спільній, малій в'язничній камері, де було понад десять українців він, як найстарший віком і хорий, єдиний мав ліжко. Дехто з тих київських в'язнів за 7-10 років був звільнений і оповідав, як тяжко хворий М. Славінський (мав тоді 78 років) гідно тримався весь час, підтримував на душі співтоваришів-в'язнів, а з в'язничною сторожею часто вів розмови, по-батьківськи їх освідомлюючи.

Похований М. Славінський зимою 1945 року, як казали, на Байковому кладовищі, з допомогою деяких київських громадян.

Автор цих рядків мав приємність зазнайомитись з М. Славінським у Празі в 1919 році, коли він був послом України в ЧСР.

Був він людиною кабінетної, дещо важкої вдачі, цікавий співбесідник, що міг дати вичерпні відповіді майже на всі питання міжнародної політики та українського національного життя. Романтик — ідеаліст. Лишив він по собі спогади від кінця XIX сторіччя до другої світової війни. Перша частина його спогадів вийшла в Америці, а друга частина (від революції 1917 року) загинула в Празі після смерті його дружини в 1958 році.

Писав під псевдонімами і криптонімами: Головатий М., Лавинський С., Обозреватель, Обсерватор, М. С., С.

ПЕТРО СТЕБНИЦЬКИЙ (1862-1923)

Старі наші громадяни називали Петра Стебницького „лицарем громадської праці”. Його громадська і публіцистична діяльність відбувалася головно в столиці Росії, від 80-их років XIX сторіччя до революції 1917 року.

Скінчив П. Стебницький математичний факультет Київського університету десь у 1885 році і незабаром після того переїхав до Петербургу. Щойно там сформувався його національно-політичний світогляд. Був він людиною, яка прийшла до своїх переконань шляхом довгих роздумувань, але пізніше твердо й непорушно трималася цих переконань.

С. Єфремов так пише про зформування молодого П. Стебницького, як свідомого українця. У Києві в університеті він „стикався, правда, з товаришами-українцями, де з ким із них був навіть особисто близький, але до українства, як громадської течії, ставився скептично. Не вірив. Більш того — не міг знайти розуміння підстав для національного відродження, хоча зародок деяких місцевих інтересів безперечно був у нього, тільки не вийшов з ембріонального стану. Але ось 24-ох років опинився Петро Януарович Стебницький в Петербурзі — й одразу почувив те, чого не помічав у Києві: брак рідного повітря. Його потягло назад на Україну,” „на ясній зорі, на тихій воді.” І що менше було фізичної змоги вернутись, то дошкульніше долягала ця туга за рідним краєм. Тут приїхав до Петербургу Кропивницький із своєю знаменитою трупкою — і сталося чудо: після кількох вистав із Стебницького — скептика став — може це мало сказати: гарячий і незбитий українець.” (С. Єфремов, П. Я. Стебницький, 1862-1923, видавництво „Слово”).

У Петербурзі працював він у міністерстві фінансів, коли міністром фінансів був С. Вітте, який П. Стебницького дуже цінив. Цікаво, що коли на вимогу міністра внутрішніх справ В. Плеве С. Вітте мусів звільнити П. Стебницького з свого міністерства, то, зробивши це офіційно, зараз же знову прийняв його на працю до цього міністерства, „по вільному найму”.

П. Стебницький був одним із головних співробітників „Вестника финансовъ Промышленности и Торговли” (Петербург), пра-

цював як заступник, а пізніше як керівник Санкт-Петербурзької Телеграфічної Агенції.

Головною громадською діяльністю П. Стебницького, було полегоджування цензурних справ у тих виїмково тяжких часах драконівських заборон на українське друковане слово. Разом із О. Лотоцьким він, дякуючи своїм становищам на урядових посадах і знайомствам, творив нечувані чуда, полегоджуючи справи дозволу на друк українських видань. Так вийшли в світ прекрасні книжки в-ва „Вік-у” в Києві. Після революції 1905 року і скасування протиукраїнських цензурних заборон, „меч Дамокля” російської цензури все ще висів над українським словом, а реакція 1907 року знову погіршила ситуацію. Аж до революції 1917 року всі ці невимовно тяжкі та небезпечні справи полегоджували ці два неофіційні „амбасадори” України в російській столиці.

„Коли б не було у нас Петра Стебницького не мали б ми багато з того, що маємо. Це — не фраза. Правда, перед нами не стоять наочно яскраві наслідки його роботи, — сума його праці не сконцентрована в яскравих фокусах. Робота його дуже різно-рідна і тому розпорошена,” — писав О. Лотоцький.

У добі революції 1905 року та скликання Державної Думи, П. Стебницький брав живу участь в організації українських фракцій у Першій та Другій „Думі”, як теж і клубу автономістів.

Велику працю виконав він як член Допомогового т-ва ім. Т. Шевченка (допомога українській студентській молоді в Петербурзі) і „Благотворительного общества издания общепольныхъ и дешевыхъ книгъ”. Це українське т-во видало велику кількість популярної літератури в добі найбільшої реакції. Він приймав участь в усіх українських делегаціях до найвищих російських установ і чинників, за це й був, як згадано, звільнений з державної посади на жадання міністра В. Плеве.

Широка громадська діяльність П. Стебницького відбивалась у його писаннях луною на сторінках періодичної української та російської преси, як також у визначних виданнях: „Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ”, „Украинский вопросъ” (3 вид. 1915-1917), що було пізніше видано в перекладі L'Ukraine et les ukrainiens. (Berne 1918) та інших. Співпрацював в журналі „Украинский Вѣстникъ”, де вмістив багато статей, а цікаві фейлетони „Під стелями Думи” друкував у 1906 році в „Рідній справі”

„Думських Вістях”, що пізніше вийшли двома виданнями. Дуже енергійно співробітничав в „Украинской Жизни” (Москва), особливо в роках війни (1914-1918), коли це був єдиний поважний пресовий український орган. Його перу належить цікавий компендіум про працю академіка Т. Шахматова „У источниковъ славянства”. Далі бачимо його на сторінках наших періодиків „Маяк”, „Нова Громада”, „Вільна Україна”, „Засів”, „Промінь”, „Село”, „Рада”, „Літературно-Науковий Вістник”, „Нова Рада”, „Громадське Слово”, „Трибуна” і „Книгар”. Писав оповідання (як, наприклад, „Марійка” в літературному збірнику на спомин О. Кониського) та інші белетристичні твори. Власним коштом видав декілька книжок інших авторів, зокрема перший том поезій О. Олеся „З журбою радість обнялась”, коли разом з О. Лотоцьким почув ці вірші на вечорі у О. Єфименкової. Всі вони були захоплені творами невідомого ще тоді молодого поета, до таланту та творчості якого О. Єфименкова виявила багато уваги.

Крім української преси, статті Петра Стебницького, присвячені українському питанню появлялись у всій ліберально-демократичній російській пресі. З'являлися вони у „Вѣстнику Европы”, „СПб Вѣдомостяхъ”, „Русскомъ Экономическомъ Обзорѣніи”, „Областномъ Обзорѣніи”, „Вѣстнику Казачьихъ”, газетах: „День”, „Рѣчь”, „Южные Записки”, „Сын Отечества”.

Петро Стебницький уживав таких псевдонімів і криптонімів: П. Смукот, Павло Хмара, Ирпенскій А., Малороссіянинъ, Малороссъ, П.С., С.П., Ст.-П., С.Л., С-ій., С., П., К. Ст.

Після революції 1917 року, від травня, став він на чолі Української Національної Ради в Петрограді, а від вересня 1917 р. був комісарем України при Тимчасовому Російському уряді. В кінці 1917 року переїхав до Києва, де брав діяльну чинну участь у Центральному Комітеті Радикально-Демократичної партії, яка тоді перетворилась на партію Соціалістів Федералістів. Одночасно дуже активно співпрацював у київській українській пресі.

У 1918 році за часів Гетьманщини був товаришем голови української делегації на мирові переговори з Росією, а пізніше міністром освіти. На цьому становищі провів у життя закон про заснування Всеукраїнської Ададемії Наук. Коли Київ був зайнятий більшовицькими військами, лишився в Києві, вважаючи, що частина нашої інтелігенції мусить лишитися, і працював у Комісії

енциклопедичного словника і словника української мови з Академії Наук. Арештований, і до в'язниці взяв із собою потрібні матеріали, щоб продовжувати там працю.

„Смерть вирвала перо з цих трудящих рук”, — писав О. Лотоцький, його товзриш праці довгих літ перебування в Петербурзі. А далі він пише: „Петро Стебницький — П. Смуток його літературний псевдонім, був таким характеристичним для цієї людини сумної та досить замкнутої, але людини з чутким серцем, що просило співчуття та само легко відгукалося на чуже лихо. Оце характеристичне у нього зідхання після задуми чулося все частіше все більше отруюючи перманентним почуттям смутку цю прекрасну душу, перейняту найвищими ідеалами людства та віддану безкраю інтересам Батьківщини”.

ІВАН ТИКТОР

Іван Тиктор не був журналістом і він саодикий, якому тут у цій книжці присвячується місце з порушенням принципу, що пишеться тут тільки про тих, що їх нема вже в живих. Але Іван Тиктор увійшов вже тривко до історії української преси, як приватний видавець, що не тільки був фанатиком періодичного друкованого слова й звеличником книжки, особливо в її великих виданнях, але й перший увів в українську пресу західний принцип, що преса — це не продукт добродійности, це не харитативна чи суто суспільницька праця, а сполучення культури в купецтвом, отже мусить самовиплачуватись.

Народився у Краснім в Галичині 6 липня 1896 року, скінчив гімназію у Львові й Рогатині, студював торговельні науки і право в Тайному українському університеті у Львові. Перейшов українську визвольну війну у рядах Українських Січових Стрільців, а вернувшись до Львова заснував осінню 1923 року популярний ілюстрований щоденник „Новий Час”, головним редактором якого став Дмитро Паліїв, також кол. Усусус, пізніший один з найвидатніших діячів 20-их і 30-их р.р., посол до сойму, багатократний політичний в'язень, врешті старшина Першої Дивізії, який загинув під Бродами. З часом Тиктор добавляє щораз новий часопис до попередніх, аж постав цілий Пресовий Концерн Івана Тиктора

„Українська Преса”. Належали туди крім щоденника „Новий Час” — „Наш Прапор”, що виходив тричі в тиждень, — тиждень для селян „Народна Справа”, яку називали популярно „коров'ячою газетою”, бо передплата на той часопис в'язалась з забезпеченням на худобу, — сатиричний „Комар”, — „Дзвіночок” для малих дітей, — „Ранок” для старшої молоді, — „Наш Лемко” для селян із Лемківщини. Поруч із періодиками видає щомісячні белетристичні твори у рямцях „Народної Бібліотеки”, „Лемківську Читанку”, Календарі, монументальні твори „Велика Історія України”, „Історія Української Культури”, „Історія Українського Війська” — і багато інших книжок. Переїхавши у 1948 році до Канади — продовжує видавничу працю, перевидає з доповненням „Велику Історію України” й „Історію Українського Війська”, засновує Клуб Приятелів української книжки”, які отримували видавані ним книжки розміром 128-160 сторінок. На превеликий жаль, він не знайшов на американському континенті пригожого ґрунту для здійснювання свого видавничого принципу, що українська газета повинна спиратись на здоровій купецькій калькуляції і не бути залежною від братсько-асекураційних установ чи партійних організацій. Українська преса у вільному світі шкутильгає тому, що не має тієї фінансової підстави, на якій спіраються всі газети у вільному світі: маси торговельних оголошень. Замало теж місцевостей з поважним скупченням українців, забагато вони розкинені по великих просторах, тому тільки у дуже обмеженій мірі можна користуватись кіосками чи кольпортажем.

Заслуги Івана Тиктора великі: він створив багато видань, які у свій час приносили велику користь суспільству і стали тривким надбанням культури, і він своїми популярними газетами в Галичині увів українське періодичне друковане слово на село, і перший старався поставити газетне видавництво на купецькій базі, зберігаючи зрештою всі свої часописи строго у національно-громадському патріотичному дусі. З цього погляду Іван Тиктор перший у нас такий часописний видавець. Бо, зрештою, великим приватним видавцем-меценатом був Євген Чикаленко. Приватним видавцем був також д-р Віктор Піснячевський, про якого є в цій публікації окрема сільвета, бо він писав у своїх газетах власні передові статті, ото ж був і журналістом-редактором. Приватним видавцем-меценатом був теж д-р Євмен Лукасевич, про якого є теж

окрема сил'вета у цій книжці, як про засновника і видавця одного з найкращих щоденників в історії української преси, „Української Трибуни” у Варшаві. Великі й цікаві українські щоденники — бо розмір і зміст невідлучно пов'язані — які матимуть великі накладки і будуть самовистачальні, виходитимуть щойно в Україні, як вона звільниться від чужинецького окупанта.

ФЕДЬ ФЕДОРЦІВ

Народився у 1889 р. у Західній Україні. Був студентом університету у Львові, але не скінчив студій через війну і свою бідність. Був кволого здобов'я, блідий на обличчі, завжди трохи похилений, не був здатний до військової служби, але духово був тісно зв'язаний із стрілецьким рухом і від 1915 до 1918 року редагував „Шлях”, що пропагував ідеологію стрілецтва. Не знав іншої професії й іншої праці, як журналістика. Під час і після українсько-польської війни поляки не дозволяли на відновлення у Львові „Діла”. Федорців був одним із тих, які засновували щораз новий щоденник давнього формату й обличчя „Діла” — „Громадська Думка”, „Українська Думка”, „Український Вісник”, „Громадський Вісник”, „Свобода” — аж поки у вересні 1923 року почало знову появлятися „Діло” під головною редакцією Федорцева. Він працював у „Ділі” безперервно аж до кінця свого життя, до 1929 року. Помер після операції печінки. Був він надзвичайно нервовий, амбітний і чутливий і тому попадав легко у конфлікти з Надзірною Радою чи Дирекцією Видавничої Спілки „Діло”, видавцем того щоденника. Тому він, схвилювавшись, зараз подавався до димісії, як головний редактор „Діла”, після того швидко починав жаліти свого кроку й старався відзискати втрачений пост. Таким чином він був кількакратно головним редактором того щоденника, поки його наступником не став Василь Мудрий, людина тверда, яка не допустила вже, щоби Федь Федорців „викури” його. А втім, Федорців був з крові-кости журналістом, і то журналістом з Божої ласки. Мав надзвичайно легке перо, велику рутину газетного коментатора й редактора. Писав завжди пером, швидко, рівненькими рядками, майже каліграфічним письмом. Він був проти того, щоби д-р Євген Петрушевич диктував україн-

ському суспільству в Галичині, як воно має поводитись, але піддавався тому диктатові, аж до березня 1923 року, коли-то Рада Амбасадорів вирішила долю Східньої Галичини у користь Польщі. Він був одним із видатних діячів Націонал-демократичної (Трудової) партії, але був проти так званої автономічної резолюції, яку прийняв перший після отого березневого рішення справи Галичини Народний З'їзд, себто конгрес Націонал-демократичної (Трудової) партії. За тією резолюцією — галицькі українці, хоч визнавали ідеал самостійної і соборної України, приймали за мінімальну політичну програму — територіальну автономію західніх українських земель в кордонах Польщі. Федорців не терпів поляків і це штовхнуло його в сторону „радянськості” течії, дармащо він з цим скривався. Щойно згодом виявилось, що він тайком співпрацював у радянськості журналі „Нові Шляхи” Антона Крушельницького, що його субвенціонував радянський консулят у Львові.

Маючи нахил однаково до політики й суспільних справ, як літератури й мистецтва, Федорців видавав й редагував цікавий і вартісний журнал „Життя і мистецтво” разом із Михайлом Струтинським і Миколою Голубцем. Він був типом журналіста-богеміста, одним із найактивніших журналістів 20-их і 30-их років і була велика шкода, що помер у такому молодому віці (40 років), у повноті своїх духових сил.

ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО

Євген Чикаленко не був журналістом, але був найбільшим в історії української преси її меценатом-видавцем, що створив органи преси, які стали у той час фортецями української політичної думки й українських національно-політичних замахів. Було чимало приватних видавців українських періодичних видань, деякі фанатики заснованих ними часописів, і в цій книжці згадується про лікарів Віктора Піснячевського й Євгена Лукаевича, засновників-видавців тижневика „Воля” у Відні чи щоденника „Українська Трибуна” у Варшаві. Історичну заслугу для української преси має Іван Тиктор, засновник і власник цілого пресового концерну, з якого деякі газети проламали байдужність західньо-укра-

їнського села до періодичного друкованого слова. Але роля й заслуги Євгена Чикаленка цілком унікальні. Це був заможний землевласник, який, як писав про себе, продавав „десятину за десятиною”, щоби могли втримувати при житті газету, яка у той час не могла бути самовистачальною, маючи проти себе не тільки малу свідомість суспільства, але й постійні репресії від царської влади.

Євген Харлампович — як його знали й кликали громадяни з свідомої інтелігентської верхівки під кінець минулого й у 20-их роках цього сторіччя був справжнім „паном” — не тільки за своїм маєтком, а за своєю психікою, за своєю скромністю, притаманною тільки дійсним панам.

Народжений 21 грудня 1861 року був автором славетного вислову, „що любити Україну треба не до глибини своєї душі, а глибини своєї кишені” і цього принципу притримувався так довго, поки сам не збіднів і не мусів користуватись скромними допомогоюми від своїх і чужих, Володимир Дорошенко звертає увагу у своєму вступі до перевиданого заходами УВАН і НТШ його „Спогадів” (1955), що „в умовах царизму, коли адміністрація нищила всякі інші організаційні можливості, не тільки політичні партії, але й організації чисто культурного характеру, як „Просвіта” і клуби, преса, а надто щоденна, була єдиним легальним центром, довкола якого могли гуртуватися розпоршені людські одиниці. Отже утримування такого центру виключно власними засобами було величезним національним подвигом”. Притягнувши до співпраці також українських патріотів-землевласників В. Семиренка і В. Леонтовича — він зорганізував щоденник „Громадську Думку”, яка виходила під редакцією Федора Матушевського та співпраці Бориса й Марії Грінченків, Сергія Єфремова, Миколи Левицького й В. Дурдуківського. Але її існування було коротке: від 31 грудня 1905 до 18 серпня 1906 р., після численних конфіскацій і переслідувань, остаточно закрыта царською владою. Чикаленко негайно взявся за організування нового щоденника яким була „Українська Думка”, а після її майже негайного припинення владою — „Рада”, яка проіснувала від 1906 до 1914 року. Її головним редактором був знову Ф. Матушевський, (в останньому році існування Андрій Ніковський) а співробітниками були Симон Петлюра, Василь Королів-Старий, Дмитро Дорошенко, Людмила Старицька-Черняхівська, Борис Грінчинко, а з Галичини — Михайло

Лозинський й інші. „Рада” дійшла була вже до 4,000 передплатників, що таки було замало, щоби бути самовистачальною. Про величезні труднощі при організуванні того щоденника і його передплатників, не тільки збоку російської влади, але й різниць у вдачах і нахилах членів редакції, оповідає Євген Чикаленко у своєму „Щоденнику”, який стоїть, мабуть, на найпершому місці в українській новітній мемуарній літературі (видало В-во „Діла” у Львові). Чикаленко фінансував також місячник „Нова Громада” (1906) і дав 1,000 карбованців на популярний часопис „Селянин”.

Євген Чикаленко не обмежувався працею біля пресових видань. Він був великим знавцем сільсько-господарських справ і видавав свої „Розмови про сільське господарство”, які осягнули велику популярність. Був одним з організаторів першої української політичної партії на Наддніпрянщині „Української Демократичної Партії” 1904), яка в наступному році перетворилась в „Українську Радикально-Демократичну партію”, та був одним із основників „Товариства Українських Поступовців (ТУП, 1908), з якого після вибуху революції у 1917 року вийшла ініціатива до створення Української Центральної Ради. Він дарував 25,000 карб. на здвигнення „Українського Академічного Дому” — для незаможних студентів. З вибухом Першої світової війни виїхав до Фінляндії, щоби захоронитись від переслідувань збоку влади. Після вибуху революції — вернувся до Києва і відновив „Раду”, як „Нову Раду”, яка виходила від 1916 до 1919 року, до часу першого приходу большевиків до столиці України. Під кінець січня 1919 року виїхав до Галичини, де перебував спершу у Станиславові, опісля у Славську на Скільщині, де викінчив згаданий вгорі свій „Щоденник”. Якийсь час мешкав у Петра Шекерика-Доникова в Жабю на Гуцульщині, після чого переїхав до Перемишля, на запрошення видавця „Українського Голосу” Дмитра Греголинського. Євген Чикаленко був за політичними поглядами гетьманцем — і таким же був Дмитро Греголинський, але обидва були на першому місці — понадпартійними українськими патріотами. На початку 1920 р. Євген Чикаленко виїхав до Варшави, де зустрівся із Симоном Петлюрою. Цей останній допоміг йому переїхати до Відня, де Чикаленко часто заходив до „редакційної льожі” тижневика „Воля” Віктора Піснячевського у „Центральній” каварні. Але вже у Відні важко захворів і перейшов дві операції шлунка. Переїхавши до

Праги жив уже тільки з допомоги від тамошнього Українського Громадського Комітету, підтримуваного фінансово чеським урядом. У 1928 р. перейшов нову операцію шлунка у Празі, яка його не врятувала, бо помер 20 червня 1929 року.

Згідно з його бажанням, його тіло спалено. Урна з його попелом зберігалась у Музеї Визвольної Боротьби у Празі. Коли у 1948 р. советський висланник Валеріян Зорін вирежисерував у Празі комуністичний переворот — Музеєм Визвольної Боротьби заволоділи комуністи і доля урни зі залишками Євгена Чикаленка — не відома. . .

МИКОЛА ШЛЕМКЕВИЧ

Микола Шлемкевич, мислитель, учений, публіцист і громадський діяч, народився 27 січня 1894 р. в с. Пилява, Бучацького повіту, в родині о. Івана Шлемкевича. Його матір'ю була Ядвига з дому Бучацька. Дитячі роки Миколи і народна школа пройшли в селі Сновидові над Дністром, звідки він перейшов до гімназії в Бучачі, а пізніше до IV гімназії (польської) у Львові, яку покинув матурою 1912 р. Спершу думав він присвятитися музиці і студіював у Музичному Інституті ім. М. Лисенка у Львові, але незабаром переїхав на студії філософії до Відня, де був до 1914 р. 1915 р., російські війська, відступаючи з Галичини, забрали його зі собою і вивезли на Сибір, однак в перших тижнях революції М. Шлемкевич був уже в Києві. Тут 1917-19 працював він як секретар „Робітничої газети”. П. Феденко у своїх спогадах згадує, що 1918 р. М. Шлемкевич переклав українською мовою книжку німецького соціал-демократа Карла Кавтського „Диктатура пролетаріату” і цей переклад був важливим протикомуністичним аргументом на з'їзді Української Соц.-Демократичної Партії. Після зайняття більшовиками Києва, М. Шлемкевич пробився додому до Сновидова. В рр. 1923-26 далі студіював у Віденському університеті, де й здобув докторат за працю „Про істоту філософії” (професор Шлік).

В рр. 1928-29 М. Шлемкевич завершив свої студії у паризькій Сорбонні. В тих часах під псевдонімом М. Іванейко почалася і його літературна й публіцистична діяльність, з Відня прислав

він до львівського „Літературно-Наукового Вістника” свої філософічні нариси на тему нашої духовости (5 статей 1926 р.) Цикл подорожніх нарисів „Вітер” появився друком у ЛНВ в рр. 1928-30, а окремо „Листи з Парижу” в „Новому часі” 1929 р. В Сновидові 1932 р. М. Шлемкевич одружується з Константиною Посацькою і працює над науковим твором „Філософія”, виданим 1934 р. НТШ, яке й обрало Шлемкевича своїм дійсним членом. Напочатку 30-их років Шлемкевич став активний у політичній організації „Фронт Національної Єдності” і був членом редакції таких видань як журнал „Перемога”, щоденник „Українські вісті”, співробітник „Батьківщини”. Під час війни 1939 р. М. Шлемкевич працював у Крилиці на Лемківщині, а після вибуху німецько-советської війни вернувся до Львова і став головним редактором „Українського видавництва”. З новою більшовицькою окупацією переїхав спершу до Відня, а згодом до Баварії, до табору скитальців у Берхтесгадені. Звідти доїжджав він до Мюнхену, де був професором Українського Вільного Університету та тісним співробітником „Енцикл. Українознавства”. В рр. 1947-48 видавав у Мюнхені журнал національно-державної думки „Проблеми” та був учасником реорганізації Державного Центру УНР і співтворцем Української Національної Ради.

До ЗСА прибув М. Шлемкевич з родиною 1949 р. та осів в Елізабеті б. Ньюарку. Від 1953 р. він редагував і видавав журнал „Листи до приятелів” та зорганізував „Український Публіцистично-Науковий Інститут”, завданням якого було давати інформації про Україну на наукових основах. Як блискучий промовець, багато своїх статей оформив він для виступів на різних національних імпрезах. Основні його твори появилися в таких виданнях: „Українська синтеза чи українська громадянська війна” (1948-1949), „Загублена українська людина” (1954), „Галичанство” (1956), „Верхи життя і творчости” (1958). До кінця свого життя — Микола Шлемкевич помер 14 лютого 1966 р., — він був активний у НТШ, УВАН (член Управи Академії) та Об'єднанні Українських Письменників в Екзилі „Слово”.

Провідною ідеєю філософії М. Шлемкевича було шукання правди, точніше — української правди. Переконаний ідеаліст, він вимагав, щоб українство було творчою, моральною силою, щоб воно здійснювало великі ідеали Шевченка і Франка про добро, прав-

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА

ду і красу, і болів тим, що чимало українців на еміграції, йдучи до особистих вигід, обростало матеріялістичним пір'ям і ставало національними нігілістами. Нова українська людина, писав він, мусить вийти з тюрми своїх власних думок і переживань, з гетто своєї душі і самозакоханости, з гетто постійно відчуваної кривди, які породжують психічну меншеартість. Людина повинна жити для суспільства, для світу, ставити собі об'єктивні цілі і, вийшовши з суб'єктивного світика, жити для них. Він шукав нових доріг для українського суспільства, його морального зміцнення на шляху до державного оформлення. Прихильник демократичних принципів, М. Шлемкевич прикладав велику вагу до розумної й об'єктивної публіцистики. Для нього публіцистика та преса — це народний розум, основа народоправства. Внутрішньою суттю всіх виборів, зборів, віч і нарад уважав він завдання з хаосу настроїв знайти ту народну загальну мудрість. Власне, верстатом, де перемелюється й очищується та остаточно виявляється народна думка, це є преса даного народу.

Наскрізь соборницький своїм світоглядом, М. Шлемкевич в етичних питаннях не визнавав компромісу і часто виступав досить різко, але завжди із загально національного аспекту, в різних громадсько-політичних і церковних справах. Це було в пляні його життєвої філософії, яка вимагала завжди бути зваженою і перевіреною в горні актуальних потреб загалу, бо, як писав він, „головною прикметою і постійним намаганням публіцистики мусить бути близина життя при повній згоді з науковою совістю”.

Наталія Кобринська це піонерка української жіночої преси та українського жіночого руху. Вона народилася 8 червня 1855 року в селі Белелуї на Станиславщині. Батько її Іван Озаркевич був священником і послом до австрійської Державної ради. Маючи вісімнадцять років вона вийшла заміж за священника Теофіля Кобринського, але після вісьмох років щасливого подружнього життя її чоловік нагло помер. Молода вдова всеціло віддає себе громадській та літературній праці і головно займається жіночим рухом та жіночою пресою.

Після заснування першого жіночого товариства 1884 року в Станиславові, Кобринська робила всі можливі заходи, щоб видати жіночий журнал, але ті заходи не мали успіху. Врешті Кобринська рішила видати жіночий альманах, який після великих зусиль появився в червні 1887 року завдяки Наталії Кобринській та Олені Пчілці під назвою „Перший Вінок”. Альманах редагував Іван Франко. „Перший Вінок” — це справжній предвісник жіночої преси. В ньому містилися твори 17 письменниць, 6 з Великої України а 11 з Галичини. Згодом Кобринська видала ще три збірники для жінок під назвою „Наша доля” (1893, 1895, 1896) роках, але ні один з них не дорівнював „Першому вінкові”.

Вона померла 22 січня 1920 року і похована в Болехові. Місце Наталії Кобринської в історії української преси не як журналістки, але власне, як піонерки жіночої преси і громадянки з великим зрозумінням ваги друкованого слова.

Нарис про Н. Кобринську отримали по ломці книжки, тому не поміщено його в алфавітному порядку. — Вид.

З М І С Т

Від редакції	5
Українська преса з перспективи 150-ліття	7
Статистичні таблиці	43 — 65
Альфаветний список української періодичної преси	67
Причинки до бібліографічного покажчика	72
Українська преса на виставках	82
Рідкісні експонати	89
Піонерські періодичні видання	117
Сильвети діячів преси	126

—**—

Друкарня В-ва М. Коць
1217 Summit Ave.
Jersey City, N. J., 07307

1600110

\$1695